

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ALPARSLAN SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ ANABİLİM DALI
ASKERİ TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE
ÇALDAĞI'NIN ÖNEMİ**
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SEZGİN CEBECİOĞLU
178909**

TEZ DANIŞMANI: DOÇ.DR. FATİH YEŞİL

**ANKARA
HAZİRAN 2019**

**T.C.
MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ALPARSLAN SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ ANABİLİM DALI
ASKERİ TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE
ÇALDAĞI'NIN ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SEZGİN CEBECİOĞLU
178909**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih:

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

**Tez
Danışmanı
Jüri Üyeleri**

**ANKARA
HAZİRAN 2019**

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve ç) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 180 sayfalık kısmına ilişkin, 17/06/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Usul ve Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Sezgin CEBECİOĞLU
Haziran 2019

ETİK BEYAN

Millî Savunma Üniversitesi Enstitüleri Lisansüstü Tez Hazırlama Kılavuzu'nda yer alan kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir; aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bu tezdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler bana aittir; Millî Savunma Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Millî Savunma Üniversitesi ve Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Sezgin CEBECİOĞLU
Haziran 2019

Sakarya Şehitlerine

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bu çalışmada, Türk İstiklal Harbi'nde bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı'nın ve Çaldağı Muharebeleri'nin rolü araştırılmıştır. Anadolu'nun ortasına kadar gelerek Ankara'ya girmek isteyen Yunan Ordusu'nun nerede ve ne zaman bu kararından vazgeçtiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı bölgesinden yaptığı girmeyi yarmaya dönüştürerek Türk Cephesi'nin savunma bütünlüğünü parçalamayı ve Ankara hedefine ulaşmayı, nihai olarak da Küçük Asya Seferi adını verdiği genel harekâtını başarılı bir şekilde bitirmeyi amaçlayan Yunan Ordusu'nun savaşma azim ve iradesinin kırıldığı dönüm noktası incelenmiştir.

Çalışmanın her aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyerek her fırsatta çalışmamla yakından ilgilenen, eleştirileriyle yol gösteren danışman hocam Doç.Dr. Fatih YEŞİL'e teşekkür ve minnetimi belirtmek isterim. Çalışma ortamının oluşması ve çalışmamın yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü Doç.Dr.Öğ.Alb.Hüsnü ÖZLÜ'ye ve enstitünün değerli personeline, enstitüdeki eğitim sürecimde derslerini takip edebilme şansı yakaladığım değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmamın gelişmesi ve olgunlaşmasında kıymetli destekleriyle katkı sunan Dr.Müh.Alb.Osman Atila AKABALI ile Harita Genel Müdürlüğü ve Genelkurmay (ATASE) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın değerli personeline teşekkür ederim. Ve son olarak, aileme ayırdığım zamandan feragat etmeme rağmen çalışmalarımda her zaman bana destek ve yardımcı olan değerli eşim Mesrure CEBECİOĞLU ve kızım Asya CEBECİOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ankara; Haziran 2019

Sezgin CEBECİOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZGÜNLÜK RAPORU

Sayfa No.

ETİK BEYANI

İTHAF

TESEKKÜR VE ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER vii

ŞEKİLLER LİSTESİ x

SEMBOLLER LİSTESİ.....xi

KISALTMALARxii

TÜRKÇE ÖZ xiii

İNGİLİZCE ÖZ (ABSTRACT).....xiv

1. GİRİŞ..... 1

2. ÇALDAĞI'NIN KONUMU VE ARAZİ YAPISI 15

3. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ BİRİNCİ SAFHADA

ÇALDAĞI (23-30 AĞUSTOS 1921) 25

4. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ İKİNCİ SAFHADA ÇALDAĞI (30 AĞUSTOS-7 EYLÜL 1921), YUNAN ORDUSUNUN TÜRK CEPHESİNİ YARMA TEŞEBBÜSÜNÜN ÇALDAĞI İSTİKAMETİNDE GELİŞMESİ, ÇALDAĞI MUHAREBELERİ ve SONRASI 35

4.1. 30 Ağustos 1921 38

4.1.1. Genel Durum..... 38

4.1.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 42

4.2. 31 Ağustos 1921 51

4.2.1. Genel Durum..... 51

4.2.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 53

4.3. 01 Eylül 1921 67

4.3.1. Genel Durum..... 67

4.3.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 68

4.4. 02 Eylül 1921 80

4.4.1. Genel Durum..... 80

4.4.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 82

4.5. Çaldağı'nın Düşmesi Sonrası Her İki Tarafın Durumu 96

4.6. 03 Eylül 1921 101

4.6.1. Genel Durum..... 101

4.6.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 102

4.7. 04 Eylül 1921 105

4.7.1. Genel Durum..... 105

4.7.2. Çaldağı Bölgesi Durumu 106

4.8. 05 Eylül 1921 108

4.8.1. Genel Durum..... 108

4.8.2. Çaldağı Bölgesi Durumu	111
4.9. 06 Eylül 1921	113
4.9.1. Genel Durum.....	113
4.9.2. Çaldağı Bölgesi Durumu	114
5. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÜÇÜNCÜ SAFHADA ÇALDAĞI (7-13 Eylül 1921)	116
5.1. 07 Eylül 1921.....	118
5.1.1. Genel Durum.....	118
5.1.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	119
5.2. 08 Eylül 1921	120
5.2.1. Genel Durum.....	120
5.2.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	121
5.3. 09 Eylül 1921	122
5.3.1. Genel Durum.....	122
5.3.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	123
5.4. 10 Eylül 1921	125
5.4.1. Genel Durum.....	125
5.4.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	126
5.5. 11 Eylül 1921	128
5.5.1. Genel Durum.....	128
5.5.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	129
5.6. 12 Eylül 1921	130
5.6.1. Genel Durum.....	130
5.6.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	132
5.7. 13 Eylül 1921	134
5.7.1. Genel Durum.....	134
5.7.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum.....	136
6. SONUÇ	137
KAYNAKÇA	150
EKLER	159
Ek 1. Makinalı Tüfek Şube Müdürü Tevfik Bey'in Çaldağı Arazi Değerlendirmesi	159
Ek 2. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey Arasında Yapılan Telefon Görüşmesi	160
Ek 3. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey Arasında Yapılan Telefon Görüşmesi-Devamı	161
Ek 4. 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na Raporu: 1'inci Süvari Tümeni ve 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı'nın Batı Tepesi'ni Savunmakla Görevlendirildikleri	162
Ek 5. 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na Raporu: 1'inci Süvari Tümeni ve 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı'nın Batı Tepesi'ni Savunmakla Görevlendirildikleri-Devamı.....	163
Ek 6. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa Arasında Yapılan Telefon Görüşmesi	164
Ek 7. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa Arasında	

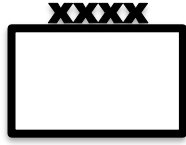
Yapılan Telefon Görüşmesi-Devamı	165
Ek 8. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa Arasında Yapılan Telefon Görüşmesi-Devamı	166
Ek 9. 32 Sayılı Cephe Emri ile Çal Cephesi Komutanlığı'nın Kurulması.....	167
Ek 10. Çal Cephesi Komutanlığı (15'inci Tümen) Birinci Şube Müdürü Mülazım-ı evvel Sabri Bey'in Batı Cephesi Karargahı'na Gönderdiği, Çaldağı'nın Düşman Eline Geçtiğini Belirten Raporu.....	168
Ek 11. Çal Cephesi Komutanlığı (15'inci Tümen) Birinci Şube Müdürü Mülazım-ı evvel Sabri Bey'in Batı Cephesi Karargahı'na Gönderdiği, Çaldağı'nın Düşman Eline Geçtiğini Belirten Raporu-Devamı	169
Ek 12. Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu	170
Ek 13. Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu-Devamı.....	171
Ek 14. Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu-Devamı.....	172
Ek 15. Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den (Güncel Haritalarda Çaldağ Tepe), Ahırlıkuyu Köyü ve Kuzeyindeki Arazinin Görünümü	173
Ek 16. Ahırlıkuyu Köyü'nden Çaldağı Batı Tepeleri'nin Görünümü	174
Ek 17. Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Çaldağı Batı Zirvesi Çardak Tepe'nin (Güncel Haritalarda Çırakçı Tepe) Görünümü.....	175
Ek 18. Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Doğu Uzanımındaki Arazi ve Haymana'nın Görünümü	176
Ek 19. Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Güney Uzanımındaki Arazi ve Eskiçalış Köyü Görünümü	177
Ek 20. Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Sakarya Meydan Muharebesi'nin Geçtiği Güney Uzanımındaki Arazi	178
Ek 21. Çaldağı'nın Merkez Kesiminden, Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'nin Görünümü	179
Ek 22. Çaldağı'nın Merkez Kesiminden Güney Uzanımındaki Arazi ve 2'nci Yunan Tümeni Yaklaşma İstikametleri	180
ÖZGEÇMİŞ	181

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1.1:	Yunan Küçük Asya Ordusu 23 Ağustos 1921 Kuruluşu	6
Şekil 1.2:	Türk Ordusu Batı Cephesi Birlikleri 23 Ağustos 1921 Kuruluşu.....	9
Şekil 1.3:	Yunan Ordusu'nun İleri Harekâtı.....	13
Şekil 1.4:	Yunan Ordusu'nun 22 Ağustos 1921 Durumu.....	14
Şekil 2.1:	Harekât Bölgesi Akarsular ve Geçiş Yerleri ile Yunan Ordusu'nun Geçışı.....	16
Şekil 2.2:	Çaldağı'nın Haymana'dan Görünüşü	19
Şekil 2.3:	Çaldağı'nın 1/25000 Ölçekli Topoğrafik Haritası	20
Şekil 2.4:	Çaldağı'nın Konumu ve Arazi Yapısı	21
Şekil 2.5:	Çaldağı En Yüksek Tepe Zirvesi	22
Şekil 2.6:	Çaldağı'nın Güneyden Görünüşü.....	23
Şekil 2.7:	Çaldağı'ndan Ahırlıkuyu Köyü Görünüşü.....	24
Şekil 3.1:	23 Ağustos 1921 Yunan Ordusu Taarruzu'nun Başlaması.....	26
Şekil 3.2:	Çaldağı'nın Türk Cephesi'ndeki Yeri	27
Şekil 3.3:	Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safhada Çaldağı'nın Durumu	30
Şekil 3.4:	Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safha'nın Sonlarına Doğru Çaldağı.....	31
Şekil 4.1:	Sakarya Meydan Muharebesi 30 Ağustos 1921 Durumu	40
Şekil 4.2:	30 Ağustos 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	43
Şekil 4.3:	30 Ağustos 1921 Çaldağı Batısı Durumu	46
Şekil 4.4:	Sakarya Meydan Muharebesi 31 Ağustos 1921 Durumu	52
Şekil 4.5:	31 Ağustos 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	55
Şekil 4.6:	1 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	69
Şekil 4.7:	Çaldağı Muharebeleri	71
Şekil 4.8:	Sakarya Meydan Muharebesi 2 Eylül 1921 Durumu	81
Şekil 4.9:	2 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	87
Şekil 4.10:	2 Eylül 1921 Çaldağı'na Yunan Taarruzları.....	92
Şekil 4.11:	Çaldağı'nın Düşmesi Sonrası Cephe Durum	97
Şekil 4.12:	4 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	107
Şekil 4.13:	Sakarya Meydan Muharebesi 5/6 Eylül 1921 Durumu	110
Şekil 4.14:	Yunan Ordusu'nun Çekilmeyi Emniyete Almak İçin Yaptığı Taarruzlar	112
Şekil 5.1:	Sakarya Meydan Muharebesi 9 Eylül 1921 Durumu	123
Şekil 5.2:	Çaldağı 10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenleri Elinde	124
Şekil 5.3:	9 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu	125
Şekil 5.4:	12 Eylül 1921 Yunan Ordusu'nun Çekilmesi.....	131
Şekil 5.5:	12 Eylül 1921 Çaldağı'nda Bulunan Yunan Ordusu Artçıları	133
Şekil 5.6:	Sakarya Meydan Muharebesi 13 Eylül 1921 Durumu	135
Şekil 6.1:	Atatürk'ün Kendi Çizimi ile Sakarya Meydan Muharebesi Basit Krokisi.....	146

SEMBOLLER LİSTESİ

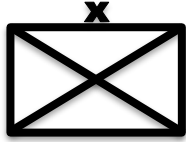
Ordu Seviyesi Birlik İşareti

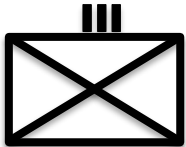
Kolordu veya Grup Seviyesi Birlik İşareti

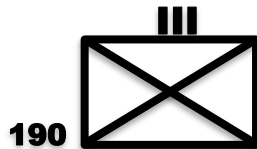
Tümen Seviyesi Birlik İşareti (Piyade)

Tugay Seviyesi Birlik İşareti (Piyade)

Alay Seviyesi Birlik İşareti (Piyade)

190'ıncı Piyade Alayı

KISALTMALAR

A.	: Alay.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.h.	: Adı geçen harita.
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
bs.	: Basım.
çev.	: Çeviri.
D.Bşk.lığı	: Daire Başkanlığı.
Div.	: Division. (Tümen)
Gnkur	: Genelkurmay
haz.	: Hazırlayan.
HGM	: Harita Genel Müdürlüğü.
Hrt.Gn.K.lığı	: Harita Genel Komutanlığı.
HQ	: Headquarter. (Karargâh).
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı.
Rk.	: Rakım.

ÖZ

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı'nın Önemi

Sezgin CEBECİOĞLU

Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri

Enstitüsü Ankara, Haziran 2019

Yunan Ordusu'nun 14 Ağustos 1921'de başlayan ileri harekâtı 22 Ağustos 1921'de Sakarya Mevzii karşısında tertiplenmesi ile son bulmuştu. Bundan sonra 23 Ağustos itibari ile Yunan Ordusu taarruzu başlayacaktı. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan harekâtı 3 safha içerisinde cereyan edecekti. Bu safhalar kuşatma, yarma ve geri çekilme safhaları idi. Harekâtın kuşatma safhasında cephenin merkez kısmında ve ikinci hatta kalacak olan Çaldağı, Yunan Ordusu'nun son takatini harcadığı yarma teşebbüsü safhasında baş rolü oynayacak ve tüm harekâtın kaderinin değiştiği yer olacaktı. Çaldağı'nı ele geçirdiklerinde Ankara yolunun da açılmış olacağını düşünen Yunan Ordusu Komuta Heyeti bütün gücü ile bu dağa taarruz edecek ve bu bölgeden Türk Cephesi'ni yarmayı deneyecekti. Bu durum Türk Komuta Heyeti'nde de ciddi kaygı ve endişe yaratacak, tehlikenin önlenmesi için gerekli tedbirler aranacaktı. Türk Komuta Heyeti tarafından Çaldağı'nın elde bulundurulması için cephenin diğer kesimlerinden mümkün olduğu ölçüde kuvvet kaydırılacak ve o bölgede özel bir teşkilatlanmaya gidilerek doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı "Çal Cephesi" kurulacaktı. Bu bölgede yaşanan muharebeler Sakarya Meydan Muharebesi için bir doruk noktası olacak ve tüm harekâtın seyri değişecekti. Geri çekilme safhasında ise Yunan Ordusu çekilmesini örtmesi ve emniyete alması için Çaldağı'nda örtme birlikleri bırakacaktı. Sağ kanadında bulunan en doğudaki birliklerinin çekilmesini emniyete alması için Çaldağı bölgesinde bıraktığı birlikleri en son çektiği birliklerden olacaktı.

Anahtar Sözcükler: Türk, Yunan, Sakarya, Muharebe, Çaldağı.

Bilim Kodu :

Sayfa Sayısı : 181

Tez Danışmanı : Doç.Dr.Fatih YEŞİL

ABSTRACT

Importance of Chal Mountain (Çaldağ) in Sakarya Pitched Battle

Sezgin CEBECİOĞLU

Turkish National Defense University, Alparslan Defense Science Institute

Ankara, June 2019

The Greek Army's forward operation on 14 August 1921 ended 22 August 1921 against Sakarya defence emplacement. After then Greek Army attacked Turkish Army on 23 August 1921. Greek Army's Operation depended on 3 phases on Sakarya Pitched Battle. These were envelopment phase, breakthrough phase, retreat phase. Çaldağı (Chal Mountain) was in central position and second defence line in the envelopment phase. It was a turning point in the breakthrough phase that Greek Army finished its strength and power. In this phase, Greek Army Commanders thought that if they took the Çaldağı (Chal Mountain), they would open the route to Ankara. So Greek Army attacked Çaldağı with its all the strength and tried to make a breakthrough on Turkish Defence Front. Turkish Commanders were in anxiety and they searched for a way out. Turkish Army Commander ordered the other units to help units on Çaldağı (Chal Dag, Chal Mountain) and formed a specific military organization that name was Çal (Chal) Front. The battle on Çal Front was would be a turning point on Sakarya Pitched Battle and changed the destiny of all operation. In retreat phase, Greek Army Commander ordered the units on Çaldağı (Chal Mountain) to secure the army retreat manouver. The Greek units on Çaldağ (Chal Mountain) would be one of the last units that went to west of Sakarya River.

Keywords: Turk, Greek, Sakarya, Battle, Çaldağı (Chal)

Science Code :

Pages : 181

Supervisor : Doç.Dr.Fatih YEŞİL

1. GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesi 22 gün gibi uzun bir süreyi kapsar ve Türk İstiklal Harbi'nde (Türk Kurtuluş Savaşı veya Millî Mücadele) bir dönüm noktasıdır. Bu çalışma; Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Türk ve Yunan Orduları'nın harekâtının incelenerek savaşın dönüm noktasını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Çaldağı'nın ve Çaldağı Muharebeleri'nin Sakarya Meydan Muharebesi'nde ve daha yukarıdan bir bakışla Türk İstiklal Harbi'nde oynadığı rol ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Anadolu'nun ortasına kadar gelerek Ankara hedefine ulaşmak isteyen Yunan Ordusu'nun nerede ve ne zaman bu kararından vazgeçtiği ve bu karara onu iten sebepler araştırılacaktır.

Öncelikle konuyla ilgili olarak yapılmış araştırma ve eserler incelenmiştir. Bu aşamadan sonra ise Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü bünyesinde bulunan arşiv belgeleri ile Hellenic Army General Staff Army History Directorate tarafından yayımlanmış eserler ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış Türk ve Yunan subaylarının hatıratları ve harekâtı değerlendirdikleri eserleri karşılaştırılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Gerek Yunan kaynakları gerekse Türk kaynakları incelenerek yapılan karşılaştırmalar sonucunda Türk İstiklal Harbi'nde bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı'nın oynadığı kritik rol ortaya çıkarılmıştır. Çaldağı'nın ve Çaldağı Muharebeleri'nin Sakarya Meydan Muharebesi'nde bir dönüm noktası olduğu tespit edilmiştir. Yunan Ordusu'nun Çaldağı'ndan sonra yarma harekâtını başarabilmesi durumunda Ankara hedefine ulaşabileceği, böylece harekâtın genel seyrinin değişeceği görülmüştür. Bu safhada Türk ve Yunan Ordusu karargahlarında oluşan sıkıntılı durum görgü tanıklarının kendi ifadeleri ile de ortaya konulmuştur.

Bölgede gelişen bu kritik durum, Türk Ordusu'nu bu bölgede özel bir askeri teşkilatlanmaya gitmek zorunda bırakmış, Batı Cephesi Komutanlığı'na doğrudan bağlı Çal Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Yunan Ordusu ise son bir gayret ile sıklet merkezini bu bölgede kurarak sonuç alma gayreti içerisinde olmuştur. Bu bölgede gerçekleşen muharebelerdeki tarafların azim ve iradesinin, genel harekâtın sonucuna etkili bir şekilde tesir ettiği tez çalışmasının sonucunda görülmüştür. Çaldağı

bölgesinde 30 Ağustos-2 Eylül tarihleri arası gerçekleşen muharebeler genel harekâtın seyrini tamamen değiştirdiğinden ve bir kırılma noktası olduğundan çalışmada bu tarihlere ağırlık verilmiş ve detaylı incelemesi yapılmıştır.

Tez çalışmasının daha iyi anlaşılabilmesi için faydalı olacağı düşünülen bilgiler ilerleyen sayfalarda açıklanmıştır. Ancak bu noktada konunun içerdiği ve tarafların belgelerinde farklılık gösteren kavramları açıklamak yerinde olacaktır.

Yunan literatüründe ülke sınırlarına dahil edilmek istenen Ege'nin karşı kıyısı için "Küçük Asya" anlamına gelen "Mikra Asia" ifadesi kullanılmaktadır.¹ Avrupa'nın birçok ülkesi de Anadolu'dan bahsederken "l'Asie Mineure", "Asia Minor", yani "Küçük Asya" terimini kullanırlar. Tarihte bu terimi ilk kullanan MS V. yüzyılda Doğu Roma'nın tarihçilerinden Orosius olmuştur. Yunanların Anadolu'dan daima Küçük Asya olarak söz etmeleri bu coğrafyanın Megali İdea'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu sözcük olarak kanıtlamaktadır.² Yunan tarih yazımında Yunan Ordusu'nun 1919-1922 tarihleri arasında Anadolu'da icra ettikleri harekât Küçük Asya Seferi olarak adlandırılmaktadır. Çalışmamızda hem Anadolu Harekâtı hem de Küçük Asya Seferi tabirlerinin ikisi de kullanılmıştır. Bu kapsamda Yunan Ordusu'ndan bahsedilirken bazen Yunan Ordusu, bazen de Yunan Küçük Asya Ordusu tabirleri kullanılmıştır.

Böylesi bir kullanım çalışma içerisinde hem Türk kaynaklarının hem de Yunan kaynaklarının ayrıştırılmasına olanak sağlayacaktır. Çalışmada kullanılan isimlerle ilgili diğer bir husus da Türk ve Yunan alfabe farklılıklarından dolayı özel isimlerin yazılışı ile ilgilidir. Türk kaynaklarında, Yunan özel isimlerinin Türk alfabesine çevrilmeye çalışıldığında küçük farklılıklarla da olsa birkaç farklı şekilde yazıldığı görülmüştür. Örnek vermek gerekirse Türk kaynaklarında, Yunan Ordu Komutanı ismi "Papulas" veya "Papoulas" şeklinde, Yunan generali "Stratigos" veya "Stratigu" şeklinde, Yunan başbakanı "Gunaris" veya "Gounaris" şeklinde yazıldığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda "Çaldağı" isminin İngilizce kaynaklarda "Chal Dag", "Chal Mountain" diye geçtiği görülmüştür. Tez çalışmasında bu tip isimler yararlanılan kaynaklarda geçtiği şekilde isimlendirilmiştir.

Diğer bir önemli konuda savaş döneminde kullanılan takvim meselesidir. Yunan Ordusu'nun Anadolu Harekâtı döneminde Yunanistan'da Jülyen Takvimi kullanılıyordu.³ Gazeteler, telgraflar ve o dönemde yazılmış hatıralar gibi eserlerde bunun dikkate alınması gereklidir. Aslında aynı olan ama kullanılan takvim

¹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekât ı (1919-1923)*, 3. bs. (İstanbul: Derlem Yayınları, 2017.), 11.

² Yuluğ Tekin Kurat, "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri, (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1986), 407.

³ Erdem, a.g.e.,12.

farklılığından dolayı Türk ve Yunan kaynaklarında farklı olarak yazılan tarihler tez çalışması sırasında Türk kaynaklarındaki tarih esas alınarak dönüştürülmüştür. Bir örnek vermek gerekirse Yunan subaylarının hatıralarında ve birçok Yunan kaynağında Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlama tarihi Jülyen Takvimi'ne göre 10 Ağustos 1921 olarak yazılmıştır. Bu tarih Türk kaynaklarında 23 Ağustos 1921 (23/8/1337) tarihine denk gelmektedir. Yunan kaynaklarında bu dönem için geçen tarihlere 13 gün eklemek gerekmektedir ve tez çalışmasında bu dönüşüm yapılarak gösterilmiştir.

Tez çalışması, askeri tarih konusunda bir muharebe ile ilgili olduğu için konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çok sayıda kroki kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Tez çalışmasını tamamlayan bu krokilerin tezin sonuna ek olarak değil de konunun geçtiği sayfaya konulması ve böylece okuyucuya daha iyi fayda sağlaması düşünülmüştür. Bu krokilerde kırmızı ve mavi renklerin gösterimi krokilerin çizildiği döneme göre değişmektedir. Sakarya Meydan Muharebesi döneminde çizilen krokilerde krokiyi çizen taraf kendi birliğini kırmızı, düşman birliğini mavi çizerken bu durum son dönem krokilerinde tam tersidir. Harekâta ait bilgiler derlenerek çizilen son dönem krokilerinde, krokiyi çizen taraf kendi birliğini mavi, düşman birliğini kırmızı olarak çizmiştir. Krokilerin verdiği diğer bilgiler sayesinde genel olarak krokilerin kolayca anlaşılabilirdiği düşünülmektedir. Öte yandan ATASE Arşivi'nden elde edilen ve çalışmaya zenginlik kattığı düşünülen orijinal krokilerin dili de Osmanlı Türkçesi'dir.

Çalışmada kolordu, tümen ve zaman zamanda alay seviyesindeki birlik hareketleri incelenmiştir. Anlatımda Yunan Ordusu ve Türk Ordusu birliklerinin karışmaması için Yunan Ordusu birliklerinin başına Yunan kelimesi konularak "1'inci Yunan Kolordusu" gibi isimlendirilmiştir. Aslında Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu'nun kolordu seviyesindeki birlikleri "Grup" teşkilatında olduğu için Mürettep Kolordu istisnası dışında kolordu kelimesi kullanılmadığından bu seviyedeki birliklerin karıştırılması mümkün olmayacaktır. Diğer seviyedeki birlikler için yukarıda bahsedildiği şekilde isimlendirme yapılmıştır.

Tez çalışmasında Sakarya Meydan Muharebesi 3 safhada incelenmiştir. Birinci safha Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu'nu doğu kanadından kuşatma teşebbüsü safhası, ikinci safha Yunan Ordusu'nun Türk Cephesi'ni yarma teşebbüsü safhası, üçüncü safha Yunan Ordusu taarruzlarının kırılması ve Türk Ordusu'nun karşı taarruzu safhasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde tarafların askeri durumuna bakacak olursak Yunan tarafının durumu kısaca aşağıda belirtildiği şekildedir: Haziran-Temmuz 1921 harekâtı (Kütahya-Eskişehir Muharebeleri) Türk Ordusu'nun askeri gücünün imha edilmesine olanak vermediğinden ve Türkler'i bir barış

anlaşması arayışına zorlamadığından Yunanlıların beklediği sonucu sağlamamıştı. Türkler'in Kütahya civarındaki tahkimli mevzilerinden geri çekilişi, Eskişehir ve Afyon stratejik ulaşım kavşaklarının Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesi Yunanlılar için büyük bir zaferdi. Bu işgal aynı zamanda Konya ve Ankara arasındaki tren yolu bağlantısının kesilmesine de olanak sağladığından Yunanlılar için ayrıca değerliydi. Bununla birlikte bu başarı ile Yunanlıların Anadolu'da hedeflediği ana gaye gerçekleşmemiş harbin sonunu getirecek seviyede bir sonuç alınamamıştı. Son harekât Yunanlılar için taktik sahada bir başarı olarak kalmıştı.⁴ "Anadolu Problemi"nin askeri çözümü gerçekleştirilememiş, bu durum Yunan Ordusu'nu yeni mücadele ve fedakarlıkların beklediği anlamına gelmiştir.⁵ Tümgeneral (Xenophon Strategos) Xenophon Stratigos'un son harekâtın ardından hazırlamış olduğu raporuna göre, Türk Ordusu çok yıpranmıştı ve dağılması da çok yakındı. Türk Ordusu tren hattı boyunca Ankara istikametinde çekilerek Sakarya Irmağı'nın doğusunda tertiplenmişti. Ankara'dan sonra tren yolu bitiyordu. Türk Ordusu'nun Anadolu'nun doğusu ile irtibatı zayıf yol teşkilatı ile sağlanabilecekti. Bu sebeple Ankara, Türk Ordusu'nun düzenli bir ordu şeklinde hareket edebileceği son tutunma noktası idi.⁶

27 Temmuz 1921'de Yunan Başbakanı (Demetrios Gounares) Dimitrios Gunaris askeri durumu şahsen yerinde incelemek için Kütahya'ya geldi. Bu amaç için ertesi gün Kral Konstantin'in başkanlığında toplanan Harp Konseyi'ne başbakandan başka, Savunma Bakanı (Nikolaos Theotokes) Nikolas Theotokis, Genelkurmay Başkanı Korgeneral (Victor Dousmanes) Viktor Dusmanis, Küçük Asya Ordu Komutanı Korgeneral (Anastasios Papoulas) Papulas, Ordu Kurmay Başkanı Albay (Konstantinos Palles) Pallis ve Hükümet Askeri Danışmanı Tümgeneral (Xenophon Strategos) Stratigos katıldı. Konseydeki herkes, Türklerin Ankara'ya hatta Kızılırmak'a kadar takip edilerek harekâtın tamamen olmasa bile yeterli ölçüde başarıyla sonuçlandırılacağına hemfikirdi. Küçük Asya sorununu çözüme kavuşturmak için silaha başvurmaktan başka bir yol görülmediğinden Ankara'ya doğru yapılacak harekâta oybirliği ile karar verildi.⁷ Stratigos'un ifadesiyle, ordunun Ankara'ya doğru taarruz edilmesi teklifi karşısında olumsuz yönde tek bir ses dahi işitilmemişti. Ne herhangi bir itiraz ne de herhangi bir eleştiri dillendirilmiştir. Kararın devamında eldeki olanaklar ve harekâtın süresi konuşulmuş, harekâtın hazırlık safhası için 20 gün, icra safhası içinde 20 ila 40 günlük bir zaman dilimine ihtiyaç

⁴ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *A Concise History Of The Campaign In Asia Minor 1919-1922*, 2. bs. (Athens, 2003), 215.

⁵ Erdem, a.g.e., 399-402.

⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 215.

⁷ a.g.e., 216.

duyulacağı değerlendirilmiştir.⁸

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığının, yapılacak harekâta ilişkin görüşlerini Harp Konseyi'ne sunduğu rapora göre; Eskişehir ve Afyonkarahisar işgal edilerek harekâtın ilk safhası sona ermişti. Sırada yeni bir safha vardı ve bu safhanın maksadı, Kemalist Ordu'nun dağıtılarak imha edilmesi veya Eskişehir önlerinde yığınak yapmasının imkânsız hale getirilmesi ya da buna uzunca bir süre teşebbüs edemeyecek duruma getirilmesi idi. Bunu başarmak için Yunan Ordusu Ankara'ya doğru bir sefer düzenleyecek, Türk Ordusu'nu karşılaştığı yerde yenilgiye uğratarak Ankara'ya girecek ve Ankara'daki ikmal üslerini tahrip edecekti. Bundan sonra da Türkler teslim olmazsa, Ankara'da kalmak tehlikeli olacağından tren yolu hattı tamamen tahrip edilerek Eskişehir'e geri dönülecekti. Bu seferden sonra artık Mustafa Kemal'in tehlike yaratacak sayıda bir kuvveti muhafaza edebilmesi mümkün olmayacaktı. Aynı zamanda tahripten ötürü tren yolu hattı da kullanılamayacağından Türklerin ciddi bir kuvvetle Eskişehir önlerine gelmeleri mümkün olmayacaktı.⁹

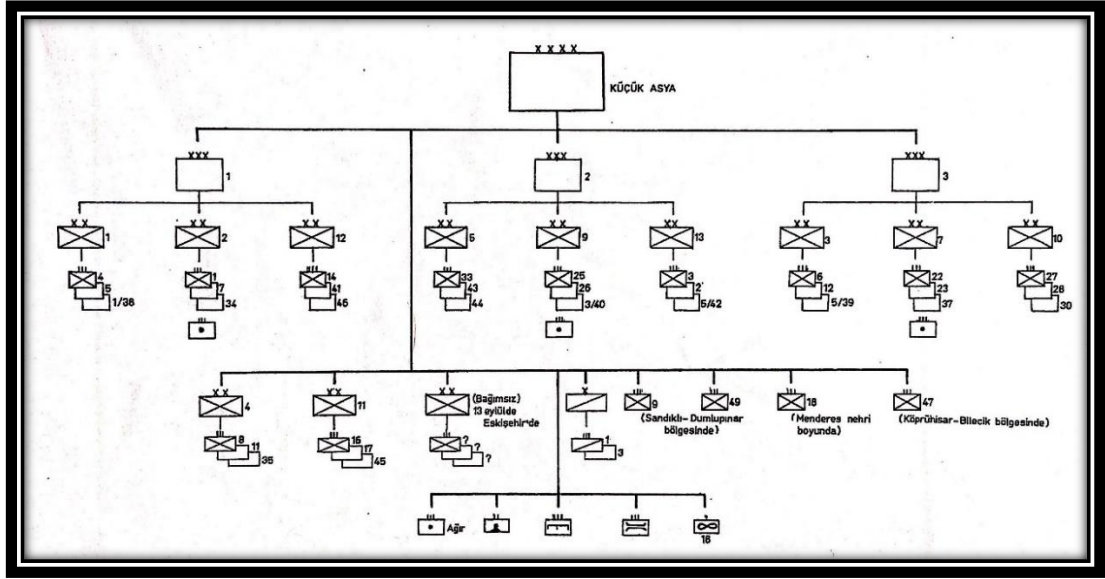
Yunan Ordu karargâhı tarafından planlamanın yapıldığı esnada Yunan askerlerinin moral durumu iyi değildi. Askerler savaşın sona ermesini ve evlerine dönmeyi istiyorlardı. Çünkü Yunanistan 1912 yılından beri devlet olarak savaştaydı ve eski sınıfa mensup askerler neredeyse 10 yıldır orduda hizmetteydi. Bununla birlikte yapılacak harekâtın savaşı sona erdirecek son ve en büyük gayret olacağını düşünerek seferberliğin biteceğini de düşünüyorlar ve moral buluyorlardı. Moral açısından diğer bir önemli faktör de Başkomutan sıfatıyla Yunan Kralı Konstantin ile 1912-1913 Balkan Savaşları'ndaki komutanlık başarısı ile orduda önemli bir prestij sahibi olan Genelkurmay Başkanı Dusmanis'in Anadolu'da bulunması idi.¹⁰ Yunan Hükümeti morali yükseltmek için Balkan Savaşları'nın "Kraliyet Komutanlığı"nı tekrar hayata geçirmişti.¹¹

⁸ Erdem, a.g.e., 408.

⁹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e.,217.

¹⁰ a.g.e., 218.

¹¹ Michael L. Smith, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, çev. Nilgün Engin (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017), 241.

Şekil 1.1: Yunan Küçük Asya Ordusu 23 Ağustos 1921 Kuruluşu.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, (cilt 2. kısım. 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.), kuruluş: 2.

Yunan kaynaklarına göre; Yunan Küçük Asya Ordusu'nun Ankara'ya yapılacak sefer için mevcut kuvvetleri 11 piyade tümeni ve 1 süvari tugayından oluşuyordu. Bu kuvvetlerin 9 piyade tümeni ve 1 süvari tugayı doğrudan harekâta katılabilecekti. Kalan 2 piyade tümeni ordunun kanat ve gerilerini korumakla görevlendirilecekti. Toplam mevcudu 5500 subay, 178000 er, 48900 hayvan, 50000 tüfek, 2084 hafif makinalı tüfek, 684 ağır makinalı tüfek, çeşitli kalibrelerde 296 top, 1380 süvari kılıcı, üç tonluk 600 adet kamyon, bir tonluk 240 adet kamyon ve 18 uçaktan oluşuyordu. Yunan Küçük Asya Ordusu'nun harekâta doğrudan katılacak birliklerinin teşkilatı; her biri 3 tûmenden oluşan 3 kolordu, 1 süvari tugayı, 1 piyade alayı, 1 ağır topçu alayı, 2 skoda topçu taburu ve 3 uçak filosundan oluşuyordu.¹² 1'nci Kolordu-A Kolordusu Komutanı Korgeneral (Alexandros Kontules) Aleksandros Kondulis, 2'nci Kolordu-B Kolordusu Komutanı Korgeneral (Andreas Vasilopais) Prens Andrea Vasilopis, 3'üncü Kolordu-C Kolordusu Komutanı Tümgeneral (Georgios Polymenakos) G. Polimenakos idi.¹³

Yunan taarruzu İngiltere için de büyük bir önem taşıyordu. Dolayısıyla orduların durumlarını ve harekâtını çok yakından izlemeye çalışmıştı. Bu amaçla genel Yunan taarruzunun başlamasından az önce bazı üst rütbeli subaylarını, Yunan Ordusu ile ilgili rapor hazırlaması için Anadolu'ya göndererek görevlendirmişti. Raporlar Haziran-

¹² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 219.

¹³ a.g.e., 522.

Temmuz 1921 tarihlerini kapsamaktadır. Bu raporlar Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesine ait olmasına rağmen, bu muharebelerden galibiyetle çıkan ve çok kısa bir süre sonra Sakarya Meydan Muharebesi'ne giren Yunan Ordusu hakkında bilgi vermesi açısından değerlidir. Albay E.S. Hoare Nairne'nin 15 Haziran 1921'de İngiltere hükümetine sunduğu "Yunan Ordusu şimdi pek müessir bir savaş makinesidir" diyerek başladığı raporuna göre: Askerlerin giyim kuşamları, ayakkabıları pek iyiydi. Askerler pek iyi talim görmüşlerdi. Disiplin ve moral fevkaladeydi. Kumanda kadrosu genellikle çok iyiydi. Ordu Komutanı Papulas güven verici idi. Piyade bölükleri tam teşekküllüydü. Süvarilerin işe yaramayan atları Anadolu'da müsadere edilen atlarla değiştirilmişti. Topçu bataryaları genellikle tamdı. Yunan Ordusu'nun silah ve cephane durumu da çok iyiydi. Bununla birlikte Müttefik Orduları Başkomutanı olan İngiliz Generali Sir C.H. Harington gönderdiği raporlarında genel olarak Yunan askeri durumu için zincirde birçok zayıf halka gördüğünü söylüyordu. Türk komutanlarının hedeflerini takip bakımından üstün ve kararlı olduğundan, Yunan komutanlarının birçoğunun kafalarında kararsızlık olduğundan bahsediyordu.¹⁴ 1'inci Yunan Kolordu Komutanı Kondulis'e göre; subay yokluğu ile ağır topçuların bulunmayışı en büyük dezavantajları, taarruz inisiyatifi ile moral üstünlüğü ise tek avantajları idi.¹⁵ Yunan Genelkurmay Başkanı Dusmanis'e göre ise Yunan Ordusu; piyade, topçu ve makinalı tüfek kuvvetleri bakımından Türk Ordusu'ndan çok üstündü.¹⁶

Türk tarafının askeri durumu ise kısaca şu şekilde idi: Türk Ordusu'nun Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Sakarya Nehri gerisine çekilmesi ile büyük bir arazi parçası Yunanlılara bırakılmış oluyordu. Seferberlik ve ikmal bakımından verimli Anadolu kaynaklarının önemli bir kısmı elden çıkmıştı. Her ne kadar başarı ile icra edilse de geri çekilme harekâtı ordunun morali üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Ordudaki asker kaçaklarının sayısı artmış, birliklerin muharebe güçleri düşmüştü. Aslında bu durum genel olarak memleketin maddi gücünü azalttığı gibi, moral varlığını da güç bir duruma sokabilecek sorunların meydana gelmesine yol açmıştı. Mustafa Kemal bu büyük sorumluluğu üzerine alarak "Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz."¹⁷ demişti. Bu nedenledir ki orduyu zamanında Sakarya gerisine almakla, sonradan yapılacak

¹⁴ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, 3. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016), 116.-118.

¹⁵ Aleksandros Kondulis. "Küçük Asya Seferi II. Devre". *Yunan Askeri ve Bahri Ansiklopedisi*. çev. Yorgo Eksarhopulos. (Atina: 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.İlğı Kütüphanesi), 135.

¹⁶ Viktor Dusmanis, *Küçük Asya Harbinin İç Yüzü*, çev. Hristo Ertorun. (Atina: Pirsos Yayınları, 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.İlğı Kütüphanesi), 141.

¹⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, bs.30. bugünkü dille yay.haz. Zeynep Korkmaz. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.), 413.

savunma ve taarruz muharebelerine imkân sağlamış oluyordu.¹⁸ Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Tevcihi hakkındaki kanun ile Başkomutanlığı manevi şahsiyetinde bulunduran Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisini 3 ay süre ile vermişti. Lüzum gördüğü takdirde süreyi uzatabilecekti.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa Meclis yetkisi ile Başkomutanlık görevini devraldıktan sonra 7-8 Ağustos 1921'de Tekalifi Milliye Emirlerini yayınladı. Buna göre her ilçede bir Tekalifi Milliye Komisyonu kurulacak, bu komisyonlar ilgili emirler doğrultusunda seferber ordu ihtiyacını [giyecek, yiyecek, silah, teçhizat, araç, malzeme vb.] temin etmekle yükümlü olacaklardır.²⁰ Başkomutan beklediği genel Yunan taarruzuna karşı ordunun eksikliklerini süratle tamamlamak ve orduyu güçlendirmek maksadıyla bu tedbiri almıştı.

Türk Ordusu'nda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK), Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (ÇAKMAK), Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İNÖNÜ) idi. Batı Cephesi birlikleri, her biri kolordu seviyesinde bir birlik olarak değerlendirilebilecek 5 gruptan, 1 mürettep kolordudan ve bağlı birliklerden oluşuyordu. Birlikler; Mürettep Kolordu (1, 17, 41'nci Tümenler ile 1'nci Süvari Tümeni), 12'nci Grup (11'nci Tümen), 4'üncü Grup (61'nci Tümen ve 5'nci Kafkas Tümeni), 3'üncü Grup (7, 8, 15'nci Tümenler), 2'nci Grup (4, 5, 9'uncu Tümenler), 1'nci Grup (23, 24'üncü Tümenler), 5'nci Grup (14'üncü Süvari Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı) idi. 1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin (ÇALIŞLAR), 2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil (ADİL), 3'üncü Grup Komutanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa (MET), 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami (GÖKÇEN), 5'inci Grup-Süvari Grubu Komutanı Albay Fahrettin (ALTAY), 12'nci Grup Komutanı Albay Halit (KARSIALAN) ve Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım (ÖZALP) idi.²¹

Bu süreçte Türk Ordusu aynı zamanda coğrafyanın kendisine sağladığı imkân ve kabiliyetleri de göz önünde bulundurarak son savunma hattını işgal etmeye çalışıyordu. Nitekim Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Orta Sakarya batısında örtme birlikleri bırakmış ve asıl kuvvetleriyle 25 Temmuz 1921'de bu nehrin doğusunda Yunan Küçük Asya Ordusu'nun taarruzlarını karşılamak üzere tertiplenmişti. Bu kapsamda Türk Ordusu, Sakarya Nehri

¹⁸ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi* (cilt 2. kısım 4. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974), ss. 543-550.

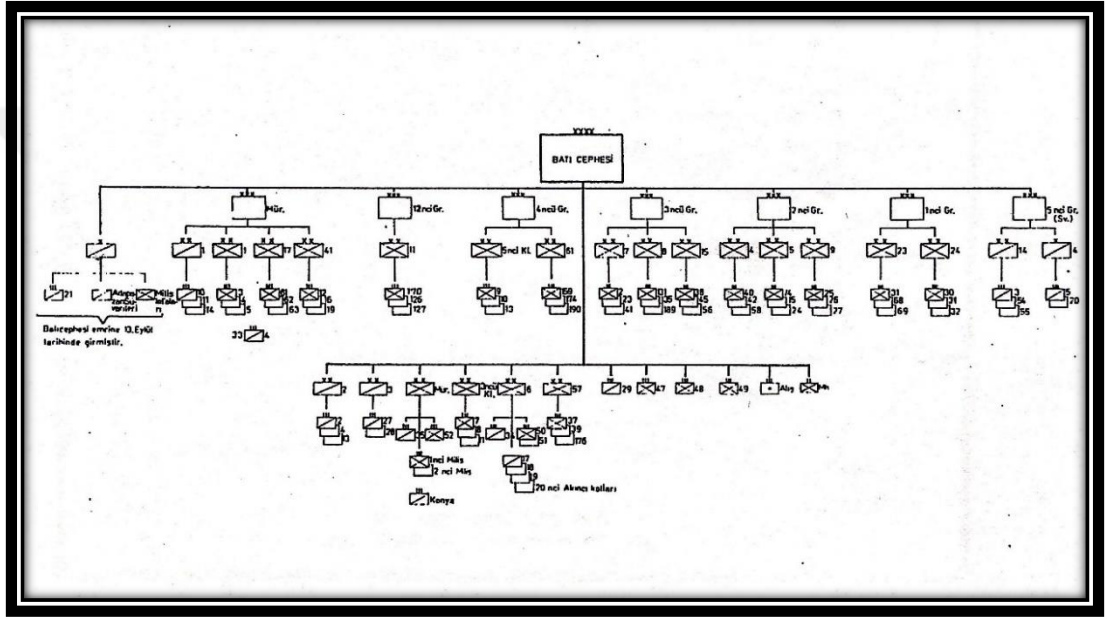
¹⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler*, 2. bs. (131. sayı, 2013.), Belge No. 1.

²⁰ a.g.e., Belge No. 2, 2-1, 2-2, 2-3, 2-4, 2-5, 2-6, 2-7, 2-8.

²¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 370.-373.

doğusunda olmak üzere kuzeyden güneye Mürettep Kolordu, 12'nci, 4'üncü, 3'üncü ve 2'nci Gruplar ile tertiplenmişti. 1'inci Grup Haymana bölgesinde ihtiyatta; 5'nci Grup da 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleriyle güney kanat açığında bulunmakta idi.²²

Gemlik-Akhisar kesimindeki 11'nci Yunan Tümeni birlikleri karşısında, İznik Gölü batı ve doğusundaki milli müfrezeler ile Çerkeşli-Akhisar-Geyve-Lefke-Selçi kesiminde Türk Süvari Tugayı müfrezeleri faaliyet göstermekte idi. Afyon bölgesinde 4'üncü Yunan Tümeni karşısında Mürettep Türk Tümeni vardı. Dumlupınar bölgesindeki bir Yunan Alayı karşısında da Sandıklı bölgesinde 6'ncı Türk Tümeni bulunuyordu.

Şekil 1.2: Türk Ordusu Batı Cephesi Birlikleri 23 Ağustos 1921 Kuruluşu.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, kuruluş: 1.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Türk Ordusu'nun kuvvet durumu; 6855 subay, 122186 er, çeşitli 41405 hayvan, çeşitli 6147 araba, bir miktar binek ve yük kamyonu ve 2 uçak idi. Ancak bunlardan (Kocaeli Süvari Tugayı ve milli müfrezeler ile 6'ncı Tümen, Mürettep Tümen, menzil birlikleri hariç) Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılanların sayısı: 5401 subay, 96326 er, 54572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32137 hayvan, 1284 araba, 2 uçak idi.²³ 1'inci Yunan Kolordu Komutanı Kondulis'e göre Türk tarafının dört adet üstünlüğü mevcuttu. Bunlar; büyük sayıda subay mevcudiyeti, mevzilenmiş bölgelere tamamen hâkim bulunması, arazide yabancı

²² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 5.

²³ a.g.e., 6.

bulunmayışı, ağır topçuya sahip olması idi.²⁴

Tarafların harekât planlarını ve bu planlarına tesir eden hususları da kısaca incelemek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Yunan tarafının harekât planı ve bu plana tesir eden hususlar aşağıdaki şekildedir: Kütahya'da 28 Temmuz 1921'de gerçekleştirilen Harp Konseyi ile Ankara'ya doğru yapılacak Yunan Harekâtı kesinleşmişti. Yunan Hükümeti Askeri Danışmanı olarak Küçük Asya Ordusu ile birlikte Anadolu'da bulunan General Stratigos tarihi bir gözlem olarak 1925 yılında kaleme aldığı anılarında harekât planını şöyle anlatır. "Mustafa Kemal'in Sakarya Nehri'nin yani bu nehrin büyük bir kavis çizerek bir torba teşkil ettiği kısmın beri tarafında yeni ve kesin sonuçlu bir savaşı kabul etmeyeceği bilinmekte idi. Böyle bir savaşı kabul etmemesi askeri bakımdan da en doğru hareket idi. Türklerin, Sakarya Nehri'nin oluşturduğu torbanın en dip tarafını teşkil eden Göksu ile Eskişehir'den Ankara'ya giden yollarla demiryolunun geçtiği Ezineli arasındaki kısmı savunacağı değerlendiriliyordu. Uçaklarla yapılan keşifler gerçekten bu bölgede önemli ve birbiri arkasına sıralanmış ve tahkim edilmiş hatların varlığını ortaya çıkarmıştı. Bu hatlar bölgenin savunmasını kolaylaştırıyor ve Sakarya Nehri gibi önemli ve yalnız köprüler vasıtası ile geçilebilen bir engelin, cepheden ve zorla aşılmasını imkânsız bir hale getiriyordu."²⁵ Bu halde Eskişehir'den Ankara'ya ulaşan yollar geçilmez bir engel ile kapatılmıştı. Bu engelin yıkılması veya yanından dolaşılması gerekiyordu. Başka bir çaresi varken bu engeli bertaraf etmeye kalkışmak askeri bir hata olurdu. Geriye yalnız bu engelin yanından dolaşmak, yani bir kuşatma manevrası yapmak kalıyordu. Böylece Türk Ordusu ile hazırlık yapmış olduğu tahkimli mevzilerde değil başka bir hatta karşılaşmak mümkün olacaktı.

Yukarıda bahsedilen mevziinin kuzeyinden yapılacak bir kuşatma harekâtını coğrafya hemen hemen imkânsız bir hale getiriyordu. Böylesi bir harekâta Ordu Sakarya Nehri'ni yine karşısında bulacak, üstelik nehri, bunun gerisinde savunmada bulunan Türk Ordusu'nun tesiri altında aşmak zorunda kalacaktı. Zira Stratigos'a göre Türk karargâhının, nehrin bu kısmını korunmamış ve tamamen açık bırakacak kadar aldanmış olabileceğini kabul etmek imkansızdı. Fakat en önemli ve aşılması güç engel kuzeyden yapılacak kuşatma hareketi için ordunun büyük kısmının geçmek mecburiyetinde olduğu dağlık ve arızalı arazi idi. Aynı zamanda tekerlekli araçların kolayca hareket edebileceği yollardan mahrum olduğundan sahra topçusunun, otomobillerin ve ikmal arabalarının hareketi mümkün değildi.²⁶ Bu bölge, Türklere

²⁴ Kondulis, a.g.e., 135.

²⁵ X. Stratigu, *Yunanistan Küçük Asya'da*, çev. Cemal Tosun (Atina: 1925. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.), 25.

²⁶ Stratigu, a.g.e., 26.

demiryolu hattını daha etkin kullanma açısından da bir avantaj sağlıyordu. Bu da savunmanın daha iyi desteklenmesi anlamına gelecekti. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra harp alanını gezen ve detaylı değerlendirmelerde bulunan Yüzbaşı Baj Macario, Yunanlıların kuzey kanadı seçmemelerini eleştirerek yanlış bir hareket tarzı seçtiklerini iddia eder.²⁷ Yunan tarihçi Hacıantoniyu Türk savunma hatlarını değerlendirdiğinde “Ankara’ya doğru Türkler üç savunma hattı oluşturmuşlardı. Yığınakları çok güçlüydü. Bu alan, Türklerin yaşadıkları bir alandı. Yüz yüze bir harekât delilikti. Bu sebeple Yunan planı, Türk kuvvetlerini güney ve güneydoğudan kuşatma prensibine dayanıyordu” diyecekti.²⁸

Yunan Küçük Asya Ordusu komutanlığı 7 Ağustos'ta Kolordulara taarruz emrini vermişti. Ordu, asıl kuvvetleriyle taarruza geçerek düşmanın esas kuvvetlerine kesin darbeyi indirecek, onu imha edene kadar takip edecek ve Ankara'daki ikmal üslerini ve demiryolu hattını tahrip ederek geleceğe matuf tüm planlamasını sonuçsuz bırakacaktır. Sakarya Nehri'nin yakınındaki tahkimli bölgeyi elinde bulunduran Türk Ordusu'nun üstün kuvvetleri ise Yunan Ordusu'nun küçük çaplı cephe taarruzları ile tespit edilecekti. Harekâtın maksadı Türk birliklerini cephenin her noktasında sürekli baskı altında bulundurmak ve esas kuvvetlerle Sakarya Nehri'nin doğu ve güneydoğusundaki bölgeye kuşatıcı bir manevra yapmaktır.²⁹

Türk tarafının harekât planı ve plana tesir eden hususlar ise şu şekilde idi: Sakarya mevzii diye önceden düşünülmüş, hazırlanmış ve tahkim edilmiş bir mevzi yoktu. Ancak Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Türk Ordusu Sakarya gerisine çekildikten sonra yapılan keşiflerle mevziler seçilerek ve zamanın imkân verdiği ölçüde tahkim yapılabiliyordu. Batıya karşı esaslı mevzi olarak Sakarya Nehri doğu kolunun doğusunda kalan sırtlar ve güneye karşı da Ilıca (Göksu) Dere kuzeyindeki sırtlar tutularak tahkim edilmişti. Fakat malzeme azlığı, zamanın kısıtlı oluşu, birçok yerde arazinin sert ve taşlı olması ve cephenin gittikçe uzaması gibi sebepler yüzünden mevziin ancak önemli yerlerinde grup grup basit sahra teşkilatı kurulabiliyordu. Hele Mangaldağı'nın doğusundaki kısımda yalnız tesadüf muharebelerinde yapılabilecek işler yapılmış ve avcı boy çukurları bile kazılmamıştı. Sol kanatta en çok tahkim edilebilen mevzi kısımları Sakarya ile Sapanca Deresi arasındaki Tarlabayırı-Toydemir sırtları idi. Türbetepe ve özellikle Mangaldağı çok sarp ve taşlık olduğundan buralarda esaslı tahkimat yapılamamıştı. Engel olarak Beylikköprü ile Tekeköy arasında bazı kısımlarda su taşırmaları yapılabilmiş diğer

²⁷ Baj Macario, *Türk Yunan Harbine Ait Notlar*, çev. Raşit Galip (Toledo : 1936. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 60-63.

²⁸ Erdem, a.g.e., 417.

²⁹ Kondulis, a.g.e.,113.

tarafllarda tahkim malzemesi noksanlığından en basit tel örgü engeli bile yapılamamıştı. Sakarya Meyziinde Türk Ordusu'nun savunması kuvvetli bir tahkimata dayanmıyordu.³⁰

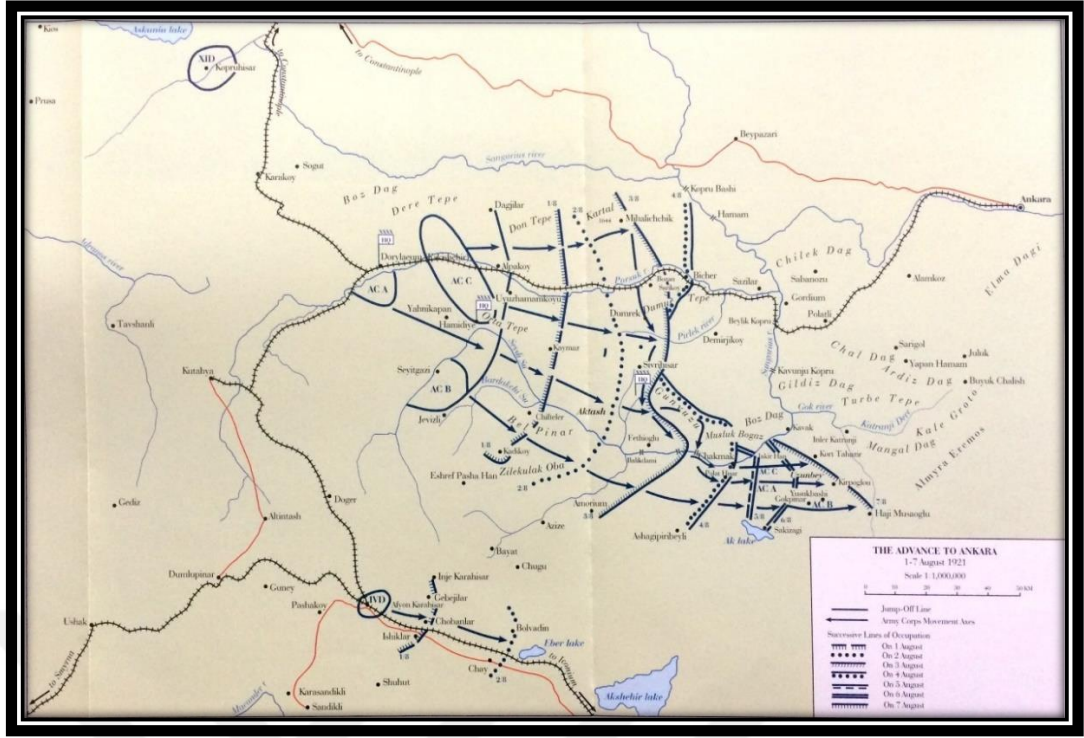
Batı Cephesi birlikleri Sakarya Nehri gerisine çekildikleri sırada Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin miktarı on bir tümen olarak tahmin ediliyordu. Yunanlılar bu kuvvetlerinden birini Afyon-Uşak, bir tümenini Eskişehir-Bursa bölgelerinde bıraktıktan sonra Eskişehir-Seyitgazi bölgesinde bulunan dokuz tümeni ile Sakarya'ya doğru ilerleyebilirdi. Ancak önemli olan asıl taarruz istikametini belirleyebilmektir. Cephede zayıf kalarak büyük kısımlarıyla her iki kanadı kuşatacak şekilde ilerlemeleri ihtimali pek azdı. Çünkü bu tür bir harekât için kuvvetleri müsait değildi. Büyük kısmıyla cepheden ve Sakarya Nehri'ni ateş altında geçerek taarruz etmeleri de doğru bir hareket tarzı olmazdı. Bu durumda Yunan karargâhı için en iyi hareket tarzı büyük kuvvetlerle kanatlardan birine yüklenmek olarak tahmin ediliyordu. Bu yüzden her iki kanatta önemliydi. Eskişehir-Ankara demiryolu Porsuk boyunu takip ettiğinden bu hat tamir edilecek olursa Porsuk boyundan ve kuzeyinden bir hareket daha kolay gibi görünüyorsa da bu takdirde düşman Sakarya Nehri'nin kuzey kolunu ateş altında geçmek zorunda kalacaktı. Aynı zamanda Porsuk Çayı'nın kuzeyindeki arazi kısmı Sakarya Nehri'nin gerek batısında ve gerek doğusunda tekerlekli araçların işlemesine uygun değildi. Arızalı ve yolsuz bir bölge olduğu için büyük çaplı harekâta uygun değildi. Dolayısıyla düşmanın en kuvvetli ihtimal olarak güneyden ilerlemesi beklemek lazım geliyordu.

Bu sebeple Batı Cephesi Komutanlığı düşmanın muhtemel hareket tarzlarını göz önünde tutarak savunma planının ana hatlarını bu esaslar dahilinde çizdi. Bu kapsamda Ankara Suyu ile Göksu arasındaki Sakarya cephesinde batıya karşı nehir boyu tutulacak, geride herhangi bir kanadın kuşatılmasına karşı kuvvetli ihtiyatlar bulundurulacaktı. Eğer düşman kuzeyden ilerlerse kesin sonuçlu muharebe Karaahmet-Killedağı-Ortakaya-Kirmizçayı hattında verilecek, düşman güneyden ilerleyecek olursa Ilıcaözü (Göksu) Dere kuzey sırtları-Tarlabayırı-Toydemir-Mangaldağı hattı savunulacak ve gerekirse savunma hattı uzatılacaktı.³¹ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa savunma mevzilerini Sakarya Nehri kıyısında kurmuş, Yunanlıların kuzey ve güneyden kuşatma teşebbüslerine karşı da geride kuvvetli ihtiyatlar hazırlamıştı.³²

³⁰ Hulusi Baykoç, *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1944.), 14.

³¹ Baykoç, a.g.e., 21- 22.

³² İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sabahattin Selek. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006), s. 250.

Şekil 1.3: Yunan Ordusu'nun İleri Harekâtı.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 35.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Yunan Ordusu hiçbir harekette bulunmayarak büyük kısmı ile Eskişehir-Seyitgazi mıntıkasında ve ileri kıtalarıyla da Alpu-Hamidiye hattında kalmıştı. 11 Ağustos 1921 tarihine kadar durumunda hiçbir değişiklik yapmayan Yunan Ordusu'nun bu tarihten itibaren bazı kıtalarını ileriye doğru yanaştırmaya başladığı Türk keşif birlikleri tarafından tespit edilmişti. 14 Ağustos 1921 günü saat 06:30'dan itibaren Yunan Ordusu (Şekil 1.3) 3'üncü Kolordu ile Porsuk Çayı'nın kuzey ve güneyinden, 1'inci Kolordu ile Sivrihisar platosu ile Sakarya güney kolu arasından, 2'nci Kolordu ile de Sakarya güney kolunun güneyinden muhtelif kollarla doğu istikametinde ileri harekete geçmiş bulunuyordu.³³

³³ Hulusi Baykoç, *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1944.), s. 30.

2. ÇALDAĞI'NIN KONUMU VE ARAZİ YAPISI:

Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği harekât alanının genel arazi yapısı aşağıda belirtildiği şekilde kısaca özetlenebilir: Harekât deniz seviyesinden yüksekliği 1000 metreyi bulan Küçük Asya (Anadolu) coğrafyasının merkezinde icra edilecekti. Bölge kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları, güneyde Toros Dağları ile sınırlı idi. Bu geniş havzanın Ege Denizi kıyılarına düz bir hat şeklinde mesafesi 600 kilometre idi.³⁸ Meydan Muharebesi'ne adını veren Sakarya Nehri'nin asıl kaynağı ve başı Çifteler'in 6 kilometre kadar güneyinde bulunan Belpınar mevkii olup Seyitgazi civarlarından gelen Seyitsu, Bardakçı, Sarısu gibi akarsuların Çifteler doğusundaki kaynaklarla birleşmesinden meydana gelir. Bu nehir (Şekil 2.1) Çifteler'den itibaren Beşköprü önlerine kadar doğu istikametinde aktıktan sonra Beşköprü civarlarında doğudan gelen Ilıca (Göksu) Deresi'ni de alarak kuzey istikametinde akmaya başlar. Beylikköprü'nün 10 kilometre kuzeyinde batıdan gelen Porsuk Çayı ve 20 kilometre kadar kuzeyinde doğudan gelen Ankara (Engürü) Suyu ile birleşir. Bundan sonra Koyunağıl mevkiiine kadar kuzeybatı istikametinde akar ve bu mevkiden itibaren akışını batıya doğru değiştirerek Lefke civarından tekrar kuzeye istikamet değiştirerek Geyve Boğazı'ndan ve Adapazarı'nın hemen doğusundan geçerek Karadeniz'e dökülür.³⁹ Nehrin toplam uzunluğu tahminen 700 kilometre, ortalama genişliği 40 metre ve derinliği de 3 metredir. Sakarya Nehri'nin en önemli kolu, Uşak'ın kuzeydoğusundaki dağlık arazisinden doğarak Eskişehir'den geçen ve oradan doğuya dönüp Yassıhöyük civarında Sakarya ile birleşen Porsuk Çayı'dır. Ankara'ya giden demiryolu Eskişehir'den sonra Porsuk Çayı ile paralel gider. İnlerkatrancı köyünden gelen Katrancı Deresi, Göksu Dere'ye dönüşerek Yıldız Dağı'nın güneyinden Sakarya'ya katılır.⁴⁰ Sakarya Nehri kabaca açık ağız batıya, dip kısmı doğuya bakan bir çengel gibi U şeklindedir. Çeşitli kaynaklarda Sakarya Nehri'nin izlediği güzergâh dolayısıyla bu bölge için torba, kanca veya Sakarya Çıkmazı gibi ifadeler kullanılmıştır.

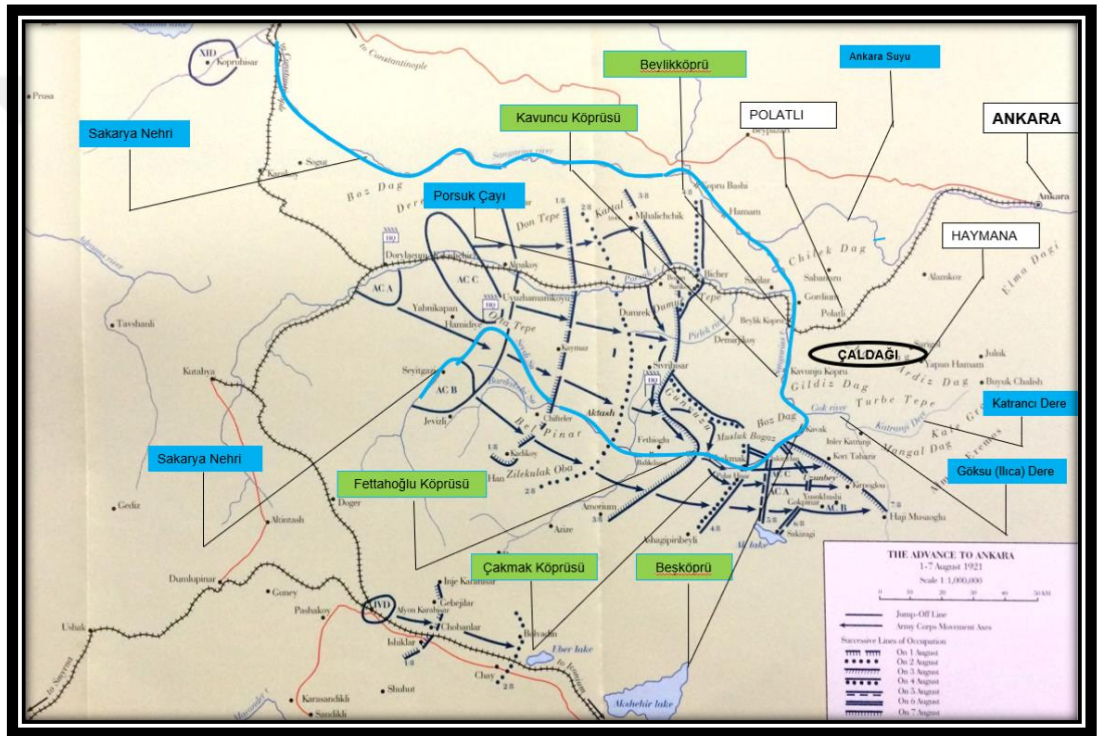
Sakarya Nehri'nin Çifteler'den Beşköprü'ye kadar olan kısmı 120 kilometre kadar

³⁸ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 226.

³⁹ Baykoç, a.g.e., 11.

⁴⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 227.

uzunlukta olup bu kısım Sakarya güney kolu adını alır. Beşköprü'den Ankara Suyu'na kadar uzanan kısmı da 70-75 kilometre kadar olup Sakarya doğu kolu adını alır. Ankara Suyu'ndan Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan kısmı da Sakarya kuzey kolu adını alır. Porsuk Çayı, Sakarya kuzey ve güney kolları arasında kalan geniş bölgeyi iki eşit parçaya ayırır. Sakarya'nın kuzey kolu ile Porsuk Çayı arasındaki arazi parçası sarp, dağlık ve kısmen de ormanlık olup tekerlekli nakil vasıtalarının geçmesine elverişli yolları hemen hemen yok gibidir. Bizzat Porsuk Vadisi ise batıdan doğuya doğru mükemmel bir stratejik istikamet açmış olup demiryolunun da bu vadiyi takip etmesi önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Şekil 2.1: Harekât Bölgesi Akarsular ve Geçiş Yerleri ile Yunan Ordusu'nun İlerleyişi.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 35'ten uyarlanmıştır.

Sakarya güney kolu ile Porsuk Çayı arasındaki arazi kısmına gelince; bu kısmın özellikle Sivrihisar-Beşköprü hattının kuzeyinde kalan bölge askeri hareketlere daha ziyade elverişli olup Sakarya doğu kolu istikametinde batıdan doğuya birçok araba yolları vardır. Fakat bu yollar Sakarya Nehri'ni aşmakta olduğundan Sakarya doğu koluna çarpmak istemeyen herhangi bir ordu için batıdan doğuya doğru en elverişli istikametler, Sakarya güney kolu ile bunun güneyinde kalan arazi parçası üzerindedir.

Sakarya güney kolu ile Sivrihisar-Beşköprü hattı arasında kalan arazi parçası çok sarpıtır. Bu saha yüksekliği 2000 metreye ulaşan Aravitdağı, Çaldağı ve bunların sarp yükseltileriyle örtülmüştür. Yollar daha ziyade kuzeyden güneye gitmekte olduğundan Sivrihisar'dan sonra güney istikametinde kuvvet kaydırmalara çok müsaittir.

Ankara ile Ilıca (Göksu) suları arasındaki Sakarya Nehri kısmı batıya karşı oldukça kuvvetli ve savunması kolay bir mevzidir. Sakarya'nın bu kısmında Beylikköprü ile Kavuncu Köprüsü'nden başka geçit yeri yoktur. Ancak Tekeköy, Beylikköprü, Kavuncu ve Beşköprü civarlarında köprü kurulabilecek yerler vardır. Buralarda nehrin genişliği 15-20 metre olup kenarları da çok dik ve akıntı sürati de oldukça fazladır. Nehrin yatağı tamamen, yanları da kısmen sazlık ve bataklıktır. Nehrin doğusundaki arazi kısmı batıya göre daha hâkim bir durumdadır. Arazi her iki kıyıda da azar azar dalgalı olarak yükselir.

Sakarya Nehri'nin Ankara Suyu'ndan sonra kuzeybatıya doğru uzayan parçası üzerinde tek tük geçit yerleri varsa da buralardan ancak mekkareler (orduda taşıma işlerinde kullanılan at, deve, katır vb. hayvanlar) ile geçilebilir. Arazi nehrin her iki tarafında da çok arızalıdır. Mihaliççık- Beypazarı istikameti, Mihaliç Köprüsü civarında kolayca savunulabilir. Köprü'nün kuzeyindeki arazi gayet kesik ve duvar gibi diktir. Beşköprü önlerinden doğuya doğru uzanan Ilıca (Göksu) Deresi her ne kadar bir engel gibi görünüyorsa da birçok zamanlar suyu çekilir ve her zaman her yerinden geçilebilir. Ancak bu derenin kuzeyindeki sırtlar güneye karşı hakim bir durumda ve mevziin doğuya doğru uzatılmasına uygundur.

Ilıcaözü denilen dereden akan Göksu Dere, Karahoca Köyü civarından Kanlıgöl'e kadar kuzeyden güneye ve buradan Beşköprü önlerine kadar doğudan batıya doğru akar. Bu derenin hemen kuzeyindeki sırtları elde edecek olan düşman sağa ve sola gizlice kuvvet kaydırmak imkanlarına sahip olabileceği gibi, büyük ölçekteki birliklerini de bu sırtlar gerisinde barındırabilir. Sakarya'dan doğuya doğru uzanan kısım üzerinde özellikle Göksu Dere kuzeyindeki Tarlabayırı-Toydemir sırtları hattı oldukça kuvvetli ve hakim mevzilerdir. Buradan itibaren daha doğuya doğru Tamburoğlu kuzeyinden, Kavak-Evliyafakılı-Karapınar Köyleri'nin güneyinden ve Türbetepe'den geçen hattın da savunma derecesi oldukça yüksektir. Bu mevzilerin ilerisinde oldukça geniş görüş ve atış sahası vardır. Dereler ve dere başlangıçları kuzeyden güneye doğru görüşü kolaylaştırır. Bu mevziin en zayıf tarafı hakim sırtların genellikle sarp ve taşlık oluşudur. Bu yüzden mevziin tahkim edilmesi uzun zamana ve ciddi bir hazırlığa ihtiyaç gösterir.

Sakarya boyu da dahil olmak üzere muharebe sahası özellikle Ilıca (Göksu) boyu

çıplak ve ağaçsızdır. Köylerinde bile tek tük göze çarpan kavak ve söğüt ağaçlarından başka bir şey yoktur. Mevziin en hâkim parçalarını teşkil eden bilhassa Türbetepe, Mangaldağı ve Çaldağı genellikle taşlık ve kayalıktır. Bütün muharebe meydanında bir tek şose bile yoktur. Bulunanlar köy yolları ve adi araba yollarıdır. Bununla beraber yazın her türlü birliğin hareketine elverişli yollar bulunur. Hele Ilıca (Göksu) boyunda ve Cihanbeyli ovasında hemen her taraf yoldur. Yalnız bu bölge susuzdur. Büyük kuvvetler için su tedariki çok zor hatta imkansızdır. Buralarda harekât yapacak büyük orduların özellikle su ikmal birliklerine ihtiyaçları vardır. Aksi takdirde Sakarya'dan uzaklaştıkça susuz kalınır.⁴¹ 5'inci (Süvari) Grup Komutanı Albay Fahrettin (ALTAY) anılarında grubunun hareket halinde olduğu güney kesimin Orta Anadolu'nun en susuz yeri olduğundan bahseder.⁴² Bu bakımdan Yunan kaynaklarında Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu'na güneyden taarruz ettiği ve harekâtını icra ettiği bölge için "çöl", "tuz çölü", "tuzlu çöl" gibi ifadelerle sıkça rastlanması tesadüfi değildir.⁴³

Çaldağı'nın konumu ve arazi yapısını incelediğimizde ise dağın bütün hareket bölgesine hakim bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Çaldağı Haymana yerleşim alanından batıya doğru bakıldığında (Şekil 2.2) karşıda tüm azameti ile görülmektedir. Çaldağı'na birçok yönden çıkılabilir. Araçla çıkmak için Haymana-Polatlı karayolunu takip ederek Çaldağı eteklerinde bulunan Ahırlıkuyu Köyü yolunu kullanmak en uygun yoldur. Haymana tarafındaki zirvesinde bulunan beton sütun Yunan Ordusu'nun Çaldağı'nı ele geçirdiğinde Yunan bayrağını diktikleri yerdir. Sütunun çevresinde muharebelerde kullanılmış mevziler görülebilir. Diğer bir çıkış yolu ise Haymana'nın batısında bulunan Kesikkavak ve Esen köy yollarını takip etmektir. Yunan Ordusu'nun yaklaşma istikameti ve Sakarya Nehri'ne kadar olan arazi görülmek istenilirse zirvede batıya doğru yürüyerek Çaldağı'nın batı zirvesi olan Çırakçı Tepe'ye çıkılmalı ya da Çaldağı'na batı eteklerinden çıkılmalıdır.⁴⁴

⁴¹ Muharebe sahasının genel bir etüdü konusunda bkz: Baykoç, a.g.e., 12-13.

⁴² Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1919-1922 ve Sonrası* (İstanbul: İnsel Yayınları, 1970), 300.

⁴³ K.D.Kanelloupolos, *Küçük Asya Mağlubiyeti*, çev. Yorgo Kosko. (Atina: 1936. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 8.

⁴⁴ Kadim Koç, *Sakarya Meydan Muharebesi Muharebe Alanları Gezi Rehberi* (Ankara: Ayme Ajans Yayınevi, 2012.), 115.

Şekil 2.2: Çaldağı'nın Haymana'dan Görünüşü.

Koç, a.g.e., 114.

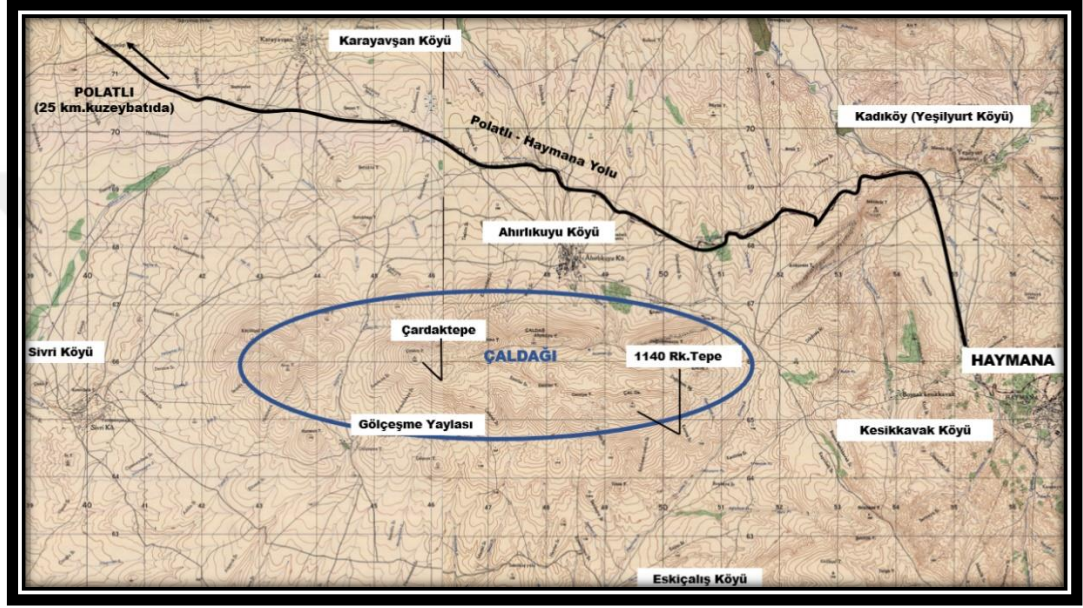
Sakarya Meydan Muharebesi'nde her iki taraf içinde arazinin gerçek görüntüsünü veren harita eksikliği büyük bir sorundu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) harekâtı anlattığı Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalarında Sakarya Meydan Muharebesi harekâtının tüm dünya tarafından Kiepert'in paftası ile takip edildiğini söylemişti.⁴⁵ 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea daha sonra yazdığı anılarında, harekâtın bir aşamasındaki zorluklardan bahsederken bölgenin arazi yapısı ve haritalar hakkında şöyle yazmıştı: "Harita, arazinin şimdiki teşekkülâtını [arazi yapısını] hiçbir suretle göstermemektedir." Ayrıca harita konusunda yaşadığı zorluklardan ötürü karargâhından Yüzbaşı Skylakakis'i arazinin gerçek yapısını öğrenerek uygun bir harita çıkarması için de görevlendirecekti.⁴⁶ 5'nci (Süvari) Grup Komutanı Albay Fahrettin (ALTAY) anılarında "Elimizdeki adi harita buraları boş bıraktığı için yerimizi bile tayin edemiyorduk" diye yazacaktı.⁴⁷

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, cilt. 12 (19/9/1337), 258.

⁴⁶ Andre. Felakete Doğru. çev. Hüseyin Rahmi (İstanbul: Askeri Matbaa, 1932. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 123.

⁴⁷ Altay, a.g.e., 307.

geçecek olan Çaldağı 1140 Rakımlı Tepesi, Şekil 2.3'teki Çaldağı'nın doğusundaki zirve olan 1377 Rakımlı Çaldağı Tepesi olmalıdır. Çünkü belgelerde Çaldağı'nın doğu zirvesi olarak muharebelerin geçtiği yer için 1140 Rakımlı Tepe yazmaktadır. Yine tarihi kaynaklarda geçen Çaldağı batı zirvesi olan Çardaktepe, Şekil 2.3'teki haritada geçen 1364 Rakımlı Çırakçı Tepe olmalıdır. Kaynaklarda Çaldağı Muharebeleri için sıkça geçen Gülçeşmesi (Gölçeşmesi) Yaylası ise Şekil 2.3'teki haritada aynen geçmektedir.

Şekil 2.4: Çaldağı'nın Konumu ve Arazi Yapısı.

HGM, a.g.h.'dan yararlanılarak çizilmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmelerimizi kuvvetlendiren anlatımlardan bazıları şunlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış olan Yüzbaşı Cevdet Kerim (İncedayı) hatıralarında Çaldağı'ndan bahsederken Çaldağı'nın en hâkim noktasının Çardaktepe olduğunu yazar.⁴⁹ Hulusi Baykoç ise Çaldağı'nın en yüksek tepesinin 1140 Rakımlı Tepe olduğunu, Çardaktepe'nin Çaldağı'nın batı kısmında bulunduğunu ve Çardaktepe'nin kuzey ve kuzeybatısındaki tepelerin de Taşlıtepe'ler olduğunu yazmıştır.⁵⁰

⁴⁹ Cevdet Kerim İncedayı, *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.), 141.

⁵⁰ Baykoç, a.g.e., 149.

Şekil 2.5: Çaldağı En Yüksek Tepe Zirvesi.

Koç, a.g.e.,116.

Çaldağı'nın arazi yapısı o dönemin görgü tanıklarının ifadeleri ile de anlaşılabilir. Savaş muhabiri olarak harekâtı Yunan tarafında takip eden İlia Vutieridu, Çaldağı ve Ardızdağı (Ardıçdağı) için "birdenbire yükselen tepeler hattı, fevkalade anormal arazi."⁵¹ diye yazmıştı. Türk Batı Cephesi karargâhında onbaşı olarak görev yapan Halide Edip (Adivar) hatırat formatındaki Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı eserinde Çaldağı için; "Alagöz tepesinden aşağı doğru inen sonsuz vadiler ve toprak yığınları kırmızı mavi renklerle boyanmış gibiydiler. Çal tepesi bunların üstünde bir dev gibi yükseliyordu."⁵² diye yazmıştı. İbrahim Artuç ise o döneme ait bilgileri derlediği Büyük Dönemeç adlı eserinde Çaldağı'ndan taşlık, ağaçsız, susuz bir yer olarak bahsetmiştir.⁵³

Milli Savunma Bakanlığı'nın 1999 yılında hazırlamış olduğu Sakarya Meydan

⁵¹ Vutieridu, a.g.e., 23.

⁵² Halide Edib Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Çan Yayını, 1962), 223.

⁵³ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç*, (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985), 140.

Muharebesi adlı kitapta Çaldağı ile ilgili şöyle yazılmıştır: “Mevzi içinde en yüksek tepe olan 1364 rakımlı Çaldağı tepesidir ki artık bu tepeden sonra ufuk değişir ve Haymana Ovası ile Ankara gözüdür. 2 Eylül 1921’de Yunan birlikleri bu hâkim tepeyi ele geçirmiştir.”⁵⁴

Şekil 2.6: Çaldağı’nın Güneyden Görünüşü.

Koç, a.g.e., 117.

Şekil 2.3’teki harita ve Şekil 2.2, Şekil 2.5, Şekil 2.6, Şekil 2.7’deki fotoğraflara bakıldığında Çaldağı’nın birçok tepeden oluştuğu ve zirveye doğru eğiliminin nispeten daha keskin bir şekilde arttığı görülmektedir. Yamaçlarda bulunan dere yatakları taarruz eden Yunan birliklerine yaklaşma istikameti açısından bir avantaj, topçu ateşlerinden korunmak için de bir sığınak sağlamış olmalıdır. Bununla birlikte muharebe ederek dağa tırmanan ve yorulan Yunan birlikleri zirveye yaklaştığında, artan keskin eğim savunan Türk birliklerine avantaj sağlamış olmalıdır. Dağın batı doğu uzanımında batı ve doğu zirveleri arasında yaklaşık 6 kilometre, güney kuzey istikametinde 1-2 kilometrelik bir mesafe olduğu görülebilir.

⁵⁴ MSB, a.g.e., 20.

Şekil 2.7: Çaldağı'ndan Ahırlıkuyu Köyü Görünüşü.

Koç, a.g.e. 118.

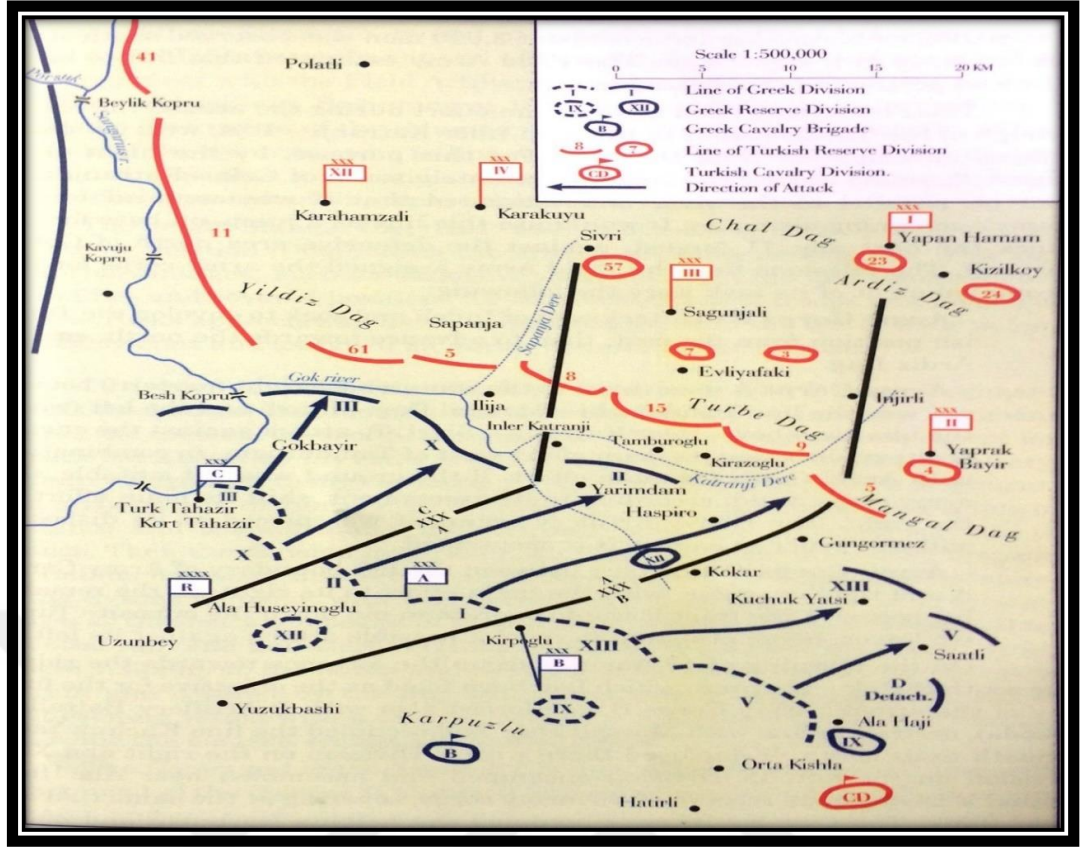
Çaldağı arazisi incelendiğinde taşlık yapısı nedeniyle kısa sürede güçlü bir tahkimat oluşturma zor olacağı değerlendirilebilir. Şekil 2.7'deki fotoğrafta Çaldağı'nın kuzeyinde kalan ve nispeten düz olan arazi görülebilmektedir. Ayrıca kaynaklarda geçen Çaldağı'nın güneydoğusunda, Gedik Köyü kuzeyinde ve Haymana'nın güneyindeki tepeleri Yunanlar Ardızdağı (Türk kaynaklarında Ardıçdağı) olarak adlandırmıştır.⁵⁵

⁵⁵ Hristos V. Nikolopoulos, *1921'in Onbinleriyle Beraber*, çev. Bizanidi Sitri. (Gnkur. ATASE D.Bşk.İğİ Kütüphanesi, mütercim notu), 8.

3. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ BİRİNCİ SAFHADA ÇALDAĞI (23-30 AĞUSTOS 1921):

Sakarya Meydan Muharebesi'nde birinci safha; 23-30 Ağustos 1921 tarihleri arasında Yunan Ordusu'nun Türk cephesini sol (doğu) kanattan kuşatmaya teşebbüs ettiği safhadır. Bu safhada Yunan Ordusu'nun genel taarruzuna batıdan doğuya doğru olacak şekilde baktığımızda; Yunan cephesinin en batı ucunda Sakarya Nehri'nin batısında Beylikköprü civarında ve Polatlı karşısında Yunan 7'nci Tümeni taarruz edecektir. Bu Tümen esasında Yunan 3'ncü Kolordusu'nun bir tümenidir ve güneyde harekât yapan Yunan Ordusu'nun büyük kısmından ayrı hareket edecektir. Söz konusu tümenin sorumluluk sahası tali taarruz bölgesidir. Bu istikametden yapılacak taarruz Türk Ordusu'nu bu bölgeye kuvvet ayırmaya zorlayacak, Yunanlılar açısından başarı vaat ettiği takdirde ise güney bölgesindeki Türk birliklerinin arkasına sarkılmış olunacak ve Yunan Ordusu'nun büyük kısmı ile birleşme sağlanacaktır. Güneydeki büyük kısma baktığımızda; Sakarya Nehri hemen doğusundan başlayarak Yunan Ordusu'nun sol kanadında 3'ncü Kolordu, merkezde 1'nci Kolordu ve sağ kanadında 2'nci Kolordu taarruz edecektir. 3'ncü ve 1'nci Kolordular kuzey ve kuzeydoğu istikametindeki cephe taarruzları ile Türk birliklerini mevzilerinde tespit edecek, taarruzları gelişme gösterdiği takdirde taarruzlarını hızlandıracaklardır. Süvari Tugayı ve Skoda Topçu Taburu ile takviye edilmiş 2'nci Kolordu ise Güzelcekale-Kızılıkoyunlu istikametinde taarruzla Türk cephesini doğu kanattan kuşatacaktır. Yunanlılar genel olarak bu safhada yapılan muharebelerden, 3'ncü Kolordu bölgesinde yapılanları Sapanca Muharebeleri, 1'nci Kolordu bölgesinde yapılanları Tamburoğlu Muharebeleri, 2'nci Kolordu bölgesinde yapılanları da Kale Grotto-Kale Gözü (Güzelcekale) Muharebeleri olarak adlandırmaktadır.⁵⁶

⁵⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 240-262.

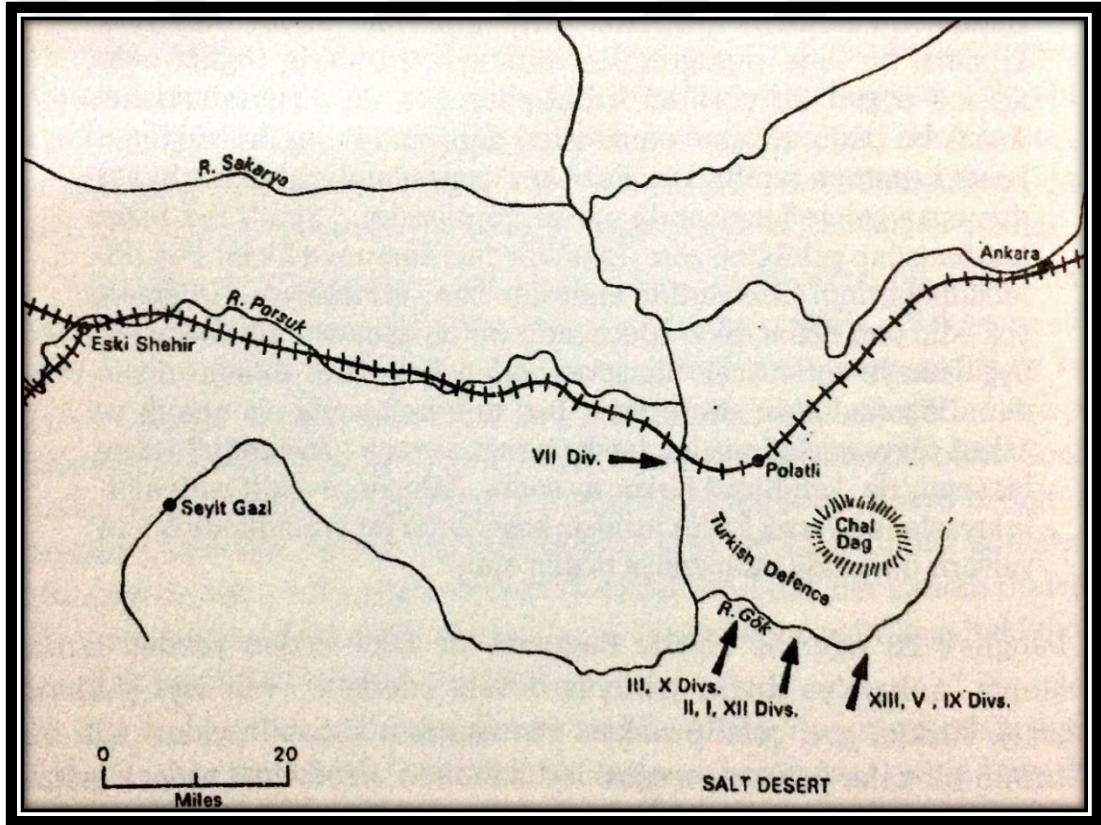
Şekil 3.1: 23 Ağustos 1921 Yunan Ordusu Taarruzu'nun Başlaması.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 37.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde, Türk birliklerinin Yunan Ordusu'nun Ankara'ya doğru ileri hareketlerine engel olabilmeleri için savunmaya elverişli olan Sakarya Nehri doğu kolu geçitlerini tahkim etmesi, Göksu ve Katrancı Dereleri cephesini savunması ve aynı zamanda Sakarya Nehri'nin kuzeybatı yatağını göz altında bulundurması gerekiyordu. Kuzeybatı kesimin dağlık olması nedeni ile bu bölgenin savunması kolaylıkla sağlanabilirdi. Türk Ordusu'nun genel savunma mevzii, Porsuk Çayı'nın birleştiği noktadan, Beylikköprü'den başlayarak Sakarya Nehri doğu kolunun doğu kıyısını izleyerek devam ediyordu. Oradan doğuya doğru bir yay yaparak, Göksu Dere ve Katrancı Dere kuzey kıyısından Güzelcekele, Göyük, Kayalık tepelerinde son buluyor ve 95 kilometrelik bir cepheyi kapsıyordu. Bu hat boyunca iyi tahkim edilmiş Tamburoğlu, Alacık ve Kirazoğlu tahkimli tepeleri de bulunuyordu. Türk cephesinin en sol kanadının dayandığı Güzelcekele Köyü tepeleri yapay tahkimattan çok dik ve yalçın bulunması nedeni ile doğal tahkimli idi. Bu tahkimli genel cephe kısmının geri savunma mevziini Çaldağı ve Ardzdağı (Ardıçdağı) ile bunların doğusundaki Temköy

ve Karahoca Tepeleri meydana getiriyordu.⁵⁷

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Sakarya Meydan Muharebesi'nde savunulacak cephe hattını hatıralarında şöyle açıklamıştı: "Cephemiz Sakarya gerisinde batıya karşı tertiplenmişti. Sakarya kıyısını müdafaa edeceğiz. Sağ kanadımızda Kazım Paşa'nın (Özalp) komutasında bir kolordumuz var. Sağ kanadı bu kolordu kapatıyor. Sol kanadımız gerisinde bütün Sakarya mevziinin yanını açıktan koruyacak bir istisna noktası Çaldağı."⁵⁸ Çaldağı konumu ve araziye hâkim oluşu ile önemli bir nokta idi. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk safhasında birinci hattın gerisinde bulunmaktaydı. 2'nci Yunan Kolordusu kuşatmayı gerçekleştirmek için doğuya doğru gittikçe, Türk Ordusu da doğuya doğru kendi sol kanadına birlikler gönderiyordu. Bu safhada (Şekil 3.2) Çaldağı cephenin merkezinde bir konum alacaktı.

Şekil 3.2: Çaldağı'nın Türk Cephesi'ndeki Yeri.⁵⁹

Michael L Smith, a.g.e., 274.

⁵⁷ Eksenefton İstratigos, "Yunanlılara Göre" *Sakarya Muharebeleri Sakarya Muharebatı*. (çev. Necdet Toros. Bursa: 1921. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), ss. 14-15.

⁵⁸ İnönü, a.g.e., 250.

⁵⁹ Smith, a.g.e., 274.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde hazırlık ve keşif maksadıyla Çaldağı'nı askeri yönden incelemesi için Batı Cephesi Komutanlığı tarafından görevlendirilen Makineli Tüfek Şube Müdürü Tevfik Bey'in 22 Ağustos 1921 tarihli inceleme raporu şu şekilde kaleme alınmıştı: "Çaldağı'nın batı kısmında gözetleme bölgesi seçtim. Bu noktanın yeterli derecede gözetleme imkânı vardır. Güneye doğru Eskiçalış, Soğucalı, Evliyafakılı, Sabanca köyleri ve civar araziye görüyor. Ilıca, Kızılhisar, Kirazoğlu, İncirli köyleri yüksek sırtlar gerisinde olduğu için görünmüyor. Cihanbeyli genel istikameti görünüyorsa da uzak olduğu için göz ile seçilmesi zordur. Gözetleme Tepesi çıplak ve susuzdur. Bu akşam köylüler vasıtasıyla bir gölgelik yaptıracağım. Gözetleme yerine kadar telefon hattı çekilemediği arz olunur efendim."⁶⁰ Çaldağı, bütün cepheye hâkim bir noktada olması dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin bu safhasında Türk Komuta Heyeti tarafından gözetleme yeri ve komuta yeri olarak da kullanılmıştı. Aynı zamanda bu safhada, cephe gerisinden esnek bir yapıda keşif, baskın ile Yunan Ordusu yan ve gerilerine taarruz eden Türk süvari birlikleri de Çaldağı'nın hâkim ve merkezi konumundan dolayı bu bölgeyi zaman zaman kullanmışlardır.⁶¹

Yoğun muharebeler sonrası Yunan taarruzu ilerledikçe Türk Cephesi, yavaş yavaş merkezinde Çaldağı'nın olduğu bir yay şeklini alıyordu. Birinci safhanın sonlarına doğru 29 Ağustos'a gelindiğinde Yunan birliklerinin Türk Ordusu'nu sol kanadından kuşatma teşebbüsleri yavaşlamış, Türk Cephesi'nin merkezinde 4'üncü ve 3'üncü Grup cephelerinde bir yoğunluk görülmeye başlanmıştı. 29 Ağustos'a gelindiğinde mevcut durumda Çaldağı 4'üncü Grup'un sorumluluk sahasının gerisinde olsa da genel olarak 4'üncü ve 3'üncü Gruplar'ın sorumluluk sahalarının arasına denk gelmekteydi. 29 Ağustos'taki Yunan taarruzu ile 4'üncü Grup bölgesinde sıkıntı baş göstermiş ve grup kritik bir duruma girmişti. Bu durum üzerine Batı Cephesi Komutanlığı saat 17:30'da şu emri vermişti: "Bir alay ile Polatlı'ya gelen 1'inci Süvari Tümeni derhal Sarıhalil'e gidecek ve 4'üncü Grup emrine girecektir. 4'üncü Grup, 1'inci Süvari Tümeni'ni ve Mürettep Kolordudan gönderilecek alay ve bataryayı sol kanadında toplayacak ve kendi sol kanadını ve Sabanca vadisini güven altına alacaktır." 4'üncü Grup'un girdiği kritik durum sonrası Soğluca'ya kadar 4'üncü Grup ile 3'üncü Grup arasındaki arazi tamamen boş bırakılmış bulunmakta idi.⁶²

Yunan taarruzlarının zorunlu kıldığı mevzii düzeltmeyle 4'üncü Grup cephesinin de

⁶⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 1208, Belge (Gömlek) No: 139-1 (22/8/1337)

⁶¹ Altay, a.g.e.,307.

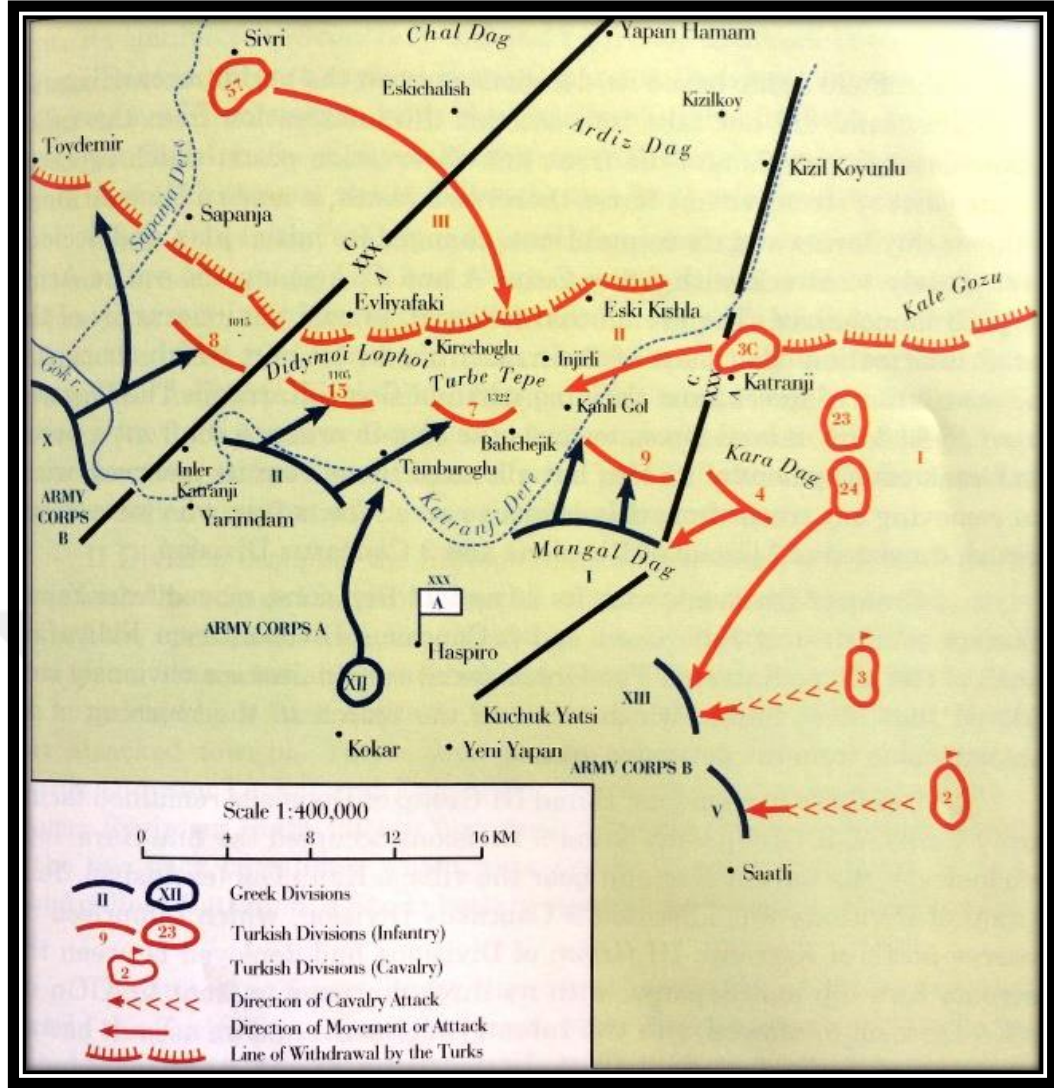
⁶² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 103-105.

Karakordağı-Karakuyu-Sarıhalil kuzeyi hattına alınmasına sebep olmasına rağmen, 3'üncü Yunan Kolordusu'nun tamamen denecek kadar boş kalan Baraközü (Sapanca) Deresi doğusundan Çaldağı doğrultusunda ilerlememesi Türk Ordusu için büyük bir kazanç oldu. Yunan kolorduları dün verilen ordu emrine göre bugün taarruz etmeyecek, bulunduğu hatlarda kalacak ve bir sonraki gün yapılacak taarruza hazırlık yapacaktı. Aynı emre göre doğudaki 2'nci Yunan Kolordusu'da bir tümenini Güzelcekele'de bırakacak ve geri kalan unsurları ile batıya 1'nci Yunan Kolordusu bölgesine yanaşacaktı.⁶³ Aynı şekilde 1'inci Yunan Kolordusu da bir gün önceki Ordu Komutanı emrini yerine getirdiğinden cephesinden çekilen 3'üncü Grup'u takip etmeyip savunma düzeni aldı ve elverişli durumdan yararlanamadı.⁶⁴

Bundan sonra 4'üncü Grup sorumluluğundaki Çaldağı bölgesinde ortaya çıkabilecek ve cepheyi yarabilecek Yunan taarruzuna karşı diğer cephelerden ne ölçüde kuvvet kaydırılabileceği Türk Komuta Heyeti tarafından düşünölmeye ve planlar yapılmaya başlanmıştı. Bu safhada Türk Komuta Heyeti'nin yaptığı değeriendirmelere bir göz atmak ikinci safhada Çaldağı bölgesinde ortaya çıkacak durumu daha iyi anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

⁶³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 263.

⁶⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 115.

Şekil 3.3: Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safhada Çaldağı'nın Durumu.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 38

Bu değerlendirmelerde; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya Türk Ordusu'nun sol kanadındaki 2, 1 ve 12'nci Gruplar'dan en az bir tümen alınarak 4'üncü Grup'a yardım edilmesi ile ilgili görüşünü sordu. Genelkurmay Başkanı da cevaben 2'nci Grup'un elinde takviye yapabilecek bir birliğin olmadığını, 1 ve 12'nci Grup cephelerinden ise sol kanattaki Yunan kuşatmasının sonucunun netleşmeden birlik çekmenin uygun olmayacağını düşündüğünü belirtti. Mümkün olursa 3'üncü Grup 8'inci Tümeni serbest bırakma olanakları araştırılıp, 4'üncü Grup'un 8'inci Tümen ile takviye edilebileceğini de ekledi.⁶⁵

⁶⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 116.

Şekil 3.4: Sakarya Meydan Muharebesi Birinci Safhanın Sonlarına Doğru Çaldağı.

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-3 (30/8/1337)

4'üncü ve 3'üncü Grup bölgesinde gelişen durum üzerine 29 Ağustos saat 10:10'da Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya telefon merkezi aracılığıyla 4'üncü Grup'tan 5'inci Kafkas Tümeni'nin cephesini düşmanın

işgal ettiğini ve tümenin ihtiyatı olmadığını belirttikten sonra, bu tümenin vaziyetini korumak ve düzeltmek için 4'üncü Grup'un da yardım etmesi gerektiğini söylemişti. (Şekil 3.4'teki krokide 5'inci Kafkas Tümeni bölgesine ilerleyen Yunan birlikleri mavi oklar ile gösterilmiştir). Ayrıca Fevzi Paşa'ya 3'üncü Grup'un en son durumu hakkında yeni bir bilgisinin olup olmadığını sorarak bu bölgeyi yakından takip etmeye başlamıştı.⁶⁶ Bunun yanında Başkomutan 4'üncü ve 3'üncü Grup cephelerinde ortaya çıkan duruma karşı alınacak tedbirleri ve hareket tarzlarını içeren emrini de şu şekilde bildirmişti:

“1- 4'üncü Grup'u karşısındaki düşmana mukavemet edebildiği kadar etmesi için mukadderatına terk ederek, 12'nci, 1'inci ve 2'nci Gruplar cephesindeki kuvvetlerimizi bu cephe karşısında bulunan düşmana cebri keşif ile taarruz ettirmek [Birinci Hareket Tarzı]

2- 12'nci, 1'inci ve 2'nci Gruplar cephesindeki düşmanı emniyetle tespit edecek kadar kuvvet bulundurmak şartıyla ihtiyaç olan kanada ulaşacak olan süvari grubunun mevcudiyetini de dikkate alarak asgari bir tümen kadar kuvvet tasarruf edip 4'üncü Grup'a yardım etmektir. [İkinci Hareket Tarzı]

3- Gerek birinci ve gerek ikinci hareket tarzı için önce 12'nci, 1'inci ve 2'nci Gruplar cephelerindeki vaziyetin son safhasını doğru olarak bilmek ve bu cephe karşısında bulunan düşman kuvvetleri miktarının bir defa daha incelenmesi gerekir.

4- 1'inci, 2'nci, 3'üncü Grup Komutanlarından duruma yönelik incelemenin acele icra ettirilmesini ve durumun değerlendirilerek gönderilmesini rica ederim. “⁶⁷

Bu emre cevap olarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya saat 11:45'te aşağıdaki raporu göndermişti:

“2'nci ve 1'inci Grup Komutanları ile görüştüm. Şimdi saat 11:30 düşman 57'nci Tümen'in sol kanadındaki hâkim tepeleri işgal etmiş bulunuyor. 2'nci Grup sol kanadına da taarruz vardır. 2'nci Grup ihtiyatlarını kendi sağ kanadında topluyor. 2'nci Grup'un kendi cephesinde düşmanın bir iki alay kadar bir kuvveti görünüyor ise de dereler içerisinde ara sıra süvari ve piyade kuvvetleri görüldüğü bildiriliyor. Şu dakikada bu gruptan halen kuvvet alma imkânı yoktur. Selahattin Adil Bey'e [2'nci Grup Komutanı], Yusuf İzzet Paşa [3'üncü Grup Komutanı] ile irtibat tesis ederek müşterek taarruzla vaziyeti düzeltmesini tebliğ ettim. Yusuf İzzet Paşa ile henüz telefon irtibatı hasıl olmadığından görüşemedim. Bunula birlikte henüz o mntıkada bulunmakta olan 8'inci Tümen kısmının dahi Üçüncü Grup sol kanadındaki vaziyeti

⁶⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-1 (29/8/1337)

⁶⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-1 (29/8/1337)

düzeltilmek için kullanılması gerekeceğini tahmin ediyorum. İzzettin Bey [1'inci Grup Komutanı] kendi cephesinde düşmanın bir tûmenden fazla kuvveti olduğunu ve 12'nci Grup dahil olduğu halde sol kanattaki toplam düşman kuvvetini üç tûmen belki daha az tahmin ediyor. Karşısındaki düşmanı emniyetle durdurmak şartıyla 23'üncü Tûmen ve 24'üncü Tûmen'in iki üç gün sonra istifade edilebilecek bir hale geleceğini bildirmiştir. 12'nci Grup ile telefon irtibatı, arıza dolayısıyla şimdilik yoktur. Halit Bey [12'nci Grup Komutanı] ile görüşemedim. Tahminime nazaran düşmanın 15'inci Tûmen ve 57'nci Tûmen ile 2'nci Grup karşısında iki ve 1'inci ve 12'nci Gruplar karşısında üç tûmeni vardır. Taarruz veya savunma şıklarından biri hakkındaki kesin değerlendirmemi 3'üncü ve 12'nci Gruplarla da görüştüğümde sonra arz edeceğim. Bununla birlikte önceki emirde cephenin emniyetle tespiti şikkini daha uygun bir tercih olarak gördüğümü arz ederim.”⁶⁸

Yukarıdaki rapora ek olarak saat 13:40'ta Fevzi Paşa Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tahriratda yeni gelişmeleri şöyle bildiriyordu:

“Yusuf İzzet Paşa [3'üncü Grup Komutanı] ile görüştüm. 57'nci Tûmen sol kanadındaki durumun endişe yaratacak seviyede olmadığını ve birliklerimizin zayıftan kaçınmak için topçu ateşi esnasında geri çekilip düşman piyadesi mevziiye girer girmez topçu ateşimizle ve süngü hücumumuzla geri atıldığını bildirdi. Yusuf İzzet Paşa 8'inci Tûmen'in serbest bırakılabilmesi imkânına da çalışacaktır. Bu gece bu olay ile 4'üncü Grup'un takviyesi meselesini takip ediyorum. Bu Tûmen'in [8'inci Tûmen] 2'nci Grup bölgesindeki iki taburunu da almak için Selahattin Bey'e [2'nci Grup Komutanı] tebligat yaptım. Halit Bey [12'nci Grup Komutanı] ile de görüştüm. Cephesinde mevcut, bir tûmen kadar düşman kuvvetine ilaveten şimdi saat 13:30'da düşmanın bir tûmen kadar kuvvetinin daha kendi cephesine taarruz ettiğini bildiriyor. İki saate kadar cephesinde muharebe olması muhtemeldir. 1'inci Grup'tan ihtiyaca göre 12'nci Grup'a yardım edilebilmesi için İzzettin Bey'in [1'inci Grup Komutanı] de dikkatini çektim. Bugün sol kanat karşısındaki düşman taarruzu neticesi alınmadan 1'inci ve 12'nci Grup bölgelerinde kuvvet kaydırılmasını şimdilik mümkün görmediğimi arz ederim.”⁶⁹

Yunan taarruzlarının geliştiği Çaldağı bütün çevreye egemen bir konumdaydı. Çaldağı'nın ele geçirilmesi Haymana'nın da düşmesi ve Ankara yolunun açılması anlamına gelecekti. 18 Ağustos'tan beri cephede bulunan ve Cephe Komutanlığı karargâhında görev yapmış olan Halide Edip Onbaşı o günleri şöyle anlatır: “25 Ağustos'ta savaş başladı. İlk günleri Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer

⁶⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-2 (29/8/1337)

⁶⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-3 (29/8/1337)

birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askeri bakımdan çok önemli idiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını fakat Haymana'ya girerlerse bizim de kapana tutulacağımızı söyledi.”⁷⁰

⁷⁰ Adivar, *a.g.e.*, 223.

4. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ İKİNCİ SAFHADA ÇALDAĞI (30 AĞUSTOS-7 EYLÜL 1921), YUNAN ORDUSUNUN TÜRK CEPHESİNİ YARMA TEŞEBBÜSÜNÜN ÇALDAĞI İSTİKAMETİNDE GELİŞMESİ, ÇALDAĞI MUHAREBELERİ ve SONRASI:

Sakarya Meydan Muharebesi'nde ikinci safha; 30 Ağustos-7 Eylül 1921 tarihleri arasında Yunan Ordusu'nun Türk cephesini yarmaya teşebbüs ettiği safhadır. Yunanlılar bu safhada Türk savunma cephesini merkezden Haymana genel istikametinde yarmaya teşebbüs edecektir. Yunan Ordusu'nun genel taarruzu batıdan doğuya doğru olacak şekilde gözlemlendiğinde; Yunan cephesinin en batı ucundaki 7'nci Tümen Polatlı karşısındaki muharebelerine devam edecek, taarruzları Dua Tepe-Kartal Tepe-Karadağ hattını ele geçirmeye yönelik olarak gelişecektir. 3'üncü Yunan Kolordusu 3'üncü ve 10'uncu Tümenleri ile taarruzlarına devam edecek, 3'üncü Yunan Tümeni, 10'uncu Yunan Tümeni'ni destekleyerek taarruzlarının Çaldağı batısı istikametinde gelişmesini sağlayacaktır. Yunan Ordusu merkezindeki 1'nci Yunan Kolordusu bölgesinde 2'nci Yunan Tümen'in taarruzları Çaldağı istikametinde, 12 ve 1'nci Yunan Tümenler'in taarruzları ise Haymana genel istikametinde gelişecektir. En doğuda kuşatma harekâtında başarılı olamayan 2'nci Yunan Kolordusu ise Güzelcekele bölgesindeki mevzilerini tutmaya çalışacak, bir tümenini de [9'uncu Yunan Tümeni] merkezde yarma yapmaya çalışan 1'inci Yunan Kolordusu bölgesine takviyeye gönderecektir. Yunan Ordusu'nun sol ve sağ kanatlarında durgunluk ve yavaşlamanın gözlemlendiği bu safhada, 10, 2 ve 12'nci Tümen bölgelerinden asıl taarruz yapılacak ve Türk Cephesi yarılmaya çalışılacaktır. Özellikle Yunan 10'ncu Tümeni Çaldağı batı kesimini, Yunan 2'nci Tümeni Çaldağı'nın merkez ve doğusunu ele geçirmeye çalışacaktır. Yunan ve Türk kuvvetlerinin Çaldağı bölgesinde yaptıkları muharebeleri Yunanlılar Çaldağı ve Ardızdağı (Ardıçdağı) Muharebeleri olarak⁷¹, Türk kaynakları ise Çaldağı Muharebeleri olarak adlandırırlar.⁷²

Bu safhanın başında Yunan Ordusu'nun bir durum üstünlüğüne sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 30 Ağustos'a gelindiğinde

⁷¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 269-279.

⁷² Baykoç, a.g.e., 131.

Türk Ordusu'nun Yıldız Dağ ve Toydemir yaylasından geri çekilmesi Yunanlılar için özellikle cephenin batı kesiminde iki büyük avantaj oluşturmıştu. Birincisi; cephenin kuzeybatı ucunda Polatlı istikametinde muharebe eden 7'nci Yunan Tümeni ile 3'üncü Yunan Kolordusunun sol kanadı vasıtasıyla irtibat tesis edilmişti. İkincisi de ele geçirilen hat ile güneydeki kolorduların ikmal yönünden daha iyi desteklenebilecek olması idi. Çünkü artık Kavuncu Köprüsü aracılığıyla ikmal yapılabilecek, böylece Türk Süvarilerinin akınları ile sürekli sekteye uğrayan "Tuz Çölü" ikmal hattından kurtulmuş olacaktı.⁷³ Yunan Küçük Asya Ordusu ikmal işlerinden sorumlu karargah şube müdürü Yorgos L. Spridonos hatıralarında 30 Ağustos 1921 için 7'nci ve 3'üncü Yunan Tümenleri'nin cephelerinin birbirine bağlanması ile Türk birliklerinin Sakarya Nehri yataklarından uzaklaştırılmış olduğunu ve bunun neticesi olarak Kavuncu Köprüsü'nün 30 Ağustos akşamı itibari ile ikmal işlerine tahsis edilebildiğini, ayrıca Türk süvarilerinin rahat bırakmayarak sürekli sekteye uğrattığı Yunan ikmal hattının artık 30 kilometre daha kısaldığını, Beylikköprü ve Kavuncu Köprülerinin ikmal için kullanılabilmesi ile ikmal işlerinin memnuniyet verici hale gelmeye başladığını yazmıştı.⁷⁴

Harekâtın bu safhasında Çaldağı'nda göreceğimiz Yunan birlikleri batıdan doğuya doğru 10'uncu Yunan Tümeni ve 2'nci Yunan Tümeni olacaktır. Zaten bu safhanın başında bu iki Yunan Tümeni Çaldağı etrafında toplanmıştı.⁷⁵ 10'uncu Yunan Tümeni 27, 28 ve 30'uncu Alaylardan, 2'nci Yunan Tümeni ise 1, 7 ve 34'üncü Alaylardan oluşmaktaydı.⁷⁶ Çaldağı'nı savunacak birlikler ise batıdan doğuya 1'inci Türk Süvari Tümeni, 190'ıncı Türk Piyade Alayı, 24'üncü ve 15'inci Türk Tümenleri olacaktır. 15'nci Tümen 45, 56 ve 38'inci Alaylardan, 24'üncü Tümen ise 30, 32 ve 143'üncü Alaylardan oluşmaktaydı. Bu safhanın içerisinde özel bir süreç olan 30 Ağustos-2 Eylül arasında gerçekleşen Çaldağı Muharebeleri tüm harekâtın dönüm noktasıdır ve detaylı olarak incelenecektir.

Bu safhayı incelemeye başlamadan önce yukarıda adı geçen birliklerin komutanlarının biyografilerini kısaca incelemek yararlı olacaktır. Bundaki amaç, bu birlik komutanlarının askeri geçmişini, daha önce katıldıkları harpleri vb. öğrenerek birliklerini sevk ve idarelerine tesir eden hususları mümkün olduğunca anlamaya çalışmaktır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı Muharebeleri'nde başrolde olacak 2'nci

⁷³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 255.

⁷⁴ Spridonos, a.g.e., 184.

⁷⁵ Nurer Uğurlu, *Sakarya Savaşları Anlatıyor* (ed. Ö. Andaç Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007.), 423.

⁷⁶ "1919-1922 Türk Yunan Harbi", (*İtalyan Piyade Mecmuası* çevirisidir, Gnkur. ATASE D.Bşk.İığı Kütüphanesi), 10.

Yunan Tümeni'nin Komutanı Albay Georgios Valettas'dır. Albay Valettas 1870 yılında doğmuştur. 1891 yılında istihkam subayı olarak Yunan Ordusu'na katılmıştır. Yunan Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 6 Ekim 1921'de Tümgeneral rütbesine terfi etmiştir. 1922 yılında [Büyük Taarruz öncesinde] Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanlığı görevine getirilmiş,⁷⁷ Büyük Taarruz* ile birlikte Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesiyle ordudan ayrılmış ve emekli olmuştur.

10'uncu Yunan Tümeni Komutanı olan Albay Petros [Sumilas] Soumilas 1861 yılında doğmuştur. 1882 yılında piyade subayı olarak Yunan Ordusu'na katılmıştır. Yunan Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1897 Türk-Yunan Harbi, 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 6 Ekim 1921'de Tümgeneral rütbesine terfi etmiştir. 1922 yılında [Büyük Taarruz öncesinde] 3'üncü Yunan Kolordusu Komutanlığı görevine getirilmiştir.⁷⁸ Büyük Taarruz ile birlikte Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesiyle ordudan ayrılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1'inci Süvari Tümen Komutanı olan Yarbay Osman Zati (KOROL) 1880 yılında doğmuştur. 1905 yılında topçu subayı olarak Harp Okulu'ndan, 1907 yılında kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Türk Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında 27 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Yarbaşkanı olmuştur. 1927 yılında Tümgeneral rütbesine terfi etmiştir. 1938 yılında emekli olmuştur.⁷⁹

190'ıncı Piyade Alay Komutanı olan Yarbay Mehmet Sabit (NOYAN) 1887 yılında doğmuştur. 1905 yılında piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan, 1908 yılında mümtaz yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Kurmaylığı 1911 yılında onanmıştır. Türk Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, Büyük Taarruzda 1'inci Ordu Kurmay Başkanı Yardımcısı ve 57'nci Tümen Komutanı görevlerinde bulunmuştur. 1927 yılında Tümgeneral, 1935 yılında Korgeneral, 1945 yılında Orgeneral olmuş, 1948 yılında emekli olmuştur.⁸⁰

24'üncü Tümen Komutanı olan Yarbay Ahmet Fuat (BULCA) 1881 yılında doğmuştur.

⁷⁷ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 521-523.

* 26 Ağustos 1922'de başlayıp 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi ile son bulan Türk taarruzu.

⁷⁸ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 522-525.

⁷⁹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, cilt II. (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2010), 421-422.

⁸⁰ a.g.e., 436-438.

1902 yılında piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Türk Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi [Trablusgarp Harbi], 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası 23 Ekim 1921'de Ankara Komutanlığı görevine atanmıştır. Bu makamın lağvedilmesi üzerine Rize Milletvekili olarak görevine TBMM'de devam etmiştir. Türk Hava Kurumu Başkanlığı yapmış, 1927'de emekli olmuştur.⁸¹

15'inci Tümen Komutanı [Çal Cephesi Komutanı] olan Albay Şükrü Naili (GÖKBERK) 1876 yılında doğmuştur. 1899 yılında piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan, 1902 yılında kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Türk Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1912-1913 Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 3'üncü Kolordu Komutanı olarak Büyük Taarruz'a katılmış, 6 Ekim 1923'te kolordusu ile İstanbul'a girmiştir. 1934'te Korgeneral rütbesi ile emekli olmuştur. 1935'te İstanbul Milletvekili olmuş, 1936 yılında vefat etmiştir.⁸²

4.1. 30 Ağustos 1921:

4.1.1. Genel Durum:

30 Ağustos'a gelindiğinde artık meydan muharebesi Acidere'den Güzelcekele tepelerine kadar 55 kilometrelik cephede mevzi çarpışmalar haline dönmüş Yunan kuvvetlerinin Türk Ordusu'nu doğu kanattan kuşatma olanakları kalmamıştı.⁸³ Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusu sol kanadında bulunan 1'inci Grup Komutanı Albay İzzettin (ÇALIŞLAR) daha sonra yazdığı hatıralarında 30 Ağustos günü için; Türk Ordusu sol kanadına yönelik olarak Yunan Ordusu'nun yaptığı genel taarruzların tamamen durduğunu yazacaktı.⁸⁴ Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Göksu Deresi- Katrancı Deresi-Mangaldağı ve doğuya uzanımı hattından kuzeye yapılan taarruz bugün Çaldağı-Haymana genel istikametinde kuzeydoğuya yöneltilmişti.⁸⁵

30 Ağustos'ta 7'nci Yunan Tümeni taarruzlarına devam ederek Kartaltepe batısı- Beştepeler-Adatepe hattını işgal etti.⁸⁶ 3'ncü Yunan Kolordusu Sarıhalil-Karakuyu

⁸¹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. bs. (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), 87-88.

⁸² a.g.e., 159-160..

⁸³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 127.

⁸⁴ İzzettin Çalışlar, *İstiklâl Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1 nci Grup* (Ankara: Gnkur. ATASE Yayınları, 2006.), 46.

⁸⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 127.

⁸⁶ a.g.e.,121.

hattında mevzilenebilmişti.⁸⁷ 3'üncü Yunan Kolordusu'nun 3'ncü Yunan Tümeni fazla ilerleyemedi. Ancak 10'ncü Yunan Tümeni Yunan Ordu Komutanlığı emri gereği Sivri'den Çaldağı istikametinde taarruzlarına başladı ve Çaldağı batı kısmını ele geçirdi. Batı Cephesi Komutanlığınca bu bölgeyi savunmaya gönderilen 1'inci Süvari Tümeni fazla bir varlık gösteremedi ve bölgesini terk etmek durumunda kaldı. Bu durum 3 ve 4'üncü Gruplar arasındaki boşluğun kapatılamamasına ve daha kritik bir duruma gelmesine yol açtı.⁸⁸ Yunan 10'ncü Tümeni'nin Çaldağı istikametinde taarruz etmesi ve karşısındaki Türk 1'inci Süvari Tümeni'nin de tutunamayarak geri çekilmesi, 10'ncü Yunan Tümeni'nin Çaldağı batı kesmini ele geçirmesine ve Türk cephesinde tehlikeli bir gediğin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Türk Komuta Heyeti Çaldağı batı tepelerine 61'inci Türk Tümen'in 190'ncü Piyade Alayı'nı göndererek bu gedik için tedbir almaya çalışmıştı.⁸⁹

Çaldağı ve Sivri Köyü'nün batısı-Sarıhalil Köyü doğusu-Sabanca Köyü batısı-Ilıca Köyü genel istikametinde güneybatıya doğru akan (Şekil 4.1) ve kuru dere yatağı durumunda olan Baraközü (Sapanca) Deresi Ilıca köyü civarında, Ilıcaözü (Göksu) Dere'ye katılarak son bulur. Bu dere yatağının ve çevresinin oluşturduğu vadi Türk Cephesi'ni dik bir şekilde kestiği için taarruz eden Yunan Ordusu için uygun bir yaklaşma istikameti oluşturmuştur. Savunma cephesini dik kesen böyle bir yaklaşma istikameti savunan taraf için dezavantaj oluşturur ve savunma bütünlüğüne olumsuz yönde etki eder. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz Sivri Vadisi, Sabanca Vadisi vb. adı geçen bölge bu bölgedir.

Bu kapsamda Batı Cephesi'ni tehlikeli duruma sokacak Yunan Taarruzu Baraközü (Sapanca) Deresi-Sivri-Karayavşan ve Alacık-Haymana (Şekil 4.1) istikametinde olabildi. Önlenemediği takdirde Karayavşan-Haymana hattını ele geçiren Yunan Ordusu 4'üncü ve 3'üncü Gruplar bölgesinde cepheyi yarabilir ve böylece Babayakup-Dereköy genel hattını elde edebilirse Batı Cephesi kuvvetlerinin Ankara doğrultusunda çekilmesi veya yeniden savunmak için tertiplenmesi olanağı bulunmazdı. Nitekim sabah yapılan hava keşfinde Sabanca sırtlarından kuzeydoğuya bir tümenin, İncirli-Yamak arasından bir diğer tümenin Haymana doğrultusunda ilerlemiş olduğu belirlenmişti.⁹⁰ Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey 30 Ağustos sabahı uçağıyla yaptığı hava keşfinde tespit ettiklerini Malıköy'e indikten sonra telefonla Başkomutanlık Karargâhı'na ilettiler. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile gelen son bilgileri değerlendirmeye koyuldu. Harita üstünde

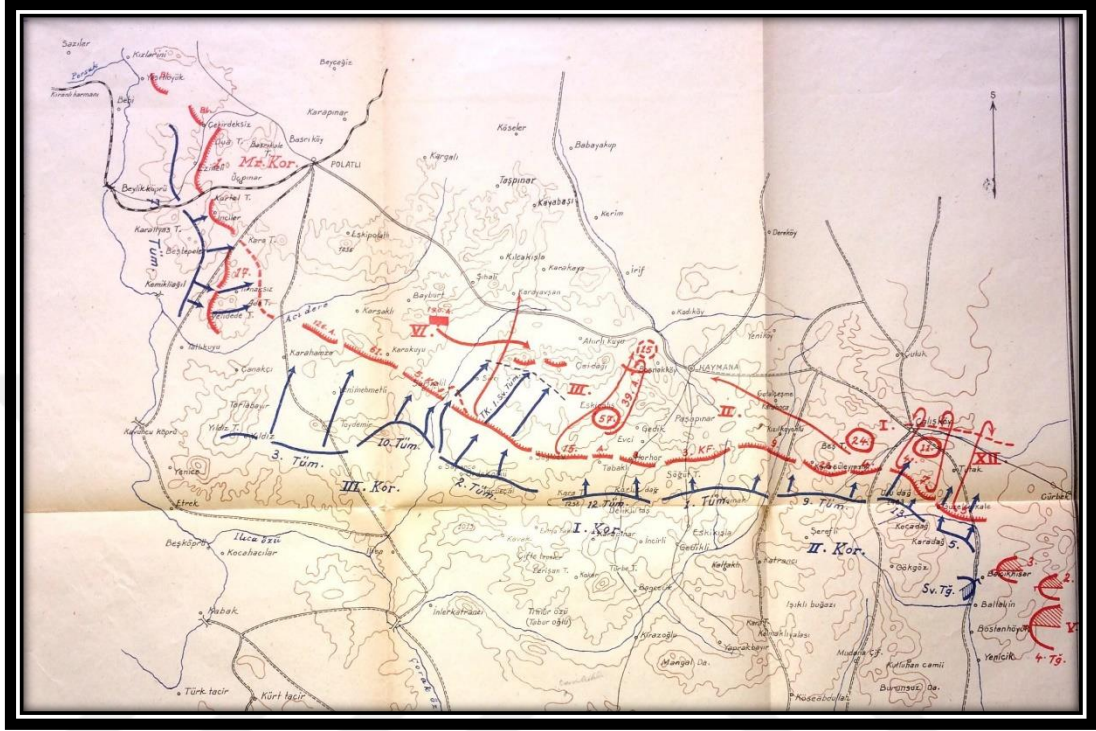
⁸⁷ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 255..

⁸⁸ *a.g.e.*, 272.

⁸⁹ *a.g.e.*, 270-273.

⁹⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 118.

yapılan inceleme ve görüşmeler sonunda şu görüşe varılmıştı: Yunanlılar Haymana yönünde cepheyi yarmak ve Ankara'ya ulaşmak istemektedir. Bunu önlemek için Haymana yönünün güvenle kapatılması gerekmektedir.⁹¹

Şekil 4.1: Sakarya Meydan Muharebesi 30 Ağustos 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 19

Öte yandan merkezdeki 1'inci Yunan Kolordusu dün verilen ordu emrine göre bugün taarruz etmeyecek bulunduğu hatlarda kalacak ve bir sonraki gün yapılacak taarruza hazırlık yapacaktı. Aynı emre göre doğudaki 2'nci Yunan Kolordusu'nda bir tümenini Güzelcekele'de bırakacak ve geri kalan unsurları ile batıya 1'nci Yunan Kolordusu bölgesine yanaşacaktı.⁹² Bununla birlikte Türk Batı Cephe Karargâhı sol kanadındaki 12'nci Grup'un tutmakta olduğu mevziin savunma yeterliliğinin sarsılması sebebiyle daha emniyetle savunmaya devam etmek üzere 12'nci Grup bölgesinde kuzeye çekilme emretmişti. Bu çekilmeyi Türk Ordusu'nun bütün cephede çekildikleri şeklinde değerlendiren Yunan Komuta Heyeti bu yanlış istihbarat bilgisi üzerine genel taarruzla

⁹¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004), 443.

⁹² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 263.

ilgili yeni bir emir vermişti.⁹³ Yeni emre göre tüm kolordular bulundukları hatlardan Türk cephesine derhal taarruz edeceklerdi. Bu kapsamda 1'nci Yunan Kolordusu derhal Haymana istikametinde, 2'nci Yunan Kolordusu da derhal Çulluk istikametinde taarruz edecekti. Kolordular hazır değildi ve ancak 31 Ağustos'ta taarruzlarına devam edebilecekti. 2'nci Yunan Kolordusu bölgesinde yapılan kanlı ve çetin muharebelerin bu kolordunun taarruz gücünü kirmasına ek olarak, ikmal desteği yetersizliği de eklenince 2'nci Yunan Kolordusu zor bir duruma düşmüştü. 2 ve 3'ncü Türk Süvari Tümenleri de emrinde olan 5'nci Grup (Süvari Grup'u), Türk Cephesi'nin sol kanadına (Şekil 4.1) gelmişti ve 2'nci Yunan Kolordusu'nun karşısında idi. Kuşatma harekâtı hedefi tabiri caizse suya düşmüştü. Ayrıca Türk Ordusu genel bir çekilme yapmıyor, muharebeyi 2'nci savunma mevziinde Eskiçalış-Çaldağı-Ardızdağı (Ardıçdağı) hattında kabul etmek için planlı bir geri çekilme yapıyordu.⁹⁴

Yunanlılar tarafından aynı gün uçaklarla yapılan hava keşiflerinde Çaldağı-Ardızdağı (Ardıçdağı) bölgesinde 26000 kişilik bir Türk kuvvetinin toplandığı haberi üzerine Yunan Ordu Komutanı tekrar kararını değiştirdi ve taarruzdan vazgeçti. Nitekim Türk Ordusu'nun karşı taarruzundan korkan Yunan karargâhı 3'üncü Yunan Kolordusu'nun, Türkler'in Sakarya Nehri doğrultusunda yapacakları bir karşı taarruzla geri atılmasından çekinmekteydi. Bu senaryo gerçekleştiği takdirde, Yunan Ordusu'nun büyük kısmı çöl karakterindeki Sakarya dirseği güneydoğusunda bulunan bozkırlara atılabilirdi. Bu duruma karşı alınan en önemli tedbir 2'nci Yunan Kolordusu'nun bir tümeni ile bulunduğu hatta kalması ve iki tümeninin İnlerkatrancı'ya intikal ettirilmesi idi. Ancak Yunan Ordusu'nun durumu 2'nci Yunan Kolordusu'nun iki tümenini doğruya kaydırmaya uygun olmadığı gibi, Türk Ordusu'nu takibe de elverişli değildi. 3'üncü Yunan Kolordusu ile 1'inci Yunan Kolordusu arasında en az 6-8 kilometre, 1'inci Yunan Kolordusu ile 2'nci Yunan Kolordusu arasında 12 kilometreye yakın açıklık bulunuyordu. Öğleden sonra daha önce yapılan 26000 kişilik Türk kuvveti ile ilgili hava keşfinin doğru olmadığı anlaşıncı tekrar takip emri verilmişse de Yunan kolordularının karşılaştıkları Türk direnişleri böyle bir hareketi yapmaya fırsat vermeyecekti. Özellikle 2'nci Yunan Kolordusu'nun durumu hiç iyi değildi. Zaten durumu iyi olmayan bu kolordu değişen emirlerle son taarruz enerjisini de kaybediyordu.⁹⁵ 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea daha sonra yazdığı anılarında Yunan hava keşif birliklerini sürekli güvenilir olmayan bilgiler verdikleri için eleştirecekti.⁹⁶

⁹³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 118.

⁹⁴ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 263.

⁹⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 126-127.

⁹⁶ Andre, a.g.e., 120.

4.1.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

29 Ağustos'ta öğle vakti saat 12:00'de 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporunda bir tümen kuvvetinde bir Yunan birliğinin 5'inci Kafkas Tümeni cephesine piyade ateşi ile taarruza başladığını, Sivri ile Soğucalı arasındaki mıntıkada bulunan 1'inci Süvari Tümeni'nin dört piyade taburu ile takviye edilerek bu bölgenin ve Çaldağı'nın savunmasına tahsis edildiğini, Yunan birliklerinin bu bölgeden bir alaydan fazla bir kuvvetle Sabanca ile Eskiçalış arasından ilerlediğini bildırıyordu.⁹⁷

Batı Cephesi Komutanlığının 29 Ağustos'ta saat 22:30'da verdiği ve 30 Ağustos için uygulanacak olan 30 sayılı cephe emrine göre⁹⁸ 4'üncü Grup varmış olduğu Tarlabayırı-Toydemir sırtlarını korumakla beraber sol kanadını Soğluca'ya kadar uzatarak bugün bu gruba verilen 1'inci Süvari Tümeni ve Mürettep Kolordu'dan gönderilen piyade alayı ile Sabanca vadisini kapatacak ve Soğluca'da bulunacak olan 3'üncü Grup sol kanadı ile sıkı bir irtibat tesis edecektir. 4'üncü Grup ile 3'üncü Grup arasındaki hudut İnlerkatrancı-Soğluca-Kadıköy genel hattıdır. Mevkiler 3'üncü Gruba dahildir.⁹⁹

30 Ağustos 1921'e gelindiğinde 1'inci Yunan Kolordusu, Yunan Küçük Asya Ordu Komutanı Korgeneral Papulas'ın bir sonraki gün yapılacak olan taarruza hazırlık emri gereği yerinde kalacaktı. Fakat sabah gelen hava keşif raporlarında Türkler'in genel bir çekilme yaptığı rapor edilince saat 10:00'da 1'inci Kolordu'ya en kısa sürede ilerleme emrini vermişti. Çaldağı'nın güçlü bir şekilde tutulduğunu değerlendiren 1'inci Yunan Kolordusu'ndan sadece 2'nci Yunan Tümeni'nin iki alayı ilerleyebilmiş ve Soğluca Köyü'nün batısındaki yükseklikleri ele geçirebilmişti. 2'nci Yunan Tümeni batısında (solunda) bulunan 10'uncu Yunan Tümeni ise 30 Ağustos'ta iki dağ topçusu ile takviyeli iki alayı (30 ve 28'inci Alaylar) ile birinci hatta, üçüncü alayı (27'nci Alay) ile ihtiyatta olacak şekilde Çaldağı batısı-Baba Yakup istikametinde taarruza başlamıştı.¹⁰⁰

Çaldağı doğrultusunun kapatılması görevi ile bir gün önce Polatlı'ya gelerek Sarıhalil doğrultusunda ilerleyen 1'inci Süvari Tümeni 30 Ağustos'a gelindiğinde, 9'uncu Süvari Alayı'nı da emrine alarak Sivri güneyi-Eskiçalış batısı hattını tutmuş bulunuyordu. 30 Ağustos saat 14:00'de 10'uncu Yunan Tümeni'nin, 5'inci Kafkas Tümeni ve 1'inci Süvari Tümeni istikametinde yaptığı şiddetli taarruzlar gelişmeye başladı. Sivri ve

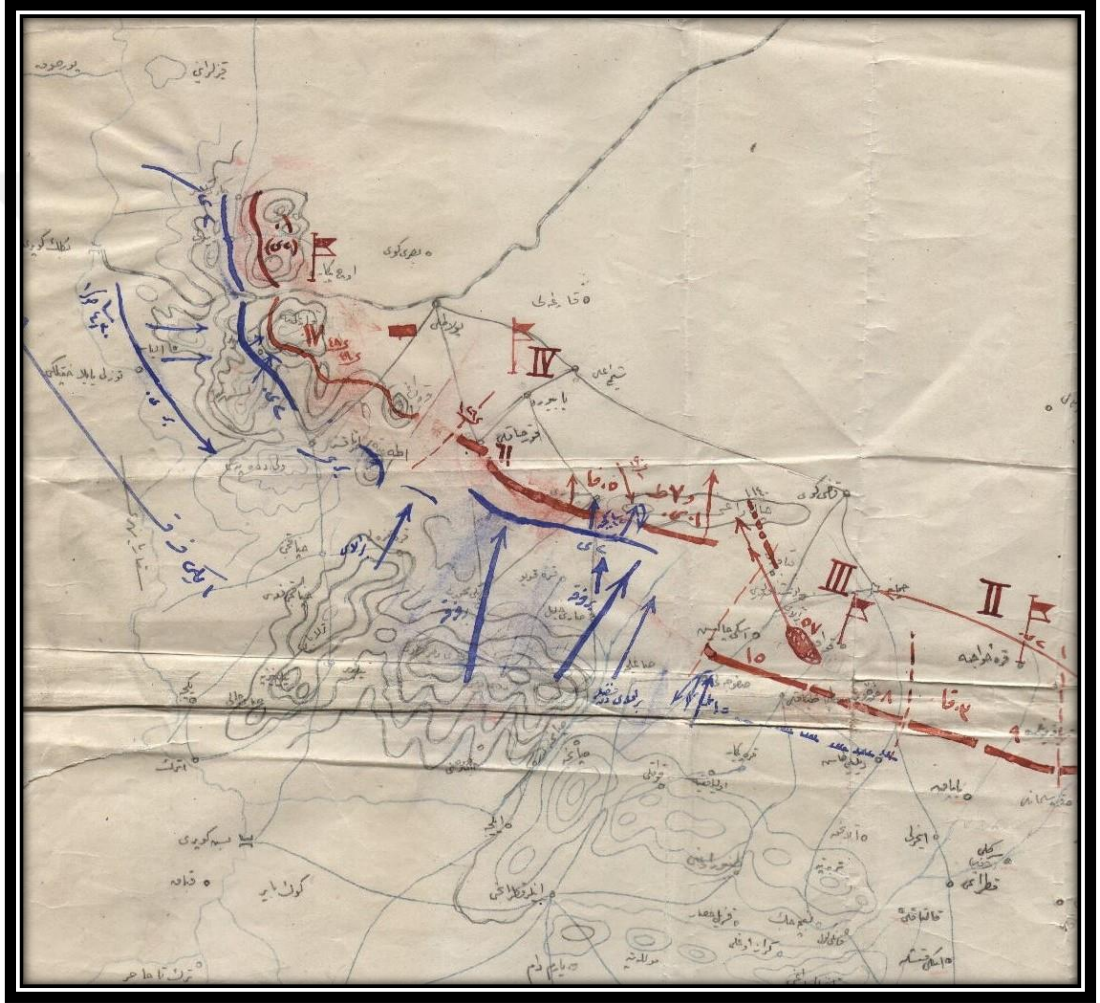
⁹⁷ ATASE Arşivi, Kutu No:1211, Belge No: 123-9 (29/8/1337)

⁹⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-5 (29/8/1337)

⁹⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-6 (29/8/1337)

¹⁰⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 272.

doğusu doğrultusunda gelişmekte olan 10'uncu Yunan Tümeni'nin taarruzları Çaldağı'nın önemini büsbütün artırdı.¹⁰¹ Saat 14:10'da 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporunda; Yunan taarruzlarının yoğun olarak Sivri Vadisi istikametinde ilerlediğini, 1'inci Süvari Tümeni'ne bir piyade taburu daha takviye gönderdiğini ve toplamda 5 piyade taburu ile takviyeli edilmiş olduğunu belirttikten sonra, 1'inci Süvari Tümeni Komutanı'nın Çaldağı'nın önemi konusunda dikkatinin çekildiğini bildiriyordu.¹⁰²

Şekil 4.2: 30 Ağustos 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu.

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-2 (30/8/1337)

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından 4'üncü Grup Komutanı Albay

¹⁰¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 120.

¹⁰² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-8 (30/8/1337)

Kemalettin Sami Bey'e saat 19:50'de gönderilen emirde; Çaldağı 4'üncü Grup'un cephesi gerisinde bulunduğundan 4'üncü Grup birliklerine çatmaksızın düşmanın Çaldağı'nı işgal etmesi mümkün olduğundan son durum ile birlikte 1'inci Süvari Tümeni'nin nerede ve ne vaziyette bulunduğunu bildirmesini istemiş, ayrıca daha doğuda bulunan 3'üncü Grup'tan 57'nci Tümen'in Çaldağı'na gelebilmesinin geç vakit olarak hesaplanması gerektiğini bildirmişti. Önceki verdiği emre göre Çaldağı'na 4'üncü Grup'tan bir müfreze ile acele el atılmasını, bunun için alınacak tertibatın da hemen bildirilmesini emretmişti.¹⁰³

4'üncü Grup Komutanı telefon ile Batı Cephesi Komutanı'na; 5'inci Kafkas Tümeni tarafından Sivri'nin hemen batısında bulunan derenin [Sapanca Deresi] kapatıldığını, 5'inci Kafkas Tümeni'nin sol kanadındaki 1'inci Süvari Tümeni'nin emrindeki beş taburun Çaldağı'nda ve Çaldağı'nın güney eteklerinde olduğunu rapor etti. İhtiyattaki 2 tabur ve hücum bölüğü ile bir kudretli cebel bataryasının da Çaldağı'na gittiğini, piyadelerin bölgeye ulaştığını, ayrıca bir sahra bataryasının tümenin emrinde olduğunu ve 1'inci Süvari Tümeni'nin Çaldağı'nın güneyinde veya Çaldağı'nda olduğunu bildirdi.¹⁰⁴

10'uncu Yunan Tümeni'nin Çaldağı batısı istikametinde (Şekil 4.2) gelişen taarruzlarının oluşturduğu tehlikeli durum üzerine beş piyade taburu ile takviye edilmiş bulunan 1'inci Süvari Tümeni'nin dikkati bir kez daha çekildi. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çaldağı'ndaki cephe gözetleme ve komuta yeri aracılığı ile 1'inci Süvari Tümeni Komutanı'na saat 21:25'te gönderdiği emirde "Çaldağı'na her taraftan büyük kuvvetler sevk olunmuştur. Çaldağı'nın sizin tarafınızdan fedakarlıkla savunulması gerekmektedir. Bu emri aldığınızı ve düşmanın ne kadar kuvvetle nerede bulunduğunu iki kanatla irtibatınızı ve birliğinizin halini bildiriniz" demişti.¹⁰⁵

10'uncu Yunan Tümeni Sivri Vadisi istikametinde oldukça ilerlemiş ve Sivri Vadisi'ndeki Taşlı Tepe Yunan askerlerinin eline geçmiş olduğundan 5'inci Kafkas Tümeni ve 1'inci Süvari Tümeni iç yanlarını kırmak zorunda kalmışlardı. Bu sırada yoğun bir topçu ve piyade muharebesi devam etmekte idi. Akşama doğru Türk tarafındaki topçu cephanesi çok azalmış ve ağır toplar arızalanmıştı. Bu durum Yunan askerlerinin daha rahat ve açıkta hareket etmesini sağlamıştı.¹⁰⁶ 10'uncu Yunan Tümeni'nin taarruzuna solunda bulunan 3'üncü Yunan Tümeni geç kalarak muharebeye iştirak edememişti. 3'üncü Yunan Tümeni'nin bu hatasından dolayı Türk

¹⁰³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-1 (30/8/1337)

¹⁰⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 125-1 (30/8/1337)

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-2 (30/8/1337)

¹⁰⁶ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.), 109.

mevzilerine giren 10'uncu Yunan Tümeni sol yan ve gerilerden Türk birliklerinin ateşi altına girmiş ve zor durumda kalmıştı.¹⁰⁷ Bu arada Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından 1'inci Grup Komutanlığı'na saat 15:50'de gönderilen emirde 24'üncü Tümen'in 1'inci Grup emrinde bulunan kısmının süratle Haymana'da toplanması emredilmişti.¹⁰⁸ Çaldağı-Haymana istikametinde gelişen Yunan taarruzlarına tedbir olarak 1'inci Grup Komutanlığı'nın Karasüleymanlı'da ihtiyatta bulunan 24'üncü Tümen ile bölgeye takviye yapılması düşünülüyordu.¹⁰⁹

Takviyeli 10'uncu Yunan Tümeni'nin yaptığı taarruzlara saat 20:00'ye kadar dayanan 1'inci Süvari Tümeni bu saatten sonra geri çekilmek zorunda kalmış, Sivri ve Çaldağı doğrultuları 10'uncu Yunan Tümeni'ne tamamıyla açık kalmıştı. 10'uncu Yunan Tümeni karşısında çekilmek zorunda kalan 1'inci Süvari Tümeni, 10'uncu Yunan tümeninin sıkı takibi karşısında Çaldağı'nda tutunamayarak birbiri ile bağlantılarını kaybeden unsurları ile geceyi Karayavşan civarında geçirmiş ve birliklerini toplamakla meşgul olmuştu. Takviye için gönderilen 1'inci Süvari Tümeni 4'üncü Grup'un ve Batı Cephesi Komutanlığı'nın birçok emrine rağmen ancak 31 Ağustos sabahı Çaldağı bölgesine gelebilecekti.¹¹⁰

10'uncu Yunan Tümeni'nin 28'inci Piyade Alayı'nın taarruzları Sivri ve Çaldağı batısı istikametinde gelişmekteydi. Fakat Sivri'den yapılan yoğun topçu atışları sonrası ilerlemesi ilk başta yavaşladı. Sivri bölgesini elinde tutan 1'inci Süvari Tümenine bağlı birliklerin mevzilerini bırakarak kuzeye çekilmeye başlaması 28'inci Yunan Piyade Alayı'nı rahatlatmıştı. Taarruzlarını hızlandıran 28'inci Yunan Piyade Alayı Sivri Köyü'nü geçerek Çaldağı'nın batı zirvesini işgal etti.¹¹¹

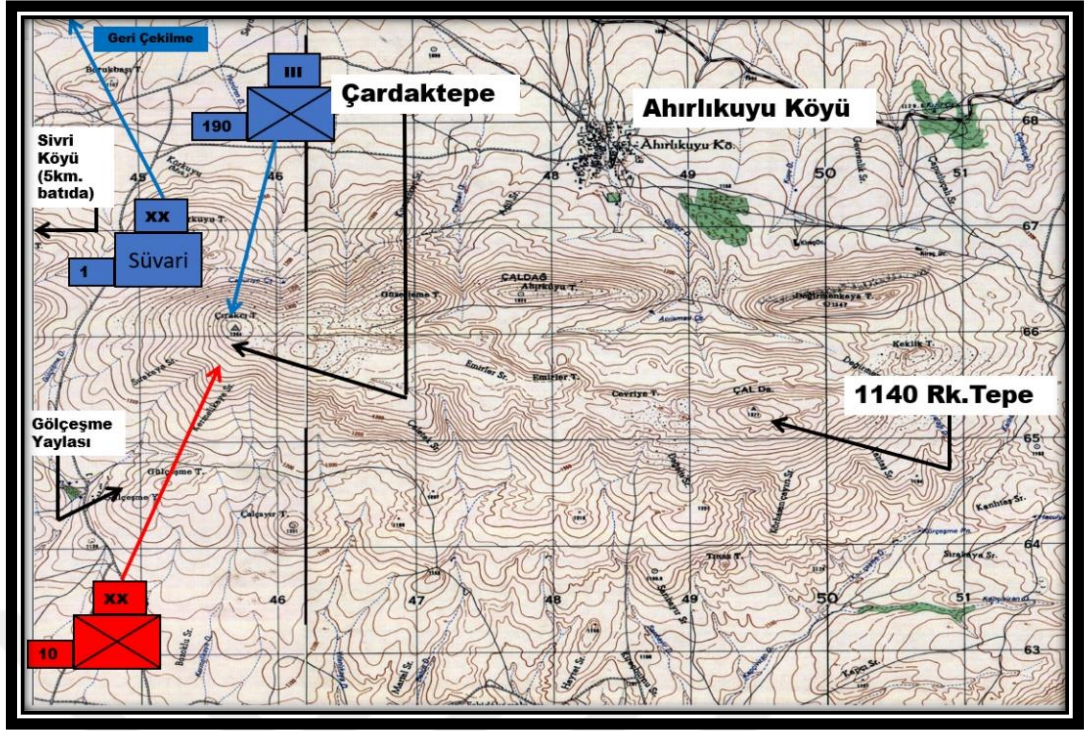
¹⁰⁷ Kondulis, *a.g.e.*, 126.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-9 (30/8/1337)

¹⁰⁹ Çalışlar, *a.g.e.*, 48.

¹¹⁰ Aykut, *a.g.e.*, 109.

¹¹¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 272.

Şekil 4.3: 30 Ağustos 1921 Çaldağı Batısı Durumu.

HGM, a.g.h.'dan yararlanılarak çizilmiştir.

Bugün 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmiş olan raporda durum şekilde açıklanmıştı: "61'inci ve 5'inci [Kafkas] Tümenler yerlerindedir. İki alay kadar düşman piyadesi [10'uncu Yunan Tümenin alayları] Sivri'nin güneyindeki sırtları işgal etmiş ve Çaldağı'na doğru ilerliyor. Yardımını emrettiğiniz [3'üncü Grup sağ kanadındaki] 57'nci Tümen'in hareketinin hızlandırılması ve düşmanın Çaldağı'nı işgalinden önce 57'nci Tümen'in bu bölgeye ulaşmasının sağlanması önemle niyaz olunur. Elimde bulunan en son iki taburu da Sivri'ye gönderdim."¹¹² 4'üncü Grup Komutanı tarafından saat 19:50'de Şeyhali Köyü'nün 3 kilometre güneyindeki komuta yerinden Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilen diğer bir raporda ise durum şu şekilde açıklanıyordu: "Düşman bir tümen kadar kuvvetiyle Sivri ile Soğucalı arasındaki bölgeden taarruz ederek orada bulunan birliklerimizi geri çekilmeye mecbur etti ve Çaldağı'na doğru ilerliyor. Elimde ihtiyatta bulunan 190'ıncı Alayı [Şekil 4.3] iki taburuyla Çaldağı'na gönderdim. Bu kuvvetin Çaldağı'na düşmandan evvel yetişip yetişemeyeceği şüphelidir."¹¹³ Bu sebeple daha evvel Çaldağı istikametinde hareket etmiş olan 57'inci

¹¹² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-5 (30/8/1337)

¹¹³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-6 (30/8/1337)

Tümen'in bu gece mutlaka Çaldağı'nı işgal ederek vaziyeti düzeltmesi lazımdır."¹¹⁴

Saat 20:30'da Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmek üzere 4'üncü Grup Komutanı Kemalettin Sami Bey tarafından karargâh subayı Yüzbaşı Ziya Bey'e yazdırılan rapora göre durum şu şekilde idi: "Sivri ile Soğucalı arasındaki bölgede beş tabur piyade ve bir topçu bataryası ile takviye edilmiş 1'inci Süvari Tümeni var idi. Düşman güneşin batışı ile beraber bu müfrezeye yaklaştırdığı birliklerini ileri sürerek hücum etti ve mevzileri düşürdü. Şu anda saat 20:30 Sabanca ile Çaldağı arasındaki bölgenin yarısına kadar geldi. Daha fazla ilerlediğini tahmin etmiyorum. Fakat ilerlemediği de muhtemeldir. Bu bölgede bulunan müfreze daha önce Çaldağı'na bazı ihtiyat birlikleri koymuş ve ileriden geri gelen birliklerle Çaldağı'na doğru çekilmekte bulunmuştu. Bu vaziyet üzerine elimde ihtiyatta bulunan iki tabur piyade ve bir makineli bölüğünü Çaldağı'na hareket ettirdim."¹¹⁵ Kırk beş dakika sonra bu kuvvetlerin Çaldağı batı hattı bâlâsına..."¹¹⁶ diye devam eden bu rapor İsmet Paşa ile Albay Kemalettin Sami Bey'in telefonla irtibat kurmaları üzerine gönderilme ihtiyacı duyulmayarak böylece bırakılmıştı. Ancak rapor bu haliyle saat 20:30'daki durumu göstermesi açısından faydalıdır.

4'üncü Grup'un sol kanadını tutan 1'inci Süvari Tümeni'nin 10'uncu Yunan Tümeni karşısında gerekli ve yeterli bir direniş göstermeden çekilmesiyle 4'üncü ve 3'üncü Grup arasında meydana gelen açıklıktan düşmanın yararlanmaması 4'üncü Grup'un durumunu büyük bir tehlikeden kurtarmış oldu. Bu tehlikeli durum karşısında 1'inci Süvari Tümeni'nin etkisiz kalmasından sonra 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, 61'inci Tümen'den 190'ıncı Piyade Alayı'nı Çaldağı'nın batı tepelerine gönderdi.¹¹⁷ Çaldağı 4'üncü Grup cephesine dahil bulunuyordu. Fakat bu mevkinin önemini anlayan 4'üncü Grup Komutanı 190'ıncı Piyade Alayı'nın ancak Yunan birlikleri ile beraber Çaldağı'na yetişebileceklerini düşünerek bu mevkinin 3'üncü Grup tarafından tutulmasını Batı Cephesi Komutanlığı'na teklif etmişti.¹¹⁸ Teklifin uygun görülmesi üzerine saat 20:10'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderdiği emrinde; "İki alay kadar düşman piyadesinin Sivri'den Çaldağı'na doğru ilerlediği 4'üncü Grup'tan bildiriliyor. Çaldağı'nın elimizde bulundurulması mühimdir. 15'inci Tümen'in topla donatılmış bir müfreze ile Çaldağı'nı düşmandan önce tutarak ele geçirmesi lazımdır. Müfrezeyi gönderiniz. 57'nci Tümen'in hemen gönderilerek görevlendirilmesi lazımdır."¹¹⁹ emrini

¹¹⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-6 (30/8/1337)

¹¹⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-7 (30/8/1337)

¹¹⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-7 (30/8/1337)

¹¹⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 120-129.

¹¹⁸ Aykut, a.g.e., 110.

¹¹⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-4 (30/8/1337)

vermiştir. Verilen bu emre karşılık 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Kavak Köyü [Kesikkavak, Boşnakköy, Boşnak Kesikkavak] kuzeyinden Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporunda aldığı tedbirleri şöyle açıklıyordu: "Şimdi saat 22:30, Çaldağı hatt-ı bâlâsını* tutmak üzere 57'inci Tümen'den bir piyade alayı gönderdim. Bu alay Çaldağı hatt-ı bâlâsının en yüksek zirvesine çıkacak ve Sivri istikametinde keşif kollarıyla duracaktır. Bundan başka gece yarısına doğru iki kadar telli cebel topu ile bir piyade alayı daha bu alayı takiben gönderilecektir. 4'üncü Grup Komutanı ile telefon muhaberesi neticesinde bu kuvvetlerin tehdidinin yeterli geleceğini zannediyorum. Çaldağı'nın vaziyetine ve ehemmiyetine binaen 15'inci Tümen'den de bir kısım kuvvet ile söz konusu dağı işgal ettireceğim. 15'inci Tümen sağ kanadı vasıtasıyla 4'üncü Grup'la temas da sağlanmış olacaktır."¹²⁰

Diğer taraftan Çaldağı batısından 1'inci Süvari Tümeni'nin çekilmesiyle oluşan tehlike 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı batı sırtlarını tutması ile önlenmiş (Şekil 4.3), 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı batı sırtlarında fedakârca yaptığı savunma karşısında Yunan birlikleri durmuş ve gerilemek zorunda kalmıştı. Yalnız 5'inci Kafkas Tümeni ile 190'ıncı Piyade Alayı arasındaki 6 kilometre kadar boşluk Yunanlıların hareketine açık kalmıştı.¹²¹ 10'uncu Yunan Tümeni 28'inci Piyade Alayı tarafından ele geçirilmiş olan Çaldağı batı zirvesinin 190'ıncı Piyade Alayı tarafından tekrar ele geçirilmesi Türk Ordusu için oluşan tehlikeyi bir miktar azaltmıştı. 10'uncu Yunan Tümeni Çaldağı batı zirvesini kaybedince 28'inci Yunan Piyade Alayı ile Çaldağı'nın güneybatı sırtları ve Sivri Köyü'nü, 30'uncu Yunan Piyade Alayı ile de Sivri Köyü'nün kuzeybatı yüksekliklerini işgal etmişti. 10'uncu Yunan Tümeni'nin ihtiyat alayı olan 27'nci Yunan Piyade Alayı ise Sivri Köyü'nün 4 kilometre güneyinde yerleşti.¹²² Genel durum itibarıyla Batı Cephesi Komutanlığı için tehlikeli bir zayıf nokta belirmişse de Yunan birlikleri bu durumdan istifade edememiş ve Çaldağı batısından geri atılmıştı.¹²³

Cephe Komutanlığı emri gereğince Çaldağı doğrultusunda gelişen Yunan taarruzunu durdurmakla görevlendirilen 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa 15'inci Tümeni Çaldağı doğu kesimini tutmakla görevlendirdi ve buraya sevk etti. 24'üncü Tümen'de bu tehlikeye karşı daha önceden cephenin sol kanadından alınarak Haymana'ya hareket ettirilmişti. 15'inci Tümen Sivri ve Eskiçalış doğrultularını örtmek üzere büyük kısmı ile Çaldağı-Haymana arasındaki boyun kesiminde mevzilenmek için geri

* Hatt-ı bâlâ: Tepelerin en yüksek noktalarından geçtiği farz edilen hat.

¹²⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 134-1 (31/8/1337)

¹²¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 120-129.

¹²² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 272.

¹²³ Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.), 52.

çekilmeye başladı. Çaldağı'nın Yunanlılara kaptırılmaması amacıyla Çaldağı batısındaki sırtları savunan 190'ıncı Piyade Alayı savunmasını takviye etmek maksadıyla 57'inci Tümen'den bir alay 15'inci Tümen emrine Çaldağı'na hareket etti. Bu sırada [saat 20:00] boşaltılmakta olan 15'inci Tümen mevzileri ile Haymana arasındaki sırtlar 57'inci Tümen'den 39'uncu Alay'la tutuldu ve bu alay da 15'inci Tümen emrine verildi. Bu durum üzerine 15'inci Tümen, sağ kanadını Çaldağı kuzeyindeki 1140 Rakımlı Tepe'ye almak üzere güneybatıya karşı mevzilendi.¹²⁴

Gece yarısına doğru Çaldağı'na ilerleyen Yunan birliklerinin Çaldağı'nın merkeziyle doğusundaki tepelerine aynı bölgeye gönderilen Türk birlikleri ile beraber girdiklerini, Karayavşan'a çekilmiş olan 1'inci Süvari Tümeni bildirmişti. 1'inci Süvari Tümeni'ne Ahırılıkuyu üzerinden Çaldağı'na hareketi emredilmişse de az önce açıklandığı üzere bu tümen ancak 31 Ağustos sabahı bu bölgeye gelebilecekti. Yukarıda bahsedildiği gibi gece yarısı Çaldağı'nın batı zirvesinde bulunan tepe 190'ıncı Piyade Alayı tarafından süngü hücumu ile geri alınabilmiş, dağın diğer bölümleri Yunan birlikleri elinde kalmıştı.¹²⁵ Ayrı kolordulardan olan 10'uncu Yunan Tümeni ile 2'nci Yunan Tümeni bugünkü muharebelerde bir elden idare edilmiş olsaydı Yunan Ordusu için çok daha iyi sonuçlar alınabilirdi.¹²⁶

Bugün Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile birlikleri Çaldağı'nın batı kesiminde (1'inci Süvari Tümeni ve 190'ıncı Piyade Alayı) savunma icra eden 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey arasında bu gece geçen telefon konuşması şöyle idi:

“İsmet Paşa – Cephede ne var?

Albay Kemalettin Sami Bey – Şu anda topçu ve piyade ateşi oluyor. Birliklerimiz mevkillerindedir. Özellikle cephe noksanı, ağır topların kullanılamaması, bozulması düşmanın bugün gayet serbest ve açıkta hareketine müsaade etmiştir. Cephe çabuk sarf olunuyor. Çok cephe göndermek lazım.

İsmet Paşa: – Ne cins topçu veya piyade?

Albay Kemalettin Sami Bey: – Seri sahra, İngiliz sahra, Osmanlı piyade, Alman piyade bu mermilerden lazım.

İsmet Paşa: – Zaten elinizde silah bundan ibaret.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Evet efendim.

İsmet Paşa: – Düşman bugün bende tevkif olunmuş tesiri yaratıyor, siz nasıl hissediyorsunuz?

¹²⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 120-129.

¹²⁵ Aykut, a.g.e., 110.

¹²⁶ Uğurlu, a.g.e., 422.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Düşman tevkif edilmiştir [durdurulmuştur] addediyorum.

İsmet Paşa: – Düşmanın bugün tevkifini pek büyük bir başarı addediyorum.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Çok doğru efendim. Biz geri çekildik sabahleyin düşman vakte vardı; zannetti ki geri çekilme yapıyoruz. Ağır toplarımız da işlemiyordu tevakkuf etti mukabelemizi [savunma azmimizi] görünce başarılı olamadı.¹²⁷

Albay Kemalettin Sami Bey: – Cephane lazım, cephane efendim.

İsmet Paşa: – Yarın sabaha kadar hepsini yetiştireceğim.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Teşekkür ederim. Ağır toplarımız bozuldu.

İsmet Paşa: – Tetkik ediyorum cevap vereceğim gözlerinizden öperim.”¹²⁸

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı 30 Ağustos gecesı yayımladığı emrinde Türk Ordusu’nun geri çekildiğine yönelik istihbaratın yanlış olduğunu bildirmişti. Aynı emirde 1’inci Yunan Kolordusu’na yarın için Çaldağı’nın doğusunu işgal etmesini ve Temköy-Karacakaya istikametinde ilerlemesini, 3’üncü Yunan Kolordusu’na da Sivri-Baba Yakup istikametinde taarruz etmesini emretmişti.¹²⁹

1’inci Grup Komutanı Albay İzzettin (ÇALIŞLAR) hatıralarında 30 Ağustos gecesinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın 1’inci Grup bölgesine geldiğini, Çaldağı Haymana bölgesinde meydana gelen tehlikeden ötürü 12’nci Grup sorumluluk sahasını da 1’inci Grup’a devrederek, 12’nci Grup Komutanı Albay Halit Bey’i yeni bir gruplandırma için Haymana bölgesine alacağını söylediğini, kendisinin bu komuta değişikliğinin ertesi güne ertelenmesi teklifini Fevzi Paşa’nın kabul ettiğini yazacaktı.¹³⁰

Öte yandan 1’inci Yunan Kolordusu 31 Ağustos için tümenlerine emrini vermişti. Çaldağı doğu kesimine taarruz edecek olan 2’nci Yunan Tümeni’nin Komutanı Albay Georgios Valettas’ın, tümeni için yazdığı emir şöyledir: “Tümen, Çaldağı-Ardızdağı (Ardıçdağı) boyun noktasına doğru taarruz edecek, oradan Osmaniye’ye ilerleyecektir. 34’üncü Alay bu istikamette taarruz edecektir. Bu taarruzu dağ ve sahra topçu bataryaları destekleyecektir. Taarruz başlama saati 06:00’dır.”¹³¹

30 Ağustos gecesine gelindiğinde Türk Ordusu Başkomutanlık Karargâhı’nda oluşan havayı göstermesi bakımından Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanı Albay

¹²⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 124-1 (30/8/1337)

¹²⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 124-1 (30/8/1337)

¹²⁹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273.

¹³⁰ Çalışlar, a.g.e., 47.

¹³¹ Yunan Askeri Ansiklopedisi, (Ankara: E.U.Rs.Harp Tarihi D.1957, Gnkur. ATASE D.Bşk.İlğı Kütüphanesi), 3.

Asım Gündüz'ün hatıraları da değerlidir. Asım Gündüz hatıralarında 30 Ağustos gecesini şöyle anlatmaktadır:

*"Papulas kuşatmayı başaramayınca yarmayı tecrübe etti. 30 Ağustos gecesi başbaşa olduğumuz bir anda Mustafa Kemal harita üzerinde üç noktayı işaretledi. 'Asım...bunlar yarın sabah bir yarma teşebbüsüne girişecekler ve zannederim şu üç noktadan saldıracaklar...İşi başından hatalı tuttular. Gafletlerini ağır ödeteceğim onlara...' 31 Ağustos sabahı 3'üncü ve 1'nci Kolordular iç kanatlarındaki tümenleriyle Çaldağı batısındaki Sivriköy istikametinde yarma teşebbüsüne girişeceklerdi. Burası, Mustafa Kemal'in noktalarının ortası idi."*¹³² Başkomutan yine haklı çıkmıştı.

4.2. 31 Ağustos 1921:

4.2.1. Genel Durum:

7'nci Yunan Tümeni demiryolu boyunca ve özellikle güneyinde yoğun topçu ateşi desteğinde taarruzlarına devam etti.¹³³ 3'ncü Yunan Kolordusu 3'üncü Tümeni Karakuyu istikametinde taarruz etti ve Sarıhalil-Karakuyu hattı kuzey sırtlarını ele geçirdi. 10'ncu Yunan Tümeni ise Çaldağı batı kısımlarına tekrar taarruz ederek bu bölgeyi ele geçirdi. 1'inci Yunan Kolordusuna bağlı 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı istikametinde taarruz etti ancak Çaldağı'nı ele geçiremedi. 12'nci Yunan Tümeni Gedik Köyü batı tepelerini ele geçirdi. 1'nci Yunan Tümen de Ardızdağ (Ardıçdağ) istikametinde taarruz etti ancak ilerleyemedi.¹³⁴ Bütün cephe hattında yapılan Yunan taarruzları Türk cephesinde kritik durumların ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Nitekim Sapanca Deresi boyunca Bayburt, Çaldağı batısı ve Çaldağı doğrultusundaki taarruzlar tehlikeli gelişmeler doğuracak kadar önemliydiler. Özellikle Çaldağı batısında Gölçeşme yaylası sırtlarını tutan 61'inci Türk Tümenine bağlı 190'ıncı Alay'ın Sapanca Deresi'nden doğuya doğru 6-7 kilometre kadar genişlikteki bölgeyi 10'uncu Yunan Tümeni'nin taarruzlarına karşı başarı ile tutması ve Çaldağı doğrultusundaki 10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenlerinin taarruzlarının kırılarak atılması genel olarak cephenin bütünlük ve irtibatının devam ettirilmesinde büyük ölçüde etkili oldu. Doğuda 2'nci Yunan Kolordusu Güzelcekale'de ilerleme sağlayamadı ve taarruzları Güzelcekale kayalıklarında parçalandı.¹³⁵ 1'inci ve 3'üncü Yunan Kolorduları şiddetli taarruzlarına devam ederken 30 Ağustos günü 2'nci Yunan Kolordusu pasif kalmıştı.¹³⁶

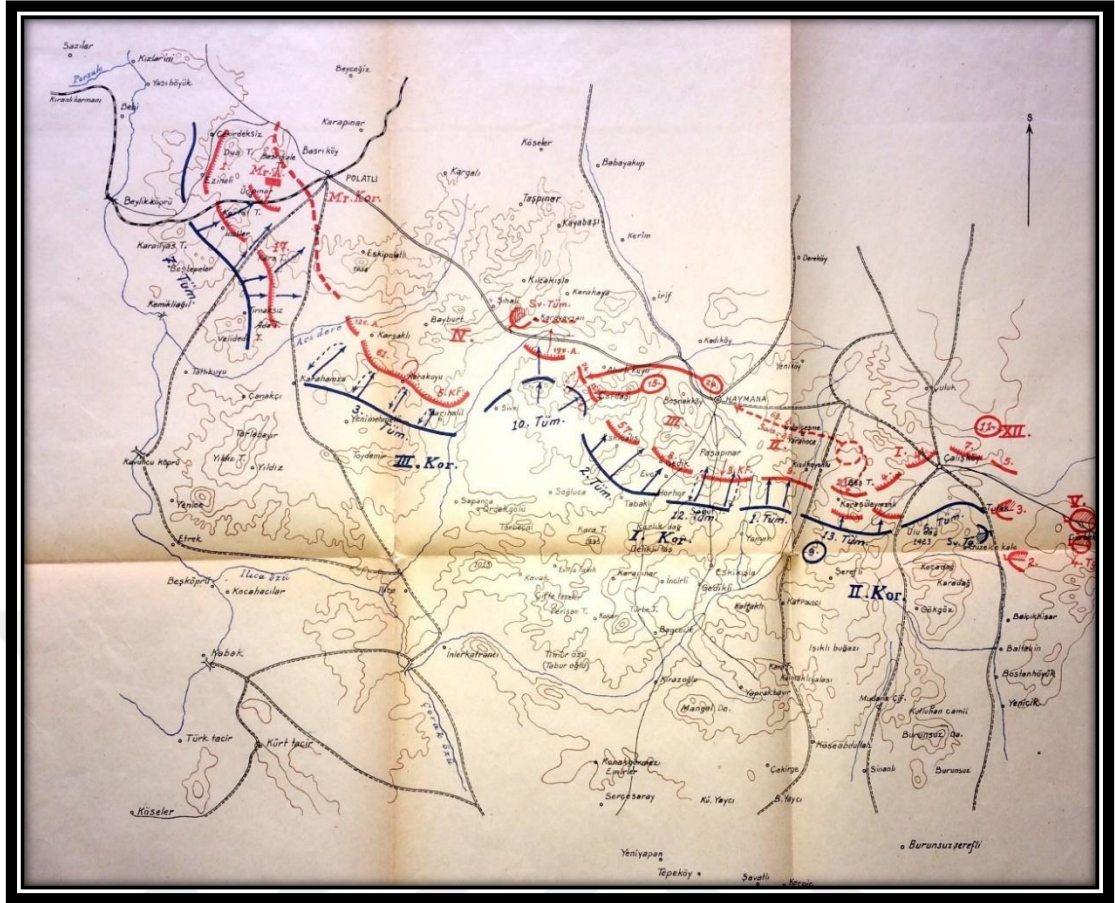
¹³² Uğurlu, a.g.e., 259.

¹³³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 132.

¹³⁴ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273-274.

¹³⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 140-141.

¹³⁶ Kondulis, a.g.e.,128.

Şekil 4.4: Sakarya Meydan Muharebesi 31 Ağustos 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 20

31 Ağustos sabahı erken saatlerde Yunan birlikleri Türk Ordusu sol kanadında oyalama taarruzları yaparken Çaldağı bölgesinden önemli kuvvetlerle Haymana genel istikametini ciddi olarak tehdit eden kesin sonuçlu taarruzlar yapacaktı.¹³⁷ Yunan taarruzları 3'üncü Yunan Kolordusu bölgesinde Beştepeler-Polatlı, Sapanca Deresi batısı-Toydemir-Bayburt doğrultularında, 1'inci Yunan Kolordusu bölgesinde Çaldağı ve Haymana doğrultularında gelişti. 1'inci Yunan Kolordusu'nun taarruzuna 2'nci Yunan Kolordusu aradaki 8-9 kilometrelik bir boşluk ve büyük ölçüdeki zayıflık dolayısıyla tam ayak uyduramadı. Özellikle 2'nci Yunan Kolordusu'nun daha önce ele geçirmiş olduğu Güzelcekele kesimini koruma görevi de böyle bir hareketi ve tesir birliğini sağlamaya engel nedenlerden biri oldu. Karşılaşılan Türk direnişi ve karşı taarruzlarla süngü hücumları sonunda ancak küçük başarılar elde ediliyor, ordunun 30 Ağustos'ta tespit ettiği ve emrettiği hedeflere ulaşamıyordu. 3'üncü ve 1'inci Yunan Kolorduları arasında da tam ve etkili bir iş birliğinin yapılamaması yüzünden

¹³⁷ Çalışlar, a.g.e., 48.

Sivri-Gölçeşme (Gölçeşme) Yaylası ve Çaldağı batısı doğrultusundaki taarruzlarda beklenen sonuç alınamıyordu.¹³⁸ Türkler tarafından alınan Yunan esirlerinden, 2'nci Yunan Kolordusu'ndan 9'uncu Yunan Tümeni'nin harp aleyhinde ayaklandığı bilgisi alınmıştı. Bu durum büyük iddialarla Anadolu içlerine gelen bu Yunan Kolordusu'nun kuşatmaya değil elindeki mevzileri tutmaya bile yetersiz ve aciz içinde olduğunu ifade ediyordu.¹³⁹

Yunan Ordusu bugünkü muharebelerden sonra Hamam boğazı batısı-Basrikaletepe güneyi-Karadağ-Menteşe Ağılları güneyi-Karsaklı batısı-Sarıhalil-Sivri-Çaldağı hemen batı etekleri- Eskiçalış kuzeydoğu sırtları-Dikilitaş sırtları-Temutlutepe-Totak hattına vardı. Batı Cephesi kuvvetleri bugünkü muharebeler sonunda Hamam Boğazı-Basrikaletepe-Menteşe batısı-Menteşaağılları sırtları-Karsaklı-Sarıhalil-Gölçeşme Yaylası-Çaldağı-Gedik kuzey ve kuzeydoğusu sırtları-Mezartepe-Kızılkoyunlu-Karasüleymanlı-Çalış batısı-Göksu dere kuzey sırtları hattında yerleşti.¹⁴⁰

4.2.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

Yunan birliklerinin 30-31 Ağustos gecesi Çaldağı istikametinde çabuk bir ilerleyişle bölgenin en hâkim mevkiini ele geçirmesi takdire değer bir hareket ve girişimdi. 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na saat 01:50'de gönderilen rapor şu şekilde idi: "Düşman birliklerimizle beraber Çaldağı'na, merkezi ile doğudaki tepelerine girmiştir. Karayavşan'da bulunan 1'inci Süvari Tümeni'nden haber alınmıştır. Tümen'e bütün kuvvetleriyle Ahırılıkuyu üzerinden Çaldağı'na hareketi emrolunmuştur."¹⁴¹

Batı Cephesi Komutanlığı Yunanlıların Sivri ile Haymana arasından, Çaldağı bölgesinden cepheyi yarmaları olasılığına karşı alınacak önlemleri 02:00'de verdiği 31 sayılı aşağıdaki emirle bildirdi:

- 1.Düşmanın 30 Ağustos öğleden sonra 4'üncü ve 3'üncü Gruplar arasından Sapanca Vadisi boyunca Çaldağı doğrultusunda ilerlemelerine karşı tedbirler alınmaktadır.
2. Çaldağı'nın emniyetle işgal ve savunulması çok önemlidir. 15'inci Tümen sol kanadı 8'inci Tümen ile irtibatı koruyacak ve büyük kısmını Çaldağı'na naklederek ileride yalnız gözetleme birlikleri bırakılacaktır. 15'inci Tümen, sağ kanadı ile 4'üncü Grup Süvari Tümeni ve emrine verilen piyade birlikleri ile irtibatı tesis ederek Çaldağı'nı işgal edecek ve savunacaktır. 31 Ağustos'ta düşman taarruzunun evvela Çaldağı'nın

¹³⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 140.

¹³⁹ a.g.e., 141.

¹⁴⁰ a.g.e., 140-141.

¹⁴¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 188-1 (31/8/1337)

batı kesimine yapılması sonrasında ise bu istikametten genişlemesi beklendiğinden, bu geceden süvari tümeni kıtalarının bulunması, yerleştirilmesi ve düşman taarruzunu karşılamaya hazır bulunmasının sağlanması önemlidir.

3. Çaldağı üzerinden 3'üncü ve 4'üncü Gruplar arasındaki hudut aşağıda gösterilmiştir: Sivri Köyü'nden itibaren doğuya doğru 5 kilometrelik cephe 4'üncü Grup'a aittir. 3'üncü Grup sağ kanadını 4'üncü Grup'a yanaştıracaktır. Çaldağı'nın tamamen gruplardan birine verilmesi ayrıca emrolunacaktır.¹⁴²

4. 57'inci Tümen büyük kısmı ile ihtiyat bulunmalıdır.

5. 24'üncü Tümen Haymana'da cephe ihtiyatını oluşturmaktadır. 23'üncü Tümen'in de duruma göre Haymana çevresine alınması olasılığı vardır. 1'inci Grup Komutanlığı bu tümeni söz konusu olasılığa karşı hazırlayacaktır.¹⁴³

Bu emrin yazılmasından bir saat sonra saat 03:00'te bu emre ek olarak verilen emirde; cephesine düşman taarruzu yönelmeyen tümenlerden mutlaka yararlanılacağı, bulunduğu mevzi ve bölgede etkili hedefi bulunmayan bataryaların, mevzi değiştirerek düşmanın taarruz ettiği bölgeye nakledileceği, düşmanın taarruzuna karşı mümkün olduğu kadar çok top toplanmasının başarının asıl şartı olarak sayılması gerektiği belirtilmişti.¹⁴⁴

Bir gün önce, 30 Ağustos'taki muharebelerde Baraközü (Sapanca) Deresi boyunca Sivri ve Çaldağı batısı doğrultusunda büyük kısımlarıyla ilerleyen takviyeli 10'uncu Yunan Tümeni'nin taarruzları gelişmişti. 1'inci Süvari Tümeni'nin Karayavşan doğrultusunda çekilmiş bulunmasıyla 10'uncu Yunan Tümeni'nin Çaldağı batısı doğrultusundaki taarruzu, Çaldağı batısında Gölçeşmesi (Gülçeşme) Yaylası sırtlarını tutan 190'ıncı Piyade Alayı'nın fedakârca direnişi ile önlenebilmişti. 31 Ağustos gecesi boyunca taarruzlarını devam ettiren 10'uncu Yunan Tümeni, 190'ıncı Piyade Alayı'nı bulunduğu mevzilerden geri attı ise de alayın büyük bir azimle yaptığı süngü hücumları sonunda mevziler tekrar ele geçirilmişti.¹⁴⁵ İlerleyen saatlerde ise saat 04:45'te alayın tuttuğu bu mevzi hariç, Çaldağı'nın merkez kesimi Yunanlıların eline geçti. 190'ıncı Piyade Alayı'nın kaybı pek ağırdı. Mevcudu birkaç subayla 150 erden ibaret kalmıştı.¹⁴⁶

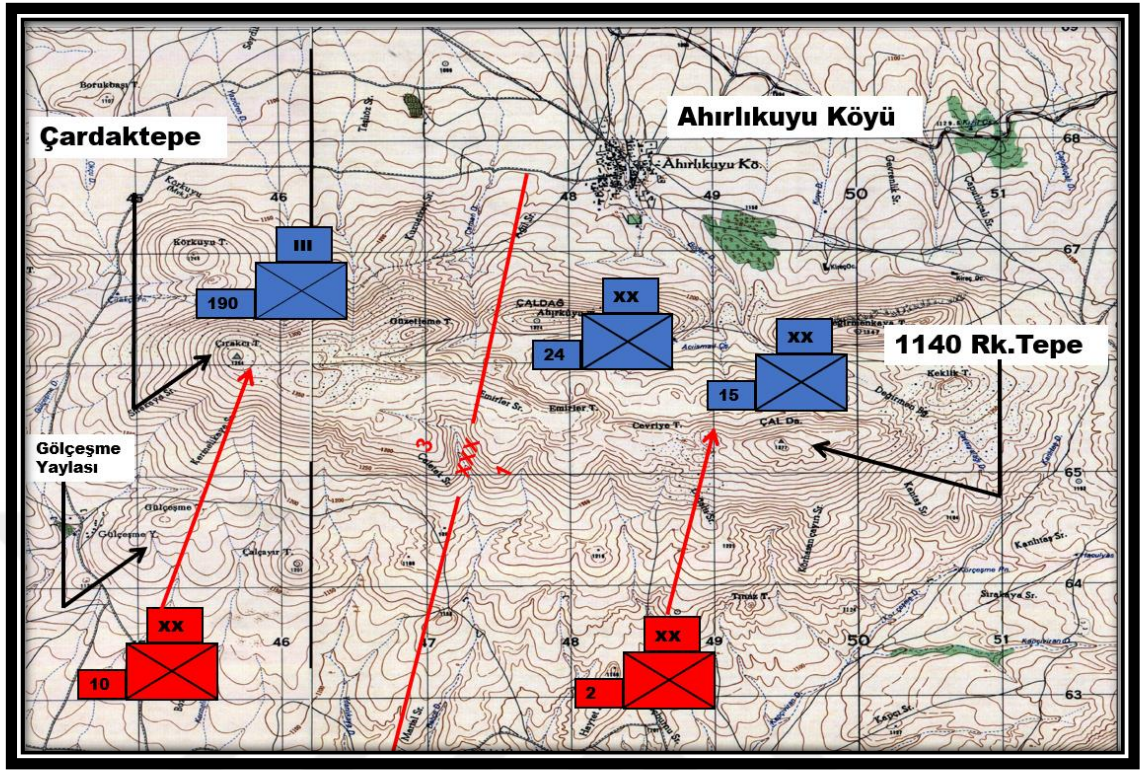
¹⁴² ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-13 (31/8/1337)

¹⁴³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-14 (31/8/1337)

¹⁴⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 193-1 (31/8/1337)

¹⁴⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 195 (31/8/1337)

¹⁴⁶ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134-140.

Şekil 4.5: 31 Ağustos 1921 Çaldağ Bölgesi Durumu.

HGM, a.g.h.'dan yararlanılarak çizilmiştir.

4'üncü Grup Komutanı'nın yukarıda (saat 01:50'de) gönderdiği raporuna karşılık Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa saat 05:30'da telsizle hem 4'üncü Grup hem de 3'üncü Grup Komutanlıklarına aşağıdaki emri göndermişti: "4'üncü Grup Çaldağ'ına düşmanın birliklerimizle beraber girdiğini bildirdi. Halbuki şimdi saat 05:30'da Çaldağ'ın gözetleme tepesindeki telefon merkeziyle görüşüldü. Çaldağ merkezinde düşman olmadığını fakat bizim birliklerimizin de görülmediği anlaşıldı. Telefoncu bizim süvarilerin Haymana tarafına geçtiğini söyledi. 4'üncü ve 3'üncü Gruplar'ın, Çaldağ'ına giden kıtaatla derhal irtibat tesis etmesi ve Çaldağ'ın kesinlikle elde tutulması ve savunulması lazımdır. Çaldağ'ındaki durum ile ilgili haber bekliyorum."¹⁴⁷ 3'üncü Grup'un cephesinin Sivri'ye 5 kilometreye kadar kaydırılmış ve grup cephesi 14 kilometreye çıkmış olması ile Çaldağ'ı tamamıyla 3'üncü Grup sorumluluğuna girmiş bulunmaktaydı. Bu arada 57'inci Tümen Kavak (Kesikkavak) Köyü'nde idi.

¹⁴⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 188-2 (31/8/1337)

24'üncü Tümen Haymana doğrultusunda yoldaydı. 15'inci Tümen Güneş doğmadan önce sağ kanadı ile 1140 Rakımlı Tepe'ye dayanmış, Eskiçalış-Kadıköy yolunun iki tarafında yerleşmiş ve muharebeye hazırды.¹⁴⁸

10'uncu Yunan Tümeni sabah erkenden taarruzlarına devam etti. 28'inci Yunan Tümeni, 190'ıncı Piyade Alayı'nı geri atarak Çaldağı'nın batı zirvesini tekrar ele geçirdi. 28'inci Yunan Alayı taarruzlarını kuzeydoğuya doğru Çaldağı sırt hattı istikametinde devam ettirdi. 2'nci Yunan Tümeni de 31 Ağustos sabahı erkenden Çaldağı ve Ardızdağı (Ardıçdağı) boyun noktası istikametinde taarruzuna başladı fakat istediği ilerlemeyi sağlayamadı.¹⁴⁹

Çaldağı bölgesinde bulunan 190'ıncı Piyade Alay Komutanı Yarbay Mehmet Sabit (NOYAN) tarafından saat 06:00'da yazılmış olan raporda; dün gece Çaldağı'nın batı kısmındaki tepeyi ele geçirmişken bu sabah Yunan birlikleri tarafından tepenin tekrar ele geçirildiği ve Yunan askerlerinin sabaha kadar tahkimatla meşgul bulunduğu bildirilmişti. Ayrıca raporda bugün de Yunanların 190'ıncı Piyade Alay'ın sol kanadına doğru sarmakta olduğunu ve bu saate kadar 3'üncü Grup'tan Çaldağı'na bir kuvvetin gelmediğini ve 1'inci Süvari Tümeni ile de bağlantı sağlanamadığını söylüyordu.¹⁵⁰ Çaldağı blokunun bölgedeki önemi ve Batı Cephesi savunmasının bütünlüğü bakımından elde tutulması zorunluluğu karşısında 4'üncü Grup Komutanlığı'nca Karayavşan'da bulunan 1'inci Süvari Tümeni'ne emrindeki diğer piyade birliklerini de alarak Ahırlıkuyu üzerinden Çaldağı'na hareket etmesi¹⁵¹ ve Çaldağı'nın batı kısmını derhal ele geçirerek savunma tedbiri alması ve sol kanadı ile 3'üncü Grup birlikleri ile bağlantı oluşturması emredilmişti. 190'ıncı Piyade Alay Komutanlığı'na da diğer birliklerin yetişmesine kadar Çaldağı'nı mutlaka müdafaa etmesi bildirilmişti.¹⁵²

2'nci Yunan Tümeni saat 08:00'e doğru Çaldağı'na taarruza geçmiş ve binbir zorlukla ilerlemekteydi.¹⁵³ Sabah saatlerinde 4'üncü Grup Komutanı Kemalettin Sami Bey tarafından yapılan gözetlemeye göre Batı Cephesi Karargâhı'na gönderilen raporda "Saat 8:30 öncesinde bizzat yaptığım gözetlemeye göre düşman Çaldağı'nın batısındaki Gözetleme Tepesi ile önünde daha batıdaki en son tepededir. 4'üncü Grup birlikleri ve süvariler en batıdaki tepenin uzantılarından olan açık bir tepede savunma yapıyorlar. Düşman tepeye karşı kuvvet sevk ediyor. Gözetleme Tepesi'nden itibaren daha doğuya doğru olan Çaldağı sırt ve tepeleri görülmüyor.

¹⁴⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134-135.

¹⁴⁹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273.

¹⁵⁰ Aykut, a.g.e., 112.

¹⁵¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134-140.

¹⁵² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 197-1 (31/8/1337)

¹⁵³ Kondulis, a.g.e., 127.

Ancak düşmanın Çaldağı'ndaki kuvvetlerini takviye ettiği görülüyor."¹⁵⁴ şeklinde belirtiliyordu. 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın saat 09:00'da Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporuna göre; 15'inci Tümen'den henüz rapor alınamamıştı. Bu Tümen'e mensup birliklerin Çaldağı üzerinde bulunan 1140 Rakımlı Tepe'ye dahil olmuş oldukları Kesikkavak'ta bulunan Tümen İstihkâm Bölüğü Komutanı tarafından ve ayrıca Kavak (Kesikkavak) Köyü'ndeki Grup Gözetleme Subayı tarafından bildirilmişti. Ayrıca 57'nci Tümen'den 39'uncu Alay da Çaldağı'nda ilerlemekte bulunan 15'inci Tümen emrine gönderilmişti.¹⁵⁵

31 Ağustos saat 10:00'da 4'üncü Grup Komutanı Kemalettin Sami Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na telefonla verdiği rapora göre; Çaldağı'nın batı düzlüklerinde şiddetli piyade muharebesi vardı, bu kesimdeki Yunan birliklerinin kuvvetinin bir alayla daha takviye edildiği belirtiliyor, Çaldağı'nın batı düzlükleri ve sırtlarında olan 190'ıncı Piyade Alayı'nın çok zor bir duruma düştüğü ifade ediliyordu.¹⁵⁶ Albay Kemalettin Sami Bey 4'üncü Grup'un elinde kalan son ihtiyatını da dün akşam bu bölgeye gönderdiğinden, muharebeye etki edemediğini 3'üncü Grup'un yardımlarını beklediğini de bildirilmişti.¹⁵⁷

Gelişen durum karşısında Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 4'üncü Grup Komutanı'na şu emri vermişti: "Düşmanın 15'inci Tümen üzerine olan taarruzları defedildi. Çaldağı bizim elimizde. 24'üncü Tümen de bu kesime gönderilmiştir. Mürettep Kolordu adım adım müdafaa ediyor. Düşmanı durduracağımı zannediyorum. Telaştan ve heyecandan dağıldığı anlaşılan süvari birliklerini [1'inci Süvari Tümeni] toparlamaya çalışınız, biz de buna teşebbüs edeceğiz."¹⁵⁸

Saat 11:00'den sonra Çaldağı bölgesinde 190'ıncı Piyade Alayı'nın ele geçirdiği Taşlı Tepe'ye 10'uncu Yunan Tümeni yoğun topçusu ile taarruzunu şiddetlendirmişti. 4'üncü Grup Komutanı hem sağ kanadındaki Mürettep Kolordu'nun mevzi değiştirmesinden, hem de sol kanadında Çaldağı batısı bölgesindeki Yunan birliklerinin şiddetli taarruzlarından ötürü geri çekilmek zorunda kalabileceğini Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmiş, aynı zamanda Çaldağı bölgesinde 190'ıncı Piyade Alayı'nın solundaki 3'üncü Grup'un taarruzunun da başarılı olmadığını eklemişti. 190'ıncı Piyade Alay Komutanı Yarbay Mehmet Sabit Bey'in raporundan da bahsederek, büyük zayıat veren bu alayın mevcudunun 150 askere ve birkaç subaya indiğini belirterek, 190'ıncı Piyade Alayı'nın artık dayanamayacağını ifade etmişti.¹⁵⁹

¹⁵⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 199-1 (31/8/1337)

¹⁵⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-15 (31/8/1337)

¹⁵⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 67-1 (31/8/1337)

¹⁵⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-1 (31/8/1337)

¹⁵⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 190-1 (31/8/1337)

¹⁵⁹ Aykut, a.g.e., 113.

4'üncü Grup Komutanı'nın bu raporuna Batı Cephesi Komutanı cevap olarak; Çaldağı'nın hakim yerlerinin 3'üncü Grup birliklerinin yaptığı taarruzla ele geçirildiğini, muharebenin durumunun görüldüğü kadar buhranlı olmadığını belirtmişti. Son kuvvetini sarf eden Yunan Ordusu'nun duraklamak zorunda kalacağını da belirterek, 4'üncü Grup'un bulunduğu mevzileri korumaya çalışmasını emretmişti.¹⁶⁰

Öte Yandan 1'inci Süvari Tümeni Komutanı Vekili Yarbay Osman Zati bugün öğle vakti saat 12:50'de Çaldağı kuzeyindeki münferit tepeden Batı Cephesi Komutanı'na gönderdiği raporunda, Batı Cephesi Komutanlığı'nın 30 Ağustos'taki Çaldağı'nın savunulması ile ilgili emrini henüz bugün saat 12:00'de alabildiğini belirtip durumunu şöyle açıklıyordu: "Bugüne 31/8/37 saat 11:30'a kadar taarruzumuz başarı ile devam etmiş özellikle 3'üncü Grup birlikleri Çaldağı ortasındaki Çardaklı Tepe'ye kadar doğuya yanaşmıştı. Saat 11:30'da düşmanın topçu ve piyade birlikleriyle karşı taarruzu üzerine 3'üncü Grup birlikleri doğuya doğru çekilmeye başladı. Saat 12:30'da vaziyet şudur: Çaldağı'nın doğu tepesi 3'üncü Grup birlikleri elindedir. 190'ıncı Alay ile Süvari Tümen'i birlikleri Çaldağı'nın batı tepelerine yanaşmış bir haldedir. Arada üç büyük tepe düşman elinde ve açıktır."¹⁶¹ Aynı raporun devamını ise; "Düşmanın bir gün önce Süvari Tümeni cephesine taarruz etmesi sonucu çekilen birliklerimiz ile beraber mevziye girmesi Tümen'in alaylarıyla, alayların bölükleriyle irtibatını kaybettirmiş ve bugün de muharebenin devamı nedeniyle birlikler tanzim edilememiştir. Süvari alaylarının ve piyade taburlarının bazı bölükleri de henüz katılış yapmamıştır. Sağ kanatta 5'inci Tümen [Kafkas] ile irtibat tesis edilmemiştir."¹⁶² şeklinde bitirmişti. Görüldüğü gibi 1'inci Süvari Tümeni bir gün önce dağılmış ve çok etkisiz kalmıştı. 31 Ağustos'ta ise toparlanarak Çaldağı batısına gelmiş ve 190'ıncı Piyade Alayı ile savunma mevzi işgal etmeye çalışmıştı. Bununla birlikte sağında (batısında) olan 5'inci Kafkas Tümeni ile irtibat tesis edemediği gibi, solunda (doğusunda) olan 15'inci Tümen ile de irtibat tesis edememiş Çaldağı batısı ve doğusunda bulunan birlikler arasında boşluk meydana gelmiş, buradaki tepeleri Yunan birlikleri işgal etmişti.

Saat 12:40'da Cephe Komutanlığı'nca Haymana'ya varmış olan 24'üncü Tümen'in 3'üncü Grup emrine verildiği bildirilerek tümenin süratle Çaldağı'na hareket ettirilmesi, 3'üncü Grup komutanının Çaldağı'ndaki harekâtı doğrudan doğruya idare etmesi emredildi. Grup komutanı 24'üncü Tümeni Çaldağı kuzey eteklerinden güneybatı istikametinde, 15'inci Tümeni de Çaldağı güney eteklerinden batı istikametinde Yunan

¹⁶⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 171-1 (31/8/1337)

¹⁶¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No:123-3 (31/8/1337)

¹⁶² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No:123-3 (31/8/1337)

birliklerine taarruzla görevlendirdi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da 15'inci Tümen'in Çaldağı'na doğru ilerleyişini ve bu bölgedeki muharebeleri dikkatle takip ediyordu.¹⁶³ Öğleye doğru Çaldağı'na taarruzları devam eden 2'nci Yunan Tümeni her taraftan yoğun Türk ateşi altında kalarak büyük zayıat vermişti.¹⁶⁴

Çaldağı bölgesindeki durum tüm Türk Cephesi'ni sarsmaya ve Türk Komuta Heyeti'ni endişelendirmeye devam ediyordu. Başkomutan Mustafa Kemal saat 13:00'de Batı Cephesi Komutanlığına ve Grup Komutanlıklarına gönderdiği emirde "Düşmanın 3'üncü ve 4'üncü Gruplar arasında ortaya çıkan açıklıktan istifade ederek bir yarma hareketine teşebbüs ettiği anlaşıyor. 3'üncü ve 4'üncü Grup'un bu düşman hareketini daha ne kadar bir zaman durdurabileceğini tahmin edemiyorum. Fakat düşmanı bu kanatta devamlı bir surette durdurabilmek için belki sol kanatta toplamış olduğumuz kuvvetlerimizden bir kısmını daha sağ kanada sevk etmeye mecbur olacağız. Dolayısıyla vaziyeti tutabilmek için iki şık mümkündür. Birinci hareket tarzı; sol kanattan itibaren sağa doğru tümenleri kaydırmak suretiyle her noktada denge sağlamaya çalışmaktır. ¹⁶⁵ İkinci hareket tarzı ise; Mürettep Kolordu ve 4'üncü Grup emrindeki kuvvetleri sağ kanatta kendi mukadderatına (kaderine) terk ederek, diğer gruplardan 8'inci, 11'inci, 41'inci ve 3'üncü Kafkas Tümenleri ile 24'üncü Tümeni ve ayrıca bu tümenlerin mensup olduğu gruplar emrindeki cephanesi bol, ağır ve hafif topçunun bir kısmını da alarak, akşam alacakaranlığında 1'inci Grup emrine göndermek ve 1/9/37 sabahı alacakaranlık ile beraber başlayan bir topçu ateşi hazırlığından sonra Büyükgökgöz – Güzelcekele hattına karşı düşmanın kuşatma kolordusunun sol kanadı aleyhine şiddetli bir taarruza geçmektir. Aynı zamanda 5'inci Süvari Grup'unu da düşmanın yan ve gerisinden bu harekete iştirak ettirmek ve bu esnada 3, 2, 12 Gruplar ile bulunulan hatta savunmada kalmak ve karşılarındaki kuvveti mümkün olduğu kadar uzun zaman tespit etmektir. İkinci hareket tarzının uygulanabilmesi ancak akşam alacakaranlığa kadar cephelerden gelecek vaziyetin uygun olmasına göre mümkündür. Ancak bu hareket tarzına dair görüş ve düşüncelerin en geç akşam alacakaranlığa kadar gönderilmesi gerekmektedir."¹⁶⁶

Saat 13:30'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa doğrudan 24'üncü Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Fuat Bey'e (BULCA) şu emri verdi:" 24'üncü Tümen 3'üncü Grup emrine verilmiştir. Tümen hemen Çaldağı istikametinde hareket edecektir. Tümen'in azami yarım saate kadar hareketinden orduya bilgi verilecektir. Bu emri

¹⁶³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 136.

¹⁶⁴ Kondulis, a.g.e., 127.

¹⁶⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-16 (31/8/1337)

¹⁶⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-17 (31/8/1337)

aldığınızı bildiriniz.”¹⁶⁷ Batı Cephesi Komutanı saat 14:00’te telefon ile görüştüğü 4’üncü Grup Komutanı’na “1’inci Süvari Tümen’i ve bu tümenin emrindeki piyade taburları şimdi nerededirler ve ne haldedirler.”¹⁶⁸ diye soruyordu.

Çaldağı’nın sorumluluğu kendisine verilen 3’üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa Batı Cephesi Komutanı’na şu raporu göndermişti: “24’üncü Tümen’in 3’üncü Grup emrine verildiğine, Çaldağı’ndaki harekâtın tarafımdan idare edileceğine dair 31/8/37 saat 12:40 sonra tarih ve üç maddeli emirlerinizi saat 14:45’te aldım. Bu esnada 24’üncü Tümen kolbaşısı dahi Eskiçalış Kadıköy yolundan Haymana’ya iki kilometre mesafedeki Dirsek mahalline geldiğini gördüm. 24’üncü Tümen’e 15’inci Tümen’in yakın gerisinde hazırlık mevziine girmesi emrini vererek ve 24’üncü Tümen Komutanı’nı yanıma çağırarak araziye ve iki taraf vaziyetini görmek üzere şimdi hareket ediyorum.”¹⁶⁹

3’üncü Grup Komutanlığınca verilen emirle, 31 Ağustos’un ilk saatlerinde gece yarısından sonra Çaldağı’nın batı kesimini işgal eden Yunan Kuvvetleri’ni (10’uncu Yunan Tümeni 28’inci Yunan Alayı’nı) atmak üzere 57’inci Tümen’den 15’inci Tümen emrine verilen 39’uncu Piyade Alayı Ahırlıkuyu güneyinden Çaldağı’na yöneltildi.¹⁷⁰ Sabah başlattığı taarruzlardan sonra Çaldağı sırt hattı üzerinde kuzeydoğu-doğu istikametinde ilerleyen 28’inci Yunan Alayı ile Çaldağı sırt hattı üzerinde batı istikametinde ilerleyen 39’uncu Piyade Alayı kafa kafaya girdi. 28’inci Yunan Tümeni’nin ani ateşleri sonrası sarsılan 39’uncu Piyade Alayı’nın ilerleyişi durdu.¹⁷¹ Ahırlıkuyu doğrultusunda dağılarak çekilen 39’uncu Piyade Alayı tümenine iade edildi. Öte yandan Yunan 1’inci Kolordusu’nun 2’nci Tümeni Çaldağı merkez ve doğusu doğrultusunda taarruza başlamıştı. Çaldağı merkez ve doğu kesimini tutan 15’inci Tümen birlikleri de 2’nci Yunan Tümeni’nin taarruzları karşısında tutunamayıp çekilmeye başlamışlardı.¹⁷² 2’nci Yunan Tümeni alayları olan 34’üncü Yunan Alayı, Çaldağı’nın Ardızdağı (Ardıçdağı) ile boyun yaptığı bölgenin 2 kilometre kadar güneyine, 7’nci Yunan Alayı ile de Eskiçalış bölgesine kadar ilerleyebilmişti.¹⁷³

4’üncü Grup ve 3’üncü Grup bölgesinde şiddetli muharebeler devam ediyordu. 3’üncü Grup Komutanı’nın saat 14:40’ta Batı Cephesi Komutanlığı’na kendi durumu ile ilgili gönderdiği raporunun Çaldağı bölgesini ilgilendiren kısmı şöyle idi: “Çaldağı bölgesinde 15’inci Tümen’in iki piyade alayı ile 57’inci Tümen’den bir piyade alayı

¹⁶⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-16 (31/8/1337)

¹⁶⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 164-1 (31/8/1337)

¹⁶⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-3 (31/8/1337)

¹⁷⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134-135.

¹⁷¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273.

¹⁷² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134-135.

¹⁷³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273.

olmak üzere toplam üç piyade alayı, altı kadar telli cebel ve dört sahra olmak üzere toplam on top vardır. 15'inci Tümen'in 45'inci Alayı dahi yarım saate kadar Çaldağı bölgesinde Tümen Komutanı'nın yanında hazır olmuş olacaktır.¹⁷⁴ 8'inci Tümen'in ihtiyat alayı 15'inci Tümen emrine gönderilmiştir. Çaldağı'ndaki 15'inci Tümen Komutanlığı'ndan aldığım rapora göre, Tümen Çaldağı'nın 1140 Rakımlı Tepesi'ni işgal etmiş bu tepeden batıya doğru taarruza devam ederek düşmanın en ilerideki birliklerini savuşturmuş ise de düşman tekrar karşı taarruza geçerek kaybettiği araziye geri almıştır. Tümen, cephesindeki düşman kuvvetinin iki taburdan ibaret olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁵ Ben 15'inci Tümen bölgesine hareket ediyorum.”¹⁷⁶ diyerek raporunu tamamlamıştı.

15'inci Tümen 38'inci Alay'ın Makinalı Tüfek Bölüğü 1'inci Takım Komutanı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmış olan Yedek Teğmen A. Şevket günlüğünde 31 Ağustos için şöyle yazmıştır:

“Saat 3 sonrada yürüyüşe geçerek Haymana'nın garbındaki Çaldağı'nı işgal ettik. Düşmanla boğuşmaya hazırlanıyoruz. Bu dağ Haymana ile Polatlı arasında kâin büyük bir dağdır. Burasının bir tek er kalıncaya kadar müdafaası bizim için elzem bulunuyordu.”

Yedek Teğmen A. Şevket 31 Ağustos için günlüğünün devamında; subay zaiyatından dolayı ciddi sevk ve idareden mahrum bulunan bölüklerin çavuşların komutası altında olduklarını ama buna rağmen erlerin aldıkları eğitim ve milli duygularının tesiri ile muharebe kudretlerinin sarsılmadığını yazmıştı. Saat 19:00'dan sonra şiddetli bir bombardıman sonrası Yunan taarruzunun başladığını, Yunan birliklerinin çok fazla zaiyat verdirilerek geri püskürtüldüğünü de eklemiştir.¹⁷⁷

Saat 15:20'de 3'üncü Grup'tan alınan rapora göre; 15'inci Tümen'in Çaldağı'na taarruzları gelişmeye başlamış ve 24'üncü Tümen'de Çaldağı'na yanaşmaktaydı.¹⁷⁸ 24'üncü Tümen'in taarruza katılmasına kadar harekâta girişmiş bulunan 15'inci Tümen, 2'nci Yunan Tümeni birliklerini geriye atarak Çaldağı blokunun büyük kısmını ele geçirdi. Yapılan taarruzda etkili olamayıp dağılan 24'üncü Tümen birlikleri gece Ahırılıkuyu kuzeydoğusunda toplandılar. Havanın kararmasına ve irtibat güçlükleri de artmış olmasına rağmen Kavak (Kesikkavak) Köyü kuzeybatısına topçularını mevzilendiren 24'üncü Tümen 15'inci tümen ile irtibat tesis edebilmişti. 15'inci Tümen, batı tepeleri hariç bütün Çaldağı'nı 2'nci Yunan Tümeni birliklerinden geri almıştı. Aynı zamanda 190'ıncı Piyade Alayı ile de irtibat sağlanmıştı. 15'inci Tümen düşmandan

¹⁷⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145 (31/8/1337)

¹⁷⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-1 (31/8/1337)

¹⁷⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-2 (31/8/1337)

¹⁷⁷ A.Şevket, *İstiklal Harbinde 38. Alayla Samsundan İzmir'e* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1941.), 20.

¹⁷⁸ Aykut, a.g.e., 113.

temizlenen Çaldağı'nın tamamını batı ve güneye karşı tuttu ve yerleşti.¹⁷⁹ Çaldağı harekâtını komuta etmekle görevlendirilen 3'üncü Grup Komutanı'nın Çaldağı'ndan Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği rapor şöyle idi: "24'üncü Tümen ve 15'inci Tümenler koordineli olarak Çaldağı'nın Eskiçalış kuzeyine tesadüf eden hatt-ı bâlâsına doğudan batıya doğru taarruz etmektedir. Düşmandan beş mühim tepeler zabt edilmiştir."¹⁸⁰ 15 ve 24'üncü Tümenler taarruz ettikleri ve 3'üncü Grup'un diğer tümenleri tüfek adedi itibariyle hafif kuvvetlere karşı temasta olduklarından ellerinde ihtiyat kalmamıştı. 3'üncü Grup'un ihtiyatı da yoktu.¹⁸¹ 15 ve 24'üncü Tümenler'in taarruzları esnasında 10'uncu Yunan Tümeni emrindeki dağ topçu bataryası 10'uncu Yunan Tümeni alaylarına yakın ve etkili topçu ateşi desteğin sağlamayı başarmıştı. 15 ve 24'üncü Tümenler'in taarruzlarının daha etkili olacak şekilde gelişmemesinde bu bölgedeki Yunan topçularının etkili ateş destekleri önemli rol oynamıştı.¹⁸²

4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey öğleden sonra saat 16:15'te Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya telsiz merkezi aracılığıyla şu mesajı göndermişti: "Çaldağı şu anda en batıdaki bir tepe hariç olmak üzere düşman elindedir. Düşman bu dağı kuvvetli tutuyor ve takviye ediyor. 57'nci Tümen'den henüz haber yok. Yarın için Grup'un vaziyeti çok tehlikelidir. Hemen emrinizi bekliyorum."¹⁸³

Çaldağı 10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenlerinin taarruz bölgesinde idi. 10'uncu Yunan Tümeni Çaldağı'nın batısında, 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı'nın merkez ve doğusunda taarruzlarını devam ettiriyordu. Buna karşılık Çaldağı'nın batısı 4'üncü Grup'un, Çaldağı'nın merkez ve doğusu 3'üncü Grup'un sorumluluk sahasında idi. Çaldağı bölgesindeki durumun gittikçe sıkıntıya girdiği ve Türk Cephesi'ni büyük bir tehlikeye soktuğunu değerlendiren Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çaldağı'nın tümünün savunma sorumluluğunu 3'üncü Grup'a vermişti. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa ve haber merkezleri arasındaki aşağıda belirtilen mesaj ve telefon trafiği Çaldağı'ndaki durumun anlaşılması açısından önemlidir.

"Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa: – 4'üncü Grup'un malumatına göre Çaldağı tamamen düşman elindedir. 15'inci Tümen ve 57'inci Tümen birlikleri nerededir? Niçin irtibatınız yoktur?"

3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa: – İrtibat subayının verdiği malumata göre 08:30'da 1140'ı [Rakımlı Tepe] tutuyoruz. 15'inci Tümen'in bir alayı 57'inci

¹⁷⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 137.

¹⁸⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 162-1 (31/8/1337)

¹⁸¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 162-3 (31/8/1337)

¹⁸² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 273.

¹⁸³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 194-1 (31/8/1337)

Tümen'in sağında Eskiçalış-Kavakköy mıntıkasında, diğer alayı Eskiçalış-Kadıköy yolunun iki tarafındadır. 57'inci Tümen'in bir alayı 15'inci Tümen'in emrinde, diğer alay kendi cephesinde ileride, diğer alay Kavak köyünün ilerisinde, diğer alayı kendi yanında ihtiyattadır.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa: – Çaldağı'ndaki düşman nerede?¹⁸⁴

Yusuf İzzet Paşa: – 15'inci Tümen'in yanına geldim. Tümen güney ve batıya karşı Çaldağı'nı işgal için uğraşıyordu. Dün 30/8/37'de Çaldağı'nın savunmasına tahsis edilmiş olan 4'üncü Grup birlikleri Sivri Köy'ün kuzeyindeki sırtları işgal etmiş ve saat 10 sonrada düşman tarafından icra edilen taarruzda¹⁸⁵ bir müddet mukavemet ettikten sonra belli olmayan istikamette çekilmiş ve 4'üncü Grup ile 15'inci Tümen arasında irtibat kalmamıştır. 15'inci Tümen ile 4'üncü Grup arasında irtibat tesise memur edilmiş olan 14'üncü Süvari Alayı'ndan bir subayın ifadesine göre sağ kanatlarında bulunan 5'inci Piyade [Kafkas] Tümeni'nin 4'üncü Alayı dün akşamki çatışmaya müteakip dağınık bir hâlde¹⁸⁶ meçhul bir istikamete çekilmiş, bu sebepten irtibat tesis edilemediği gibi hâlen 4'üncü Grup sol kanadının nerelerde bulunduğu anlaşılamamıştır.” Yusuf İzzet Paşa ayrıca Sivri Köyü ile kuzeyindeki Çaldağı hatt-ı bâlâsından bir kısmının düşman elinde olduğunu ve fakat kesin olarak düşmanın kuvvetini tayin etmenin mümkün olamadığını da eklemiştir.¹⁸⁷

Daha sonra 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa raporunda son durumu şu şekilde belirtmişti: “En son 15'inci Tümen Çaldağı silsilesini batıya doğru tehdit ve 4'üncü Grup ile irtibatı temin için mevziye koyduğu kuvvetlerini yerleştirdi. Düşmanın Çaldağı'nda 15'inci Tümen cephesinde bir mevcudiyet ve faaliyeti görülemiyor ise de 4'üncü Grup'un sonradan açığa çıkacak vaziyeti düşman hakkındaki malumatın aydınlatılmasına sebep olacaktır.¹⁸⁸ 15'inci Tümen 4'üncü Grup ile irtibat tesisi için bir subay komutasında keşif kolu sevk etti. Alınacak malumat ayrıca arz olunacaktır. Bu rapor saat 20:30'da Çaldağı'ndan yazılmıştır.”¹⁸⁹ Çaldağı 3'üncü ve 4'üncü Grup iç kanatlarındaki birlikleri tarafından işgal edilerek savunma mevzileri oluşturulmaya ve bu bölgeden gelişen Yunan taarruzu durdurulmaya çalışılıyordu ancak yoğun muharebelerden ve arazinin yapısından dolayı savunma bütünlüğü tesis edilememiştir.

Batı Cephesi Komutanlığı'ndan daha önce verilmiş olan emir gereği Çaldağı

¹⁸⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-1 (31/8/1337)

¹⁸⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-1 (31/8/1337)

¹⁸⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-2 (31/8/1337)

¹⁸⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-2 (31/8/1337)

¹⁸⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-3 (31/8/1337)

¹⁸⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-3 (31/8/1337)

bölgesinin sorumluluğu 3'üncü Grup'a verilmişti. 3'üncü Grup'un yukarıda bahsedilen raporuna Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa cevaben "3'üncü Grup, Sivri'ye 5 kilometre kalıncaya kadar işgal ve müdafaa edecekti. Bu hâlde Grup kendi cephesinden önemli bir kısmını kaptırmıştır. Bu cephenin nasıl geri alınmasını düşünüyor."¹⁹⁰ diye sormuş, 3'üncü Grup Komutanı da cevaben "3'üncü Grup'a verilen Çaldağı'nın bir kısmı düşman elinde olarak Grup'un emrine verilmiştir. Dolayısıyla Grup kaptırmamıştır. Fakat Grup, düşmanı bu sırtlardan atacaktır. Sahra topçusu için Çaldağı'nda hareket kabiliyeti yoktur. Tümen Komutanı da raporunda bildiriyor. Bundan dolayı 15'inci Tümen yanında kullanabileceği¹⁹¹ diğer dört toplu bir batarya vardır. Şimdi 8'inci Tümen'deki 4 toplu bir kudretli bataryayı daha 15'inci Tümen emrine gönderiyorum. Ve 15'inci Tümen'in hareketini takip ediyorum. Grup karargâhına da o yolda emir verdim ve 15'inci Tümen bölgesine gönderdim. Dolayısıyla düşmanı buradan atmaya bütün kuvvetimle çalışacağım."¹⁹² diyerek durumunu bildirmişti.

Bunun üzerine İsmet Paşa telefonla " - Ne vakit başlanacak" diye sormuş, Yusuf İzzet Paşa'da soruyu "15'inci Tümen Komutanı yazdığı raporda 1140 Rakımlı Tepe'den harekete başladığını bildiriyor. Telefon irtibatını tesis ediyorum. Harekâtını yakından takip ediyorum. Ehemmiyetle arz ederim ki 3'üncü Grup'a verilmiş olan Çaldağı kısmı düşmanın işgalinde olarak Grup'a verilmiştir. Grup kaptırmamıştır."¹⁹³ sözleriyle cevaplamıştı. Konuşmanın devamında;

"İsmet Paşa: – Taarruz için [15'inci Tümen] ne kadar kuvvet tahsis ediyor?
Yusuf İzzet Paşa: – İki alay piyade iki kudretli top. Sahra bataryası varsa da hareket edemiyor, daha dört kudretli top gönderiyorum. Başka topum yok ki göndereyim.

İsmet Paşa: – Daha piyade yok mu? 8'inci Tümen'den de bir kuvvet tasarruf ederiz.

Yusuf İzzet Paşa: – Sekizden tasarruf mümkün değildir.

İsmet Paşa: – 57'inci Tümen vardır ?¹⁹⁴

Yusuf İzzet Paşa: – 57'nin bir alayı 15'inci Tümen ile 8'inci Tümen arasındadır. Bunun karşısında düşman kuvveti vardır. Bundan ziyade cepheyi daraltmak tehlikeli olur.

İsmet Paşa: – Çaldağı'nı bir an evvel ele geçirmek lazımdır. Genel durumumuz bundan dolayı sekteye uğramıştır.

¹⁹⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-4 (31/8/1337)

¹⁹¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-5 (31/8/1337)

¹⁹² ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-6 (31/8/1337)

¹⁹³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-6 (31/8/1337)

¹⁹⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-7 (31/8/1337)

3’üncü Grup’tan aldığı bu bilgi üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çaldağı’nın batı kısmında Yunan birlikleri ile temasta olan 4’üncü Grup Komutanlığı’na bilgi vermek amacıyla şu emri göndermiştir. “15’inci Tümen Çaldağı’ndaki düşmana taarruz için 1140 rakımlı tepeden batıya hareket etmiştir.”¹⁹⁶

Diğer yandan Çaldağı batısında saat 18:00’e kadar süren muharebelerde yoğun topçu ateşleri ile desteklenen 10’uncu Yunan Tümeni’nin taarruzları Çaldağı batısını tutan 190’ıncı Piyade Alayı’nı sarstı. Bu saate kadar dayanan 190’ıncı Piyade Alayı, 10’uncu Yunan Tümeni büyük kısmının tekrarladığı taarruzlar karşısında bulunduğu yerde çok zor bir duruma girdi ve sağ kanadını hemen kuzeye kırmak zorunda kaldı. 190’ıncı Piyade Alayı 10’uncu Yunan Tümeni’nin ileri alayının taarruzunu ancak durdurabildi.¹⁹⁷

Saat 18:10’da Çaldağı batısında mevzilenmiş olan 190’ıncı Piyade Alayı geri atılmıştı. Alay, Karayavşan istikametinde geri çekilmekteydi. 1’inci Süvari Tümeni (190’ıncı Piyade Alayı da emrine verilmiştir.) Karakaya Köyü güneyinde kendisini tekrar düzenlemekteydi. Bu tümene 4’üncü Grup komutanlığı tarafından Çaldağı ile Şeyhali arasındaki kısmı kapatması emri verilmişti. Aynı zamanda 1’inci Süvari Tümeni’ne emrindeki birliklerle Çaldağı’nda muharebe temasını kaybetmeden bu bölgeden gelecek Yunan taarruzlarına engel olması da emredilmişti.¹⁹⁸ Bu arada Saat 19:00’da Çaldağı’nın bir kısmı işgali altında olan 2’nci Yunan Tümeni, solundaki 10’uncu Yunan Tümeni’nin sağ kanadı ile birleşmeyi başarmıştı.¹⁹⁹

Batı Cephesi Komutanı ile 4’üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey arasında saat 21:00’de yapılan telefon görüşmesinde Albay Kemalettin Sami Bey; Çaldağı’nda bulunan 190’ıncı Alayı geri çekmeye mecbur kaldığını, zaten Alay’ın orada büyük bir zayıat verdiğini, Süvari Tümeni ile beraber bu Alay’ın Çaldağı ile Şeyhali arasındaki kısmı kapatması için görevlendirdiğini söylüyordu. Çaldağı’nın batısından itibaren üç tepesinin Yunan birlikleri elinde olduğu ve doğuya doğru olan diğer yerlerin 3’üncü Grup’un elinde olduğunu ifade ediyordu.²⁰⁰ Sağ yanındaki komşu birlik Mürettep Kolordu ile irtibatla olduğunu, Süvari Tümeni’nin Karakaya Köyü güneyinde, 190’ıncı Piyade Alayı’nın da bu tümenin emrinde olduğunu belirtiyordu.²⁰¹

¹⁹⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-7 (31/8/1337)

¹⁹⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 186-1 (31/8/1337)

¹⁹⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 134.

¹⁹⁸ Aykut, a.g.e., 114.

¹⁹⁹ Kondulis, a.g.e., 127.

²⁰⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-2 (31/8/1337)

²⁰¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-3 (31/8/1337)

Batı Cephesi Karargâh Kurmay Subayı olan²⁰² Yüzbaşı Cevdet Kerim (İNCEDAYI) daha sonra yayımladığı hatıralarında 31 Ağustos günü için şöyle yazmıştı:

*"Bilhassa cephenin en mühim aksamından olan Çaldağı'nda açılan gedik dolayısıyla vaziyet kesb-i ehemmiyet eylemiş bulunuyordu."*²⁰³

Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım (ÖZALP) ise 31 Ağustos günü için hatıralarında "Düşmanın Çaldağı'ndaki vaziyeti önemli idi. Bu sebepten Çaldağı bölgesi takviye olunarak düşmanın oradan atılması için bazı tertipler alınmıştı"²⁰⁴ diye yazacaktı. Embros gazetesinin harp muhabiri olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ni, özellikle de 1'inci Yunan Kolordusu taarruzlarını takip eden İlia Vutieridu bugün için muharebelerin çok şiddetli geçtiğini ve 2'nci Yunan Tümeni erlerinin sürünerek mevzilere yanaştığını yazmıştı. İlia Vutieridu, Çaldağı muharebelerinde arazinin en ufak bir örtü bile sağlamadığını, Yunan askerlerinin en büyük siperlerinin çabuk kazılan çukurlar olduğunu yazmış ve şöyle devam etmişti. "Bu bölge düşmanın bütün savunma hattının en kuvvetli tarafını teşkil eder...Bu kanlı muharebelerin burada anlatılması mümkün değildir. Yalnız muharebe şiddeti hakkında bir fikir vermek, azimkar taarruzu ve inatçı savunmayı anlatmak için bazı kısımları nakledeceğim. 2'nci [Yunan] Tümeni alayları muharebe gürültüsünden ve borazan seslerinden sarhoş bir vaziyette Çaldağı'nın doğu kesimine taarruz ediyorlar. Borazancılar yaralanıyorlar fakat ayrılmıyorlar. Orada kalıyorlar ve mest edici nağmelerini çalmaya devam ediyorlar. Bazı yerlerde erlerin önünde ilerliyorlar. Subaylar topçu ateşi himayesinde ardı sıra taarruzda bulunan erlerinin başında bulunuyorlar. Bu şiddetli muharebelerde 31 Ağustos'ta, 2'nci [Yunan] Tümeni 34'üncü Alay'dan 10 subay muharebe dışı olmuş ve bazı bölükler de subaysız kalmıştı."²⁰⁵

3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na saat 22:30'da gönderilen akşam raporuna göre" Çaldağı'nın Eskiçalış kuzeyine tesadüf eden hatt-ı balası, Eskiçalış yönünde düşman elinde kalmış olan ehemmiyetsiz parçası hariç olmak üzere saat 19:00'da hücumla ele geçirilmiştir. Yarın vaziyet müsait olursa Sivri istikametine taarruza devam olunacaktır."²⁰⁶ Batı Cephesi Komutanı da gece saat 24:00'de Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği raporunda; bugün düşmanın Çaldağı'nda yaptığı tekrar eden taarruzlarının savuşturulduğu ve

²⁰² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.), 350.

²⁰³ İncedayı, a.g.e., 140.

²⁰⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 4. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), s. 316.

²⁰⁵ Vutieridu, a.g.e., 23-24.

²⁰⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 5-1 (1/9/1337)

durdurulduğunu bildirmişti.²⁰⁷ Her ne kadar cephe tesis edilmiş olsa da Yunan birlikleri muharebe hattı üzerinde en mühim nokta olan Çaldağı'nın kuzey ve kanatlarına doğru hâkim olan ve cepheyi yarmaya müsait olan bir sahayı kısmen elde etmişti.²⁰⁸

4.3. 01 Eylül 1921:

4.3.1. Genel Durum:

7'nci Yunan Tümeni demiryolu hattı boyunca Basrikaletepe-Polatlı istikametinde taarruzlarına devam etti.²⁰⁹ 3'üncü Yunan Kolordusu 4'üncü Grup sol kanadı ile Çaldağı batısı arasındaki 8 kilometre kadar boşluğun yeteri kadar kuvvetle tutulamamasına rağmen burada kesin sonuçlu muharebelere girmemişti. Bundan faydalanan Batı Cephesi Komutanlığı cephe gerisine sarkabilecek 7'nci Yunan Tümeni'nin olası bir ilerlemesini karşılamak üzere 1'inci Süvari Tümeni'ni Karayavşan'dan Mürettep Kolordu bölgesine kaydırmıştı.²¹⁰ 3'üncü Yunan Kolordusu tümenlerinin yeniden teşkilatlanma, ikmal ve dinlenme gibi nedenlerle hareketsiz kalması, Yunan Ordu Komutanlığı'nca 1 Eylül'de gerçekleşen muharebelerdeki başarısızlığın temel nedenlerinden biri olarak görülecekti. 1'inci Yunan Kolordusu ise aynı gün Çaldağı istikametinde taarruzlarına başladı. 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı'na taarruz etti. Çok kanlı ve çetin muharebelerden sonra neredeyse bütün gücünü kullanmasına rağmen akşam alacakaranlığa kadar bir netice alamadı. 12'nci Yunan Tümeni Çaldağı-Ardızdağı (Ardıçdağı) arasındaki boyun noktasına, 1'nci Yunan Tümeni Ardızdağı (Ardıçdağı)'na taarruz ederek ele geçirdi.²¹¹ Yunanlılar Haymana'yı güneye ve güneydoğuya kapayan sırtlara vardıklarından 3'üncü Grup mevzilerine görüş ve atış olanakları bakımından hâkim durumda idiler. Fakat Türk 4'üncü Grubunun işgal ettiği bölgeden yapılması muhtemel karşı taarruzlarla geriye atılmaları endişesi sebebiyle Çaldağı ve Ardıç (Ardız) kesimlerindeki mevzi başarıları 3'üncü Yunan Kolordusu ile batıdan, 2'nci Yunan Kolordusu ile doğudan destekleyemediler. Bunun yerine Yunan Ordu karargâhı 2'nci Yunan Kolordu'sunu 1'nci Yunan Kolordusu'nun 8-10 kilometre açığında hareketsiz bıraktı.²¹²

Yunan Ordu Komutanı'nın 31 Ağustos saat 21:40'ta vermiş olduğu emir üzerine kolordular 1 Eylül saat 06:00 sıralarında taarruza başladılar. Fakat 3'üncü Yunan Kolordusu'nun Türk direnişi ile karşılaşması üzerine saat 08:00'de Yunan Ordu

²⁰⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-20 (1/9/1337)

²⁰⁸ İncedayı, a.g.e., 140.

²⁰⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 144.

²¹⁰ a.g.e., 150.

²¹¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 275-276.

²¹² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 151.

Komutanı 3'üncü Yunan Kolordusu'nun takviyesi için 2'nci Yunan Kolordusu'ndan bir tümenin Sabanca Vadisi'ne gönderilmesini, 1'inci Yunan Kolordusu ile 2'nci Yunan Kolordusu arasındaki boşluğun kapatılması için de 2'nci Yunan Kolordusu'nun 1'inci Yunan Kolordusu'na yaklaşmasını emretti.²¹³

Batı Cephesi Komutanlığı ise 1 Eylül saat 01:30'da şu emri verdi: 31 Ağustos'ta düşmanın Mürettep Kolordu bölgesindeki taarruzları bir miktar ilerledi. 2 ve 3'üncü Gruplar cephelerindeki taarruzlar püskürtüldü. Cephe tertip ve tesis edildi. 4'üncü Grup aleyhine devam eden taarruz akşama doğru karşı taarruzla durduruldu. Çaldağı batı kısmı düşman elinde kaldı. Haymana özel önem kazandığından cephenin bu bölgeden yarılmasını önlemek için 3'üncü Grup Komutanı bağımsız olarak doğrudan doğruya Haymana bölgesini ele geçirecek ve 8'inci, 57'inci Tümenlerle 23'üncü Tümen'den bir alay bu grubun emrinde bulunacaktır. 23'üncü Tümen'den bir alayın 8'inci Tümen emrine Haymana'nın 5 kilometre güneyindeki tümen karargâhına ve 12'nci Grup'tan 7'nci Tümen'in de cephe emrine girmek üzere Haymana'ya hareket ettirilmesi 1'nci ve 2'nci Gruplar'a ayrıca bildirilmiştir.²¹⁴ 5'inci Grup ordu sol kanadını korumak için 12'nci Grup'un muharebesine yakından iştirak edecek ve yakından temas ve irtibatı muhafaza edecekti.²¹⁵

Yunan Ordusu bugün Hamam Boğazı-Basrikaletepe hemen güneyi-Karadağ-Karakuyu güneyi-Sarıhalil güneyi-Gölçeşme Yaylası-Çaldağı hemen güneyi-Haymana güney sırtları Mezartepe-Kaletepe-Totak hattına vardı.²¹⁶

4.3.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

31 Ağustos'ta yapılan muharebeler sonucunda Çaldağı'nın batısı Yunan 10'uncu Tümeni'nin elinde kalmıştı. Yunan Ordusu'nun Türk Cephesi'ni merkezden yarma teşebbüsü muharebenin seyrini doğrudan etki edebilecek bir hal almaktaydı. Bu tehlike karşısında Çaldağı bölgesinin takviye edilmesi ve buradaki birliklerin tek bir emir komuta altında birleştirilerek savunmanın güçlendirilmesi düşünülmüştü. Çaldağı'ndaki muharebeleri yönetecek ve doğrudan doğruya Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olacak özel bir cephe komutanlığının kurulması kararlaştırılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığının 1 Eylül saat 01:30'da verdiği 32 numaralı cephe emrine göre²¹⁷; doğrudan doğruya Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olacak şekilde Çal Cephesi Komutanlığı kuruluyordu. 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili geçici

²¹³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 141.

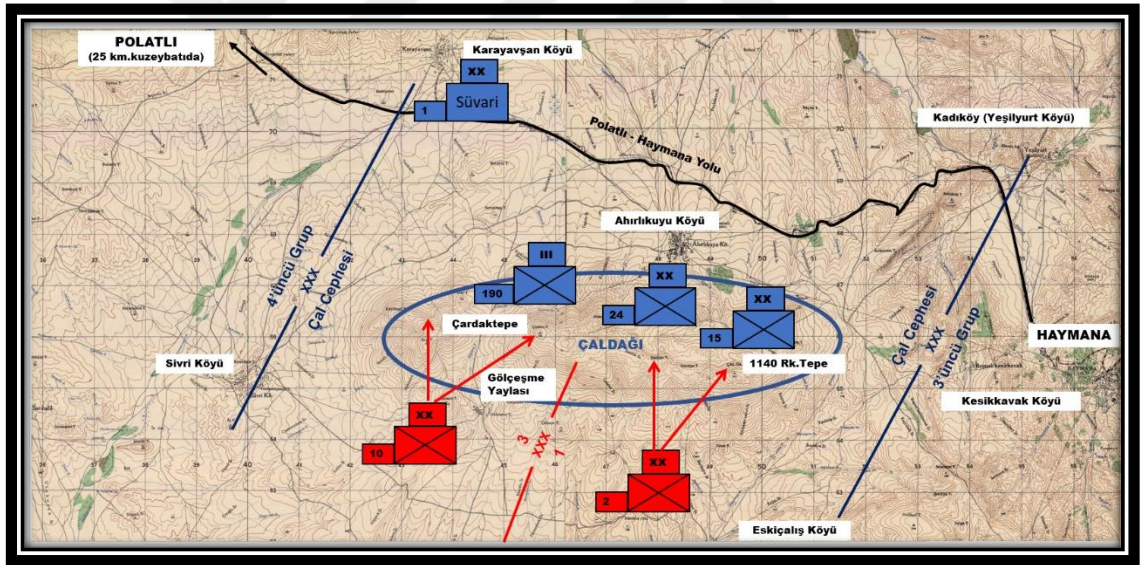
²¹⁴ a.g.e., 141-142.

²¹⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-22 (1/9/1337)

²¹⁶ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 149.

²¹⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-20 (1/9/1337)

olarak Çal Cephesi Komutanlığı'nı yapacaktı. Emrinde 15'inci ve 24'üncü Tümenler bulunacaktı. Çal Cephesi'nin 4'üncü Grup ile ara hattı Sivri-Şeyhali yolu olacaktı. Bu yol 4'üncü Grup' ait olacaktı. 4'üncü Grup sol kanadındaki Çaldağı kesimi ile mutlaka irtibat tesis edecekti. 4'üncü Grup özellikle şimdiki durumda mevcut olan açıklıktan düşmanın bir hareketini önlemek için 1'inci Süvari Tümeni'ni bu açıklık gerisinde bulunduracaktı. Çal Cephesi Komutanlığı Tarassut tepesinde [Komuta Yeri, Gözetleme Yeri] bulunan ordu telefon merkezi aracılığıyla doğrudan doğruya cephe ile bağlantı kuracaktı. Çaldağı'nın batı kısımlarından Yunan birliklerinin atılmasına devam edilecekti. Yeni bir Yunan taarruzuna karşı bu silsilenin kesin bir şekilde savunulmasının genel durum için çok lüzumlu ve önemli olduğu belirtilmişti. Çal Cephesi'nin 3'üncü Grup ile ara hattı Kadıköy-Eskiçalış-Soğluca yolu olacaktı ve yolun savunulmasının 3'üncü Grup'a ait olduğu belirtilmişti.²¹⁸ 4'üncü Grup'un sol kanadında Çal Cephesi ile temasta 5'inci Kafkas Tümeni, 3'üncü Grup'un sağ kanadında Çal Cephesi ile temasta 57'inci Tümen vardı.

Şekil 4.6: 1 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu.

HGM, a.g.h.'dan yararlanılarak çizilmiştir

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili'ye daha sonra gönderdiği emirde şöyle diyordu: "Çaldağı'nda elimizde bulunan mevzilerin kesin olarak savunulması lazımdır. Kıtâat derhal tanzim edilmelidir. Düşman daha çok yorulmuş ve yıpranmış olduğundan tümenleriniz hakikatte dahi iki tümen

²¹⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-21 (1/9/1337)

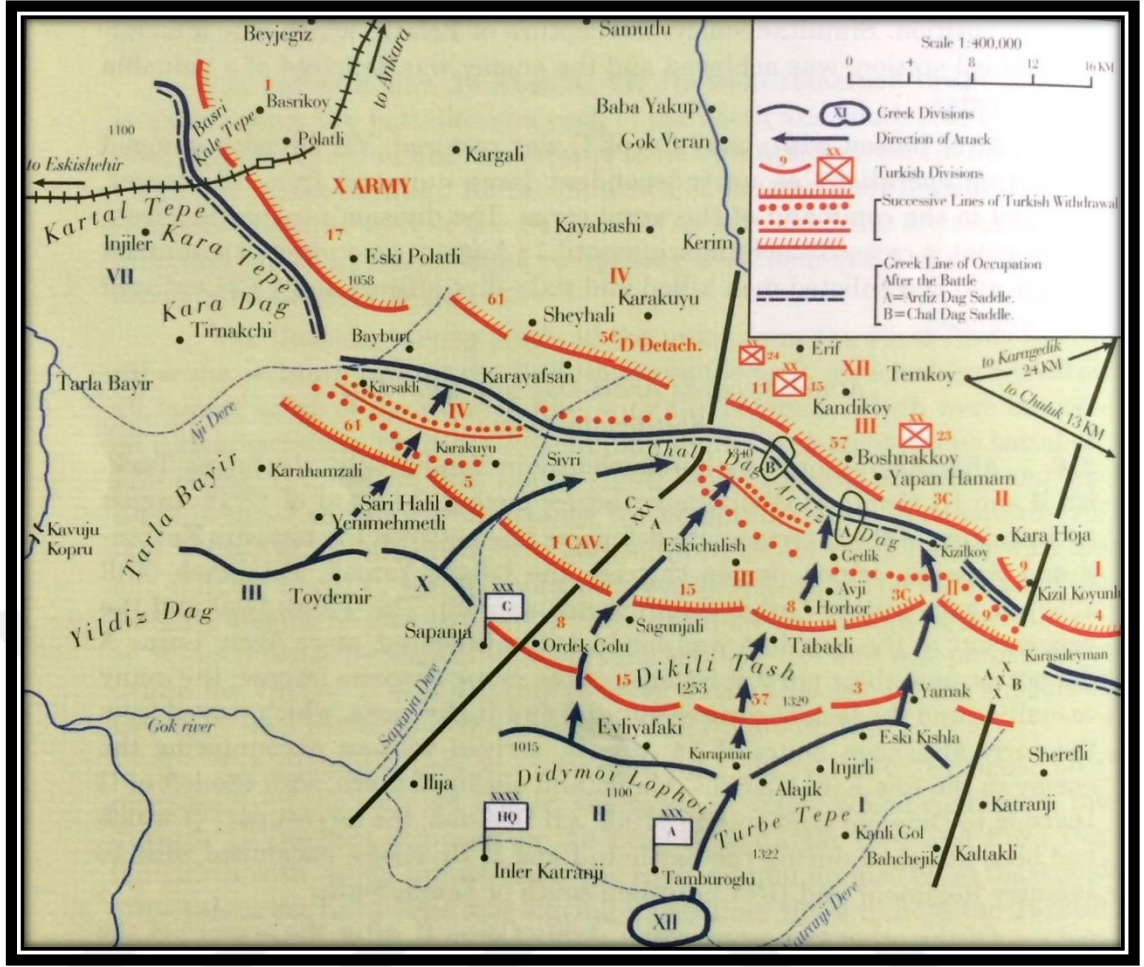
kuvvetindedir. Kıtaatınızı cem ve tanzim edersiniz.”²¹⁹

1 Eylül’de 3’üncü Yunan Kolordusu’nun 3’üncü ve 10’uncu Yunan Tümenleri çok yorgun olduklarından ve birliklerinin birbirlerine karışmış bulunmalarından ötürü kolordudan birliklerini düzene koymak için izin istemişlerdi.²²⁰ 1 Eylül sabahı Yunan Ordu Komutanı Papulas’ın emri gereği, 1’inci Yunan Kolordusu 2’nci Yunan Tümeni ile Çaldağı’nı ele geçirmek için taarruzuna başladı. 2’nci Yunan Tümeni sabah saat 06:30’da Çaldağı doğusuna taarruzlarını tekrarladı. Bu Yunan Tümeni bütün gücünü kullanmasına rağmen şiddetli bir muharebeye tutuştu ve istediği ilerlemeyi sağlayamadı. 3’üncü Yunan Kolordusu birliklerinin yeniden teşkilatlanma, ikmal ve dinlenme gibi faaliyetlerinden ötürü taarruzlarını etkili bir şekilde devam ettirmemesi, bugün 1’inci Yunan Kolordusu’nun Çaldağı bölgesinde yapmış olduğu taarruzlarının başarısız olmasının ana sebeplerinden biri olarak görülecekti.²²¹

²¹⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 11-1 (1/9/1337)

²²⁰ Spridonos, a.g.e., 306.

²²¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 276.

Şekil 4.7: Çaldağı Muharebeleri.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 42.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 5'inci Grup Komutanı Albay Fahrettin Bey'e genel durum hakkında bilgi verdikten sonra, Çaldağı'nda ortaya çıkan tehlikeli duruma karşı 12'nci Grup muharebelerini yakından takip ederek ordu ihtiyatı şeklinde görev alabileceğini belirtmiş ve aşağıdaki emri vermişti. "31/8/37'de düşmanın 2'nci ve 3'üncü Grup cephelerine çatan taarruzları püskürtüldü. Mürettep Kolordu cephesine karşı olan taarruzunda bir miktar ilerledi. Fakat cephe tesis ve tespit olundu. 4'üncü Grup aleyhine devam eden taarruz akşama doğru karşı taarruzla durduruldu. 30/31 gecesi Çal mıntıkasının önemli kısmını işgal etmiş olan düşman 31/8/37'de taarruzumuzla mühim kısımlarından atılmıştır. Çaldağı'nın batı kısmı şimdiki halde düşman elindedir. Ve taarruzumuz devam etmektedir. 1 Eylül 1337'de özellikle Haymana'yı hedefleyen genel düşman taarruzunu bekliyoruz. Ordu işgal etmiş bulunduğu hattı kesinlikle muhafaza ve müdafaa edecektir. 5'inci Grup, Ordu ihtiyatı için 12'nci Grup'un muharebesine yakından iştirak edecek ve yakından temas ve

irtibatı muhafaza edecektir.”²²²

15'inci Tümen ve Çal Cephesi Komutanı olan Albay Şükrü Naili'nin sabah saat 07:00'de 1140 Rakımlı Tepe'den gönderdiği raporu şu şekilde idi: “31/8/37 akşamına doğru 15 ve 24'üncü Tümenler ile müşterek olarak yapılan taarruz gün batımına yakın başarı ile neticelenmiştir. Gece taarruz harekâtına devam ederek daha önce düşmanın işgal etmiş olduğu Çardaktepe ile bunun kuzey ve güneyindeki iki tepe de alınmış ise de düşman yaptığı karşı taarruzlarla Çardaktepe ve onun güneyindeki tepayı işgal etmiştir. Şu anda 1/9/37 saat 07:00 vaziyeti aşağıdaki gibi arz olunur: 24'üncü Tümen'in ihtiyat alayı toplu olarak Çardaktepe'nin doğusundaki taşlık tepe gerisindedir. Düşmanın gece yaptığı karşı taarruzda 1 subayın kaybolmasından dolayı ötede dağılmış olan diğer iki alay kadar asker de söz konusu tepe gerisine toplanmak üzeredir.”²²³ 15'inci Tümen'den taarruza katılan iki alay, geniş bir cephe üzerinde gece öteye beriye dağılmayanlar ile birlikte tutunabildikleri hatta durmaktadır. Bir alay da 15'inci Tümen sol kanadından itibaren güneye karşı iki kilometrelik bir saha dahilinde mevzi işgal etmiş duruyor. Bu anda elimizde ihtiyat olarak 24'üncü Tümen'in hücum taburuyla 15'inci Tümen'in İstihkâm Bölüğü'nden başka toplu bir kuvvet yoktur. 23/8/37'den itibaren 15'inci Tümen geceli gündüzlü devam eden muharebelere katılarak subay mevcudunun üçte birini ve muharip askerlerin hemen yarısını kaybetmiştir. Bugün Tümen'in silah mevcudu tahminen 9000'den fazla değildir. 24'üncü Tümen'in de aynı vaziyette olduğu arz edilir.”²²⁴

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile kurulan Çal Cephesi'nin sağ kanadında (batıda) 4'üncü Grup, sol kanadında (doğuda) 3'üncü Grup birlikleri vardı. Zaten Çal Cephesi bu iki grup arasında oluşan tehlikeli boşluğun yarmaya dönüşmesini ve tüm cepheyi olumsuz etkilemesini engellemek maksadıyla kurulmuştu. Muharebelerin şiddetle devam ettiği bugün 3'üncü Grup Komutanı, Çal Cephesi Komutanı'na kendi mevzilerini geri çekmek zorunda kalacağını bildirmişti. Bu duruma yönelik rapor talep edilmesi üzerine bölgesinde oluşabilecek boşluğu bildirmek maksatlı Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na 1140 Rakımlı Tepe'den saat 10:15'de şu rapor gönderilmişti. “3'üncü Grup Komutanı'nın [Yusuf İzzet Paşa] bugün telefonla bendenize verdiği izahata göre Grup'un sağ kanadındaki 57'nci Tümen'in çekileceği iki ile üç kilometre kuzeydeki sırtlar Haymana kasabasının bulunduğu sırtlar değildir. Bu sırtlarla Haymana kasabası arasında derin bir vadi vardır. 15'inci Tümen'in sol kanadıyla 57'nci Tümen'in sağ kanadı arasında kalacak

²²² ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-3 (1/9/1337)

²²³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)

²²⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)

boşluğu düzenlemek ve kanat irtibatını emin bir surette yapabilmek için bu boşluğa dolgunca mevcutlu bir piyade alayının ve gerisine bir iki bataryanın yerleştirilmesinin maksada yeterli olacağını arz ederim.”²²⁵

Saat 10:45’te Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 4’üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde Albay Kemalettin Sami Bey şöyle diyordu: “Sağ kanatta sükûnet sol kanatta piyade ve topçu ateşi var. 5’inci Kafkas Tümeni bölgesinde piyade ateşi devam ediyor. 1’inci Süvari Tümeni gitti. Çaldağı ile aramızdaki irtibatı bana gönderilen 48’inci Alay ve 41’inci Alay ile temin ediyorum. Düşmanın güneybatıya doğru akmasını hissettim. Bunu ağırlıklar zannediyorum. Alınan esir subay 3’üncü Yunan Tümeni’ndendir.”²²⁶ Esirlerin hepsinin ifadesine göre 3’üncü Yunan Tümeni Sivri tarafında, bu tümenin doğusunda 10’uncu Yunan Tümeni. Esirler hep bunu söylüyorlar. Piyade bölükleri 40 kişi, maneviyat bozuk. İkmal yemek az. Cephaneleri yalnız tüfek başına beş fişek. Bir mülteci Yunanlı. Bu hepsini daha iyi söylüyor. Subay zayıtı çok diyor. Bütün zabıtları yaralanmış, ölmüş”²²⁷

Türk Cephesi’nin sol kanadını korumak ve Yunan birlikleri gerilerine baskın yapmakla görevli olan 5’inci Grup (Süvari Grup’u) Komutanı Albay Fahrettin Altay’ın, planladığı baskın bölgelerine yönelik olarak 3 ve 4’üncü Grup’un durumu hakkında bilgi talep ettiği²²⁸ Batı Cephesi Komutanlığı, cevabi yazısında: “4’üncü Grup Kursaklı – Sivri kuzeybatısı hattındadır. Müstakil Çal Cephesi’nde; Çaldağı’nın doğu istikametinde birliklerimiz ve batı kısmında düşman vardır. 3’üncü Grup: Eskiçalış – Kadıköy yoluyla Dikilitaş – Haymana yolu arasında ve Haymana’nın güneyindeki hatta”²²⁹ olduğunu bildirmişti.

Öğleden sonra Çaldağı’ndaki 1140 Rakımlı Tepe’de bulunan Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilen rapor şöyle idi: “Saat 14:45’de düşman topçusu ateşini müteakip sağ kanadımıza karşı taarruzunu tespit etmiş ise de ateşimizin tesiriyle taarruzu sonuçsuz kalmıştır. Saat 14:30’dan itibaren kısım kısım düşman askerlerinin mevzi sol kanadı ilerisinde (Eskiçalış – Kadıköy yolu hattının ortaları) dereler içerisinde kayboldukları görülmüştür. Bu askerlerin görülebilen miktarı iki bölük tahmin edilmiştir. Aralıklı olarak devam eden düşman topçu ateşinin mevzi ortalarında toplandığı görülmüştür. 24’üncü Tümen’e 473 ikmal eri, 15’inci Tümen İkmal Bölüğüne 69 ikmal eri gelmiştir.”²³⁰ Raporun

²²⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-12 (1/9/1337)

²²⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-2 (1/9/1337)

²²⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-3 (1/9/1337)

²²⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-1 (1/9/1337)

²²⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-2 (1/9/1337)

²³⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-1 (1/9/1337)

devamında Çal Cephesi Komutanı takviye kuvvet isteyerek “Hakikatte iki tabur kuvvetinde bulunan bu kuvvetle geniş ve arızalı bir bölgenin düşmanın en şiddetli bir taarruzuna karşı savunulması güç olacaktır. Çaldağı’nın muhafazası fevkalade önemli olduğuna göre bu bölgeye yıpranmamış tam mevcutlu bir tümenin bir an önce tahsis edilmesine ihtiyaç olduğunu arz eylerim efendim.”²³¹ diyerek takviye kuvvet talep ediyordu.

Sivri Vadisi ile Çaldağı’nı işgal etmiş bulunan 15’inci Tümen arasında boş kalan bölgede 10’uncu Yunan Tümeni’nin yapacağı taarruzu karşılamak üzere toplanan dört taburluk müfreze, 5’inci Kafkas Tümeni’nin sol kanadı ile Çaldağı batısı ve Gölçeşme (Gülçeşme) Yaylası’nın kuzey sırtlar hattına yerleştirildi. Burada 10’uncu Yunan Tümeni’nden bir Yunan Alayı Sivri kuzeyi-Gölçeşme Yaylasını tutmuştu. 31 Ağustos muharebelerinde Gölçeşme Yaylası sırtlarını savunan ve ağır kayba uğramış olan 190’uncü Piyade Alayı yeniden tensik ve ikmal edilmek üzere Şeyhali’ye grup ihtiyatına alındı.²³² 1’inci Süvari Tümeni Çaldağı’ndaki birliklerle bağlantılı olarak Çaldağı ile Şeyhali arasında Sivri Vadisi’ne karşı mevzilenmişti. Bu tümen emrinde bulunan piyade birliklerini Karayavşan çevresinde düzenleme ile uğraşmaktaydı. 4’üncü Grup cephesinden bazı Yunan birliklerinin doğuya doğru Çaldağı istikametinde kaydırıldığı tespit edilmişti.²³³

Çaldağı’nın tüm cephe için oluşturduğu önem dolayısıyla 15’inci Tümen Komutanı emrinde Çal Cephesi Komutanlığı’nın teşkil edilmesi üzerine Çaldağı blokunu savunma ile görevlendirilen 24’üncü ve 15’inci Tümenler, bütün gece 1’inci Yunan Kolordusu’nun 2’nci Tümeni ile muharebe ettiler. Gece yarısı Çaldağı batı sırtlarını tekrar ele geçiren 2’nci Yunan Tümeni’ne, 24’üncü ve 15’inci Tümenler ikişer alayla taarruza geçtiler. Önceleri taarruz başarı ile gelişti. 2’nci Yunan Tümeni’nin tuttuğu tepeler tamamen geri alındı. Fakat kısa bir süre sonra bu Yunan Tümeni’nin karşı taarruzu ile tepeler tekrar Yunanlıların eline geçti. 15’inci ve 24’üncü Tümenler birlik mevcutları çok azalmıştı. Çal Cephesi elinde ihtiyat olarak 24’üncü Tümen Hücum Taburu ile 15’inci Tümen İstihkam Bölüğü olarak 1140 Rakımlı Tepe dolaylarında bulunuyordu.²³⁴

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 4’üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey’den saat 13:30’da telefonla alınan raporda; Çaldağı’nın güneybatısından ve hatta 4’üncü Grup’un sağ kanadı karşısından bazı Yunan birliklerinin doğuya doğru büyük ihtimalle Çaldağı – Haymana istikametine gittiklerinin saat 13:00’den beri gözleendiği

²³¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-2 (1/9/1337)

²³² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 142.

²³³ Aykut, a.g.e., 116.

²³⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 145.

bildirilmişti.²³⁵ Yapılan keşiflere ek olarak Yunan esirlerinden alınan ifadelerden de 4'üncü Grup cephesindeki Yunan birliklerinin doğuya doğru Çaldağı'na kaydırıldığı teyit edilmişti. Batı Cephesi Komutanlığı da bu kaydırmaları, bütün mevzinin en hakim noktası olan Çaldağı'nı Yunan birliklerinin tamamen ele geçirmek isteğinin emaresi olarak değerlendirmişti. Batı Cephesi Komutanlığı Çal Cephesi için kullanılmak üzere bir alayın hazır bulundurulmasını 4'üncü Grup'a emretmişti.²³⁶ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey arasında Çaldağı bölgesi durumu ile ilgili geçen telefon konuşması şöyle idi:

“İsmet Paşa: – Çal'daki düşmanın cephesi nereye dönüktür.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Kuzeydoğuya dönüktür. Bize karşı bir kol kuvveti var.

İsmet Paşa: – Kuzeye karşı düşmanın cephesi var mı?

Albay Kemalettin Sami Bey: – Çaldağı iki tepeden ibaret. Batı ucunda yerleşiyor. Bu tepe düşmanın güneyindeki düşmada. Obüslerle ateş ettik hepsi kaçtı. Telefon irtibatı 15'le [15'inci Tümen] yok.²³⁷

İsmet Paşa: – Çal'a veya Kâzım Bey'e takviye için üç tabur hazır bulunsun.

Albay Kemalettin Sami Bey: – Hazırdır.

İsmet Paşa: – Teşekkür ederiz.”²³⁸

1 Eylül için Cephe Komutanlığı Yunanlıların en çok Sivri doğusu ile Haymana batısı arasındaki Çaldağı bölgesinden yarma hareketini beklemişti. Burada gelişebilecek taarruzu önlemek için artık kuşatma gücü kalmayan 2'nci Yunan Kolordusu karşısından 11'inci Tümen ve 23'üncü Tümen'den bir alayı Haymana'ya getirmiş, 23'üncü Tümen'in kalanı ile 7'nci Tümeni de bu amaçla harekâta hazırlamıştı. Sivri-Karayavşan doğrultusunda 4'üncü Grup sol kanadı ile Çaldağı batısı arasındaki 8 kilometre kadar olan boşluk yeteri kadar kuvvetle tutulmamasına rağmen 3'üncü Yunan Kolordusu burada kesin sonuçlu bir harekete girişmedi. Daha önce belirtildiği gibi bu durumdan faydalanan Batı Cephesi Komutanlığı, 7'inci Yunan Tümeni'nin Polatlı doğrultusunda olası bir ilerlemesini karşılamak üzere Çaldağı muharebelerinde fazla bir varlık gösterememiş olan 1'inci Süvari Tümeni'ni Karayavşan'dan²³⁹ Mürettep Kolordu emrine göndermişti. 1'inci Süvari Tümeni'nin Mürettep Kolordu emrine girmesi üzerine Sivri-Şeyhali yolu ile Ahırlıkuyu-Karayavşan-Kızılcakışla arasındaki bölgenin savunulması, 1'inci Süvari Tümeni emrinde bulunan 4'üncü Alay'ın 2'nci Taburu, 63'üncü Alay'ın 2'nci Taburu, 49'uncu Alay'ın 2'nci Taburu ile 15'inci

²³⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-7 (1/9/1337)

²³⁶ Aykut, a.g.e., 117.

²³⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-14 (1/9/1337)

²³⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-15 (1/9/1337)

²³⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 145.

Tümen'in Hücum Taburu'ndan oluşan müfrezeyle verilmişti.²⁴⁰

Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'in Çaldağı'nın 1140 Rakımlı Tepesi'nden Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği öğle raporu şu şekilde idi: "Cephenin bazı kesiminde hafif piyade ateşi olmaktadır. Sabahtan beri düşman topçusu mevzilerimizi fasılalı bir surette ateş altına almaktadır. Çardaktepe ile kuzey ve güneyindeki tepelerde düşmanın bazı faaliyetleri görülmektedir. Bundan buradaki birliklerin takviye edildiğini düşmanın bir taarruz hazırlığı yapmakta olduğunu tahmin ediyorum. Çardaktepe ve bu tepenin kuzey ve güneyindeki sırtlar batıya karşı görüşü engellediğinden ileride ne gibi hareketlerde bulunduğunu görmek mümkün olamıyor."²⁴¹

Şiddetli muharebelerin devam ettiği Çaldağı'ndaki Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey tarafından saat 13:30'da 1140 Rakımlı Tepe'den başka bir rapor daha gönderilmişti. Bu raporda Çal Cephesi Komutanı'nın belirttiğine göre "Öğle vakti düşman devamlı bir topçu ateşini müteakip bir alay kadar bir kuvvetle bütün cepheden mevzilerimize doğru ilerlemeye başlamıştır. Aradaki mesafe gayet az olduğundan 45'inci Alay ile 38'inci Alay'ın 2 taburu pek hafif bir mukavemetten sonra mevzilerini topluca terk ederek 1140 Rakımlı Tepe gerisine çekilmişlerdir. Dağılan birlikleri bütünüyle toplattım. Bu anda toplu duruyorlar. Akşama doğru tekrar eski mevzilerine süreceğim. Bataryaların açtığı tesirli ateşler sayesinde ve kısmen 56'ıncı Alay bölgesinden yapılan yan ateşleriyle düşman bütünüyle uzaklaştırılmış ve eski mevzilerine geri çekilmiştir."²⁴² Bu anda 15'inci Tümen cephesinde mevziinde bulunan sahra bataryasında ve üç kudretli cebel bataryasında 14 obüs mermisi, 24'üncü Tümen'in ise 40 sahra, 85 kudretli cebel ve 42 cebel obüs mermisi kalmıştır. Cephane almak için dün akşam Gavurkalesi'ne gönderilen vesait henüz gelmedi. Subay gönderildiği halde Gavurkale'den çıkıp çıkmadığı henüz anlaşılamadı. Akşama doğru düşmanın yeniden bir taarruz yapması pek muhtemel olduğundan mümkün olan en hızlı şekilde sahra, kudretli cebel mühimmatının gönderilmesi için lazım gelenlere emir verilmesi arz olunur.²⁴³

Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey, bu kadar zayıf iki tümenle Çaldağı blokunun emniyetle savunulmasının mümkün olamayacağını dolgun mevcutlu bir tümenin bölgeye getirilmesine kesin gereksinim bulunduğunu bir raporla Cephe Komutanlığı'na bildirdi. Öğleyn 2'nci Yunan Tümeni, 15'inci Tümen mevzilerine tekrar taarruza başladı. Bir ara Çal Cephesi birliklerinden iki taburun 1140 Rakımlı Tepe

²⁴⁰ Aykut, a.g.e., 117.

²⁴¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-9 (1/9/1337)

²⁴² ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-10 (1/9/1337)

²⁴³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-11 (1/9/1337)

doğrultusunda çekilmeleri tehlikeli bir durum yarattı ise de siperlerini tutan diğer birliklerin direnişleri ve topçuların etkili ateşleriyle 2'nci Yunan Tümeni'nin alayı geri atıldı ve mevziler ele geçirildi. Saat 14:30'da toplanan 2'nci Yunan Tümeni bir alayı 15'inci Tümen sağ kanadına taarruzunu tekrarladı fakat Türk süngü hücumları karşısında fazlaca bir varlık gösteremedi Eskiçalış doğrultusunda dereler boyunca çekilip kayboldu.²⁴⁴ Akşama doğru ise muazzam bir direnişle karşılaşmasına rağmen 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı tepelerinin bir kısmını daha ele geçirmeyi başardı.²⁴⁵ 2'nci Yunan Tümeni'nin bu başarısı Çaldağı batısını ele geçirmiş olan 10'uncu Yunan Tümeni'ne yapılan Türk karşı taarruzlarının azalmasına ve bu tümenin rahat bir nefes almasına da yol açmıştı.²⁴⁶ 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı'nın doğu yarısını ve güney kenarlarını ele geçirerek genel Yunan hattının temas bütünlüğünü sağlamıştı.²⁴⁷

Batı Cephesi Komutanlığı geniş görüş sahası ile cephenin en hâkim yeri olan Çaldağı'ndaki Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'den yapılabilecek hareket tarzları ile ilgili değerlendirmesini istemişti. Saat 19:15'ten sonra gönderilen raporda Albay Şükrü Naili Bey: "Elimde ihtiyat olarak iki alaylı 11'inci Tümen ve 68'inci Alay vardır. Bu Tümen'in topçusu yoktur. Bu ihtiyat kuvvetini Haymana bölgesini savunmak ve Haymana'yı kesin şekilde elde tutmak maksadıyla en faydalı bir şekilde kullanmaya karar verebilmek için Grup bölgesindeki arazinin durumunu ve bu bölgedeki hedefin vaziyetini ve 2'nci Grup'un muharebe edebilme kabiliyetini incelemeyi lüzumlu görüyorum.²⁴⁸ Önceki yazıda belirtildiği üzere 2'nci Grup bölgesindeki arazinin büyük birliklerin açılıp yayılmasına ve hareketine, özellikle gece harekâtına çok müsait gördüm. Her iki taraf için uzun ve devamlı bir taarruz icrasına en uygun bir istikamettir. Bu istikametten yapılacak bir taarruz, 3'üncü Grup'u Haymana sırtlarına kadar çekilmiş olsa dahi, çekilip bu sırtlarda inatçı bir savunma yapmak istese dahi onun yan ve gerisini ciddi şekilde tehdit eder. 3'üncü Grup'u 2'nci ve 1'inci Gruplar'dan ve Ankara istikametinden tamamen tecrit eder. İkinci olarak; 2'nci Grup'un tümenleri dahi 3'üncü Grup tümenleri gibi ciddi zayiata uğramışlardır. Bu iki tûmende toplam iki şıнайder bataryası vardır.²⁴⁹ Dolayısıyla top kuvvetince de pek hafiftir ve bu zafiyet düşman teşebbüslerine karşı özellikle 3'üncü Kafkas Tümeni'nin ciddi şekilde karşılık verememiş olmasında en önemli sebeptir. 3'üncü ve 2'nci Grup birliklerinin şimdiki vaziyetlerine göre ihtiyat kuvvetlerini pek faydalı şekilde görevlendirmesini, bu ihtiyat kuvvetlerinden bir tümen ile 2'nci Grup'u takviye ederek Haymana yolu iki sahra

²⁴⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 145.

²⁴⁵ Kondulis, a.g.e., 129.

²⁴⁶ Vutieridu, a.g.e., 25.

²⁴⁷ Hristos V. Nikolopoulos, *1921'in Onbinleriyle Beraber*, çev. Bizanidi Sitri. (Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 88.

²⁴⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-3 (1/9/1337)

²⁴⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-4 (1/9/1337)

bataryası ve bir kudretli cebel bataryası ve bir cebel obüs bataryası ile toplamda dörder toplu dört batarya ile takviye edilmiş 2'nci Grup'un bütün kuvvetiyle karşı taarruza geçerek, bu karşı taarruzu Çaldağı silsilesi istikametinde 3'üncü Grup cephesinde bulunan düşmanı geri çekilmeye zorlayacak şekilde ve düşmanın hala işgal etmiş olduğu yüksek ve kayalık sırtları terketmeye mecbur edecek şekilde yapılmasını uygun olarak değerlendiriyorum.²⁵⁰ 3'üncü Grup'a ait bulunan Eskiçalış – Kadıköy yoluna kadar olan bölgenin de 3'üncü Grup sorumluluğuna verilmesi için lazım gelenlere emir buyurulması arz edilir.”²⁵¹

Bugün için Yedek Teğmen A.Şevket günlüğüne şöyle yazmıştı:

“Bugün akşama kadar muharebe tekrar devam etti. Tümenimizin çok azimkar mukavemeti sayesinde düşman yine olduğu yere mihlandı ve bir karış ilerleyemedi. Dündenberi tekrar büyük telefata duçar edilen düşman sükûta icbar edildi. Yarasının tamamen geçmemiş olmasına rağmen vazifesi başındaki kahraman yüzbaşımızı [Yüzbaşı Rasim Bey] takdir etmemek kabil değil. Topal topal vazife görüyor, yoruluyor, ızdırıp duyuyor, hayvanına binerek çalışıyor. Akşamı ve geceyi sükûnetle geçirdik.”²⁵²

İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı General Charles Harington 1 Eylül günü için İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği raporunda “Türkler Çaldağ denen Yapan Hamam [Haymana] yakınındaki önemli mevzilerini yitirdiler; ama dün onlara karşı hücumla geçtiler ve mevzilerinin çoğunu geri almış ve ordularını birleştirmiş görünüyorlar. Kanaatimce savaşların sonu berabere bitecektir.”²⁵³ diye belirtmişti.

Bugünün en çetin ve kanlı muharebeleri 1'inci Yunan Kolordusu ile Türk Çal Cephesi arasında yapılmıştı. Çaldağı'nın kritik durumu ve bununla yakından ilgili Haymana'nın savunulmasına karşı Yunan birliklerinin doğuracağı tehlike 15'inci ve 24'üncü Tümenler ile Çaldağı bölgesinde kurulan Çal Cephesi ile önlenmeye çalışıldı. Aynı zamanda Çaldağı doğusunda bulunan Ardızdağı (Ardıçdağı) sırtlarındaki Yunan taarruzlarına karşı da savunmanın koordineli yapılması maksadıyla 2'nci Grup geçici olarak 3'üncü Grup Komutanı emrine verilmişti. Çaldağı'ndan Yunanlıların atılmalarına rağmen Haymana'yı güneye ve güneydoğuya doğru örten sırtlar hattı birbirlerine çok yakın mesafede Türk ve Yunan birliklerinin elinde kalmıştı. Yunanlıların ele geçirdikleri hat, Türk birliklerinin muharebelere devam edebilmesi açısından kritik bir öneme sahipti. 2'nci ve 1'inci Yunan Tümenleri'nin iç kanatları ile Ardız tepeleri üzerinden Yeniköy doğrultusunda ilerlemeleri 2'nci ve 3'üncü Gruplar'ın kolaylıkla birbirinden ayırabilir, bunun tesiriyle de Çaldağı'nda savunan birlikler geriden vurulabilirdi. Bu tehlike Çaldağı'nın ve Ardız sırtlarının elde tutulması ile

²⁵⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-5 (1/9/1337)

²⁵¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-6 (1/9/1337)

²⁵² Şevket, a.g.e., 21.

²⁵³ Şimşir, a.g.e., 173.

geciktirilebilir hatta önlenebilirdi.²⁵⁴ Gün sonunda saat 23:50'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından Çal Cephesi Komutanına gönderilen emirde Çal Cephesi'nin sağındaki 4'üncü Grup ile irtibatının olup olmadığı, aradaki boşluğun nasıl ve hangi birlik ile kapatıldığı ve bu bölgedeki Yunan birliklerinin durumu soruluyordu.²⁵⁵

Çal Cephesi ve çevresindeki kritik durumun Türk Komuta Heyeti'nde endişe yaratmaya başladığı bu kritik günde, Ordu'ya moral vermek ve zafere olan inancı bir kez daha ifade etmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden gönderilen telgraf Başkomutanlıkça bütün birliklere yayımlandı.²⁵⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan Paşa Hazretlerine

"Bu günkü oturumda Türkiye Büyük Millet Meclisi oybirliği ile aşağıdaki maddelerin yüce katınıza ulaştırılmasını karar altına almıştır.

1. Yüce Meclis erler subaylar ve komuta heyeti hakkında her zamankinden çok şükran ve güven hisleriyle doludur.
2. Meclis'in, Allah'ın yardımına ve Peygamberimizin ruhaniliğine dayanarak savaşmakta olan ordunun behemehal zaferi elde edeceğine inancı tamdır.
3. Meclis, temsil ettiği bütün millet adına ordunun erinden en büyük komutanına kadar bütününe selam ve en içten iyi dileklerini sunar.

Meclis topluluğunun yüksek duygularına aracı olmakla iftihar ettiğimi arz ederim efendim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İl'inci Başkan
Adnan (Adıvar)

²⁵⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 151.

²⁵⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-16 (1/9/1337)

²⁵⁶ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 152.

4.4. 02 Eylül 1921:

4.4.1. Genel Durum:

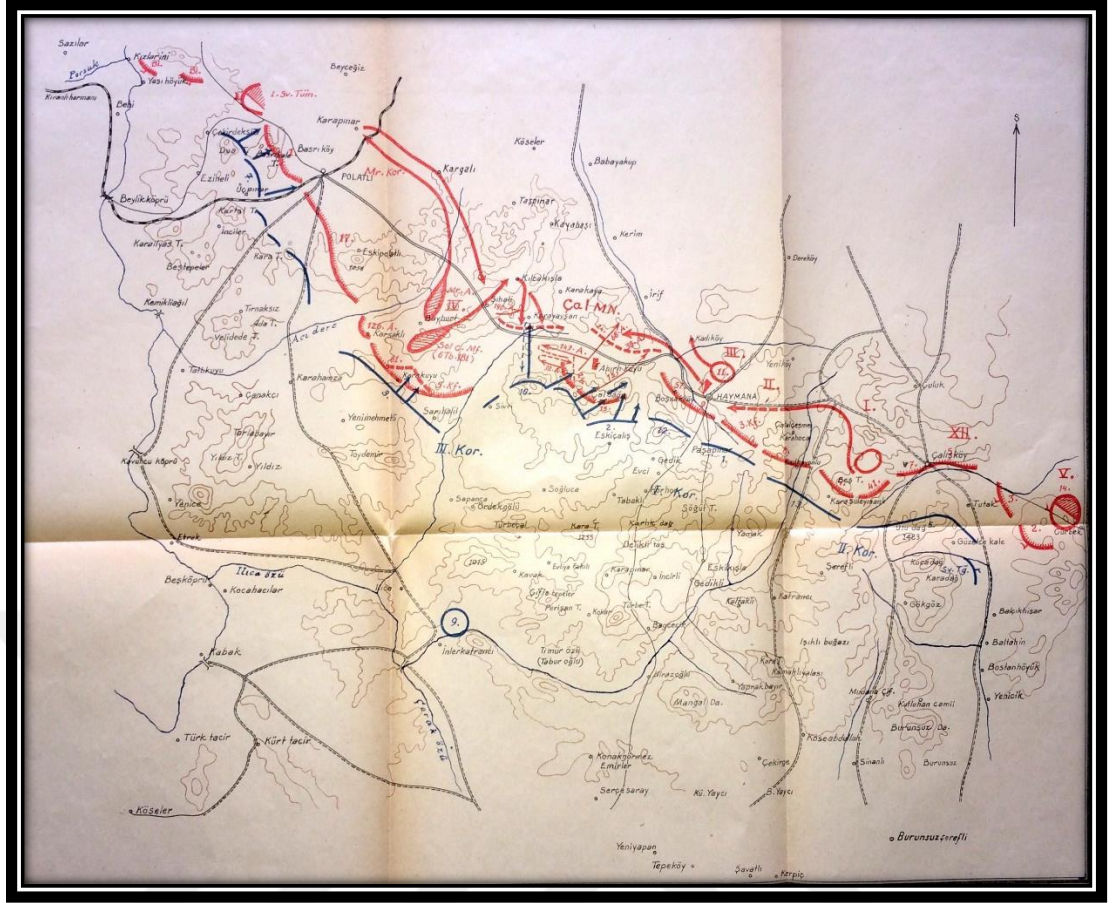
7'nci Yunan Tümeni demiryolu kuzeyinden Mürettep Kolordu 1'inci Süvari Tümeni'ne yaptığı taarruzda başarı sağlayamadı. 3'üncü Yunan Kolordusu 3'üncü Yunan Tümeni'nin Toydemir -Bayburt doğrultusunda 4'üncü Grup'a karşı taarruzu önce başarılı oldu fakat Türk direnişi yüzünden bu başarı derinleştirilemedi. 10'uncu Yunan Tümeni'nin Gölçeşme Yaylası sırtlarına dayanarak Sivri-Karayavşan doğrultusundaki taarruzu ile Yunan birlikleri Çaldağı batısını ele geçirdi ve taarruz Karayavşan güneyine, Ahırıkuyu'nun hemen kuzeyine kadar ilerledi ve durdu.²⁵⁷ 1'inci Yunan Kolordusuna bağlı 2'nci Yunan Tümeni Çaldağı'na taarruzlarını hızlandırdı ve çetin muharebelerden sonra gece vakti Çaldağı'nın en hakim noktasını ve doğu kesimini ele geçirdi. Böylece Çaldağı Yunanlılar tarafından tamamen ele geçirilmiş oldu. Cepheyi yarmak maksadıyla Çaldağı'nın ele geçirilmesi için 1'inci Yunan Kolordusu'nun yaptığı muharebeler bu kolordunun Sakarya Nehri doğusunda yaptığı son taarruzi hareketler olacaktı.²⁵⁸ Bu noktadan sonra 2'nci Yunan Kolordusu, 1'inci Yunan Kolordusu ile harekâta koordine sağlayamadı. 13'üncü ve 5'inci Yunan Tümenleri ile bulunduğu bölgede kaldı. 9'uncu Yunan Tümeni Ardıçdağı güneyinde Eskiçalış-Alacık kesimine varmıştı.²⁵⁹ Artık bu tarihten sonraki 5 gün boyunca Yunan harekâtının hızı düşecek, karşılıklı mevzilerde tek tük yapılacak hareketlerin dışında bir hareket gözlemlenmeyecektir. Türk ordusunun karşı taarruzu başlayıncaya kadar cepheye ciddi bir hareketlilik de olmayacaktı. Bununla birlikte Yunan Komuta Heyeti'nde ciddi kaygılar oluşmaya başlamıştı.²⁶⁰

²⁵⁷ a.g.e., 159.

²⁵⁸ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 276.

²⁵⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995,160.

²⁶⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 276.

Şekil 4.8: Sakarya Meydan Muharebesi 2 Eylül 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 22

1'inci ve 3'üncü Yunan Kolorduları sabah erkenden Çaldağı ve Ardiç kuzeyinde ilerlemeye başladılar. 2'nci Kolordu Güzelcekale'yi tutarak 1'inci Kolordu'ya yanaşmakla meşguldü. Bu kolordunu 9'uncu Tümeni 3 Eylül günü sabahı Soğluca'da bulundurmak üzere 1-2 Eylül gecesi yürüyüşe geçirmiş olduğundan ciddi hiçbir harekette bulunmadı. Demiryolu kuzeyindeki Yunan 7'nci Tümen de taarruzunda başarı sağlayamadı.²⁶¹

Yunanlıların Sivri-Haymana arasındaki Çaldağı bölgesinden cepheyi yarmak için bugün de taarruzlarına devam edeceklerini bekleyen Batı Cephesi Komutanlığı saat 03:00'te 33 sayılı emrini verdi. Bu emre göre; Yunanlıların Mürettep Kolordu ve 3'üncü Grup bölgesinde taarruzlarına devam edeceği, bununla birlikte Haymana mevzilerinin son ihtiyatların ve en son fedakarlığın sarfı ile kesin olarak savunulması emrediliyordu.

²⁶¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 160.

Özellikle Çaldağı'ndaki düşmanın muhtemel faaliyeti 4'üncü Grup'un topçu ateşi ile kırılacaktı. Çal Cephesi ile 4'üncü ve 3'üncü Grup arasındaki boşluk derhal kapatılacaktı. Ordu sol kanadındaki gruplar aleyhine düşman taarruzları yapıldığında 5'inci Grup bu muharebelere yakından etki edecek ve tehdidi önleyecekti.²⁶²

4.4.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

Dünya muharebelerinde Çaldağı'nın batı parçası üzerindeki Çardaktepe ile kuzey ve güneyi Yunan birlikleri tarafından tutulmuştu. Çaldağı'nın diğer kısımları Türk birlikleri elinde idi. 24'üncü Tümen 32'nci ve 30'uncu Alayları birinci hatta olmak üzere Çardaktepe'nin kuzeyindeki Taşlıtepelere mevzilenmişti. 24'üncü Tümen'in hücum taburu ile 143'üncü alayı da ihtiyat olarak Ahırılıkuyu civarında bulunuyordu. 15'inci Tümen 24'üncü Tümen'in solunda ve cephesi güneye karşı olmak üzere her üç alayı ile (45, 56, 38'inci Alaylar) Çaldağı'nın en yüksek tepesi olan 1140 Rakımlı Tepe de dahil olduğu halde doğuya doğru giden tepeler hattını tutmakta idi.²⁶³

Çaldağı bölgesinde ortaya çıkan tehlikeyi savuşturmak için Batı Cephesi Komutanlığı tedbir almaya çalışmaktaydı. Durumun gittikçe buhranlı hale gelmesiyle 3'üncü Grup'un Haymana'da bulunan 23'üncü Tümen'in 68'inci Alayı, Çal Cephesi Komutanlığı emrine olmak üzere saat 01:30'da 15'inci Tümen'in emrine gönderildi.²⁶⁴ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa bu alayın bir an önce yetişmesini istiyordu. Durumu o kadar yakından takip ediyordu ki iki saat kadar sonra saat 03:30'da telefonla 3'üncü Grup Komutanı'na 68'inci Alay'ın an itibariyle nerede olduğunu, ne zaman 15'inci Tümen emrine Çaldağı bölgesine gönderildiğini soruyordu.²⁶⁵

Aynı zamanda Batı Cephesi Komutanlığı, Yunan Ordusu'nun sıklet merkezi ile Çaldağı istikametindeki yarma teşebbüsünü durdurmak için savunmada kuvvet tasarrufu yaparak tedbir alması gerektiğini değerlendirmiş, bunun için Türk Cephesi sol kanadındaki grup komutanlarına bölgelerinden Çaldağı bölgesine birlik kaydırılabileceğini ve buna göre hazırlıklarını yapmalarını istemişti. Bu maksatla Batı Cephesi Komutanlığı 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Grup Komutanları'na şu emri göndermişti: "Düşmanın ordumuz sol kanadı karşısında savunmaya geçerek asıl taarruzu harekâtını Çaldağı istikametinden itibaren yönelttiği bir iki günlük harekâttan anlaşılıyor. Bu hattın savunulması için ihtiyat kuvvetlerinizi kullanma zarureti ortaya çıkacaktır. Bu suretle cephenizde ortaya çıkacak kuvvet noksanına karşı, fazla

²⁶² ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-25 (2/9/1337)

²⁶³ Baykoç, a.g.e., 149.

²⁶⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-3 (2/9/1337)

²⁶⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-4 (2/9/1337)

tahkimat ve topçuya karşı örtülü mevzilerin artırılması ile tedbir almalısınız. Bu konudaki değerlendirmelerinizi ve düşman vaziyetini nasıl gördüğünüzü yazılı olarak bekliyorum”²⁶⁶

1’inci Yunan Kolordusu 2’nci Yunan Tümeni’ne Çaldağı’nın doğusunu ele geçirmesini ve batıda harekât icra eden 3’üncü Yunan Kolordusu’nun ilerleyişini (özellikle 10’uncu Yunan Tümeni birliklerini) Çaldağı’ndan desteklemesini ve gözetlemesini emretti. 2’nci Yunan Tümeni Komutanı Albay Georgios Valettas, 1’inci Yunan Kolordusu’nun diğer tümenlerinin de ilerlemesini ve taarruzun koordineli başlamasını bekledi ancak 2’nci Yunan Tümeni’nin sağında taarruz eden 12’nci Yunan Tümeni istenilen başarıyı yakalayamadı. Bu durum 2’nci Tümen’in geç taarruza kalkmasına yol açacaktı.²⁶⁷

10’uncu Yunan Tümeni ve 2’nci Yunan Tümeni taarruz şeridi içinde bulunan Çal Cephesi Yunanlıların gayretlerinin odak noktasında idi. 2’nci Yunan Tümeni, sol kanadı 10’uncu Yunan Tümeni ile temasta olarak saat 05:30’da kuzey istikametinde ilerlemişti. Tümenin merkez ve sağ kanadı ise ilerlemeye muvaffak olamamıştı. 2’nci Yunan Tümeni Çaldağı’na yaptığı taarruzunu kolaylaştırmak ve Türk direnişini kırmak için sağ tarafında Ardiçdağı’nda harekât icra eden 12’nci Yunan Tümeni’nden Çaldağı’na taarruz etmesini istemişti. 1’inci Yunan Kolordu Komutanı Kondulis teklifi uygun bularak 12’nci Yunan Tümeni’ne Çaldağı doğusuna taarruzu emretmişti. Ancak Ardiçdağı’nın batı yamacından hareket eden 12’nci Yunan Tümeni Çaldağı mevkisinde şiddetli Türk topçu ateşine maruz kalarak adeta yerine çivilenmişti. Buna rağmen 2’nci Yunan Tümeni sol kanadı ilerlemeyi başarmış ve Çaldağı hattı balasını ele geçirmeye çalışmıştı.²⁶⁸

Öte yandan Çaldağı batı zirvesini elinde tutan 10’uncu Yunan Tümeni’nin Karayavşan ve doğusuna ilerlediği saat 06:00 sıralarında 4’üncü Grup cephesi diğer bölgelerden de sarsılmaya başladı. 10’uncu Yunan Tümeni’nden bir alayın Sivri’ye varması ile hemen hemen yeterli bir kuvvetle tutulmakta olan Sivri kuzeyi-Çaldağı batısı arasında altı kilometre kadar genişlikte bulunan bu kesim büyük önem kazandı. 10’uncu Yunan Tümeni’nin bu kesimde ilerlemesi 4’üncü Grup’u Çal Cephesi’nden ve dolayısıyla Çaldağı’ndan ayırabilirdi. Böyle bir olasılığı önlemek için 61’inci Tümen ve 5’inci Kafkas Tümenleri’nden alınabilen iki tabur kadar bir kuvvet, Karayavşan kuzeyinde 5’inci Kafkas Tümen Komutanı sorumluluğunda mevzilendirildi.²⁶⁹ 10’uncu Yunan Tümeni’nin iki tabur kadar kuvveti Çaldağı-Sivri Vadisi arasından 4’üncü Grup sol kanadı gerisine doğru ilerlemeye başlamıştı. Çaldağı batı zirvesini tutan 10’uncu

²⁶⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 48-1 (2/9/1337)

²⁶⁷ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 276.

²⁶⁸ Kondulis, *a.g.e.*, 129-130.

²⁶⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 155.

Yunan Tümeni birliklerinden bir tabur daha Çaldağı batı sırtlarından inerek bu taarruzu takviye etmişti. 4'üncü Grup Komutanı, elinde hiç ihtiyat kalmadığını Çaldağı bölgesindeki birliklerin dayanabilmesinin grubu için çok önemli olduğunu Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmişti.²⁷⁰ 4'üncü Grup Çaldağı'nın bu bölgesindeki Yunan birliklerine müdahale edememiş mümkün olduğunca topçu ateşleri ile bölgeyi ateş altına almaya çalışmıştı.²⁷¹

Bugün Tayyareci Vecihi Bey tarafından sabah yapılmış hava keşfi raporuna göre; Haymana'nın güney ve güneybatısına kadar uzanan Çaldağı'nın güneyindeki vadi içerisinde ve bu vadinin kuzey sırtlarında bir buçuk azamî iki tümen kadar Yunan kuvveti [10'uncu Yunan Tümeni ve 2'nci Yunan Tümeni] vardı. Sivri civarında da topçu ateşi vardı ki bu ateş Türk topçuları tarafından yapılmaktaydı.²⁷²

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey'e saat 10:40'ta verdiği emirde; Çaldağı'nın batı kısmının Yunan birlikleri elinde olduğunu, Çal Cephesi Komutanlığı'nın 1140 Rakımlı Tepe civarındaki mevzilerini tekrar eden Yunan taarruzlarına karşı muhafaza ettiğini bildiriyor, 5'inci Kafkas Tümeni'nin sol kanadı ile 1140 Rakımlı Tepe arasında ortaya çıkan açıklığa kendisinin ne şekilde tedbir alacağını soruyordu.²⁷³ 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey ise bu emre cevaben saat 11:00'de telefonla; Çaldağı ile 5'inci Kafkas Tümeni sol kanadı arasındaki 5-6 kilometrelik sahanın sol gerisinde kuvvetli ihtiyat bulunduracağını veyahut da taarruzla düşman elindeki tepeleri geri almaya çalışacağını bildiriyordu.²⁷⁴

Çal Cephesi'ndeki durum 4'üncü Grup'u tehdit etmeye devam ediyordu. Özellikle Çaldağı batısı 10'uncu Yunan Tümeni tarafından ele geçirildiğinden bu hakim bölgenin desteğinde ilerleyen Yunan birlikleri, 4'üncü Grup (Şekil 4.9) yan ve gerilerine sarmak üzereydi. 4'üncü Grup tarafından saat 12:00'de durum hakkında Batı Cephesi'ne verilen raporda şiddetli ve boğaz boğaza muharebelerin tüm cepheye devam ettiği, Çaldağı ile Şeyhali arasına giren düşman kuvvetinin bir alaydan çok tahmin edildiği ve yavaş yavaş Çaldağı'ndaki Yunan birliklerinin de takviye edildiği bildiriliyordu. Aynı zamanda bu bölgede bulunan 1'inci Süvari Tümeni ile bir piyade alayının Mürettep Kolordu emrine gönderilmesinden ötürü bölgenin boş kalmış olduğu, Yunan birliklerinin serbestçe ilerlediği ve 4'üncü Grup'un bu Yunan ilerlemesinden çok olumsuz etkilendiği belirtiliyordu. Şayet Çaldağı bölgesinden veya

²⁷⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 90-1 (2/9/1337)

²⁷¹ Aykut, a.g.e., 118.

²⁷² ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-26 (2/9/1337)

²⁷³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 4-5 (2/9/1337)

²⁷⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-4 (2/9/1337)

başka bir taraftan ilerleyen bu Yunan birlikleri durdurulmazsa ve özellikle Yunan topçuları 4'üncü Grup yan ve gerilerine ateşe başlarsa 4'üncü Grup'un bu bölgede kalamayacağı raporda ifade ediliyordu.²⁷⁵

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da 4'üncü Grup'un verdiği rapor ve olumsuz durum üzerine bu grubu rahatlatmaya yönelik müdahale etmeye karar verdi. Batı Cephesi Komutanlığı, 3'üncü Grup'a 4'üncü Grup'un sol kanadını tehdit eden Yunan birliklerini durdurması için emir verdi. Aynı zamanda 4'üncü Grup Komutanlığı'nın da dayanmasını ve sonuna kadar savunmaya devam etmesini istemişti. Bu maksatla telefon ile saat 12:15'te şu emri vermişti: "Karayavşan istikametine sarkan düşmana karşı Çal Cephesi'nden yapılacak taarruz bir iki saatten önce etki gösteremez ve bir iki saatten önce etki gösterecek tedbirleri ancak 4'üncü Grup alabilir. 4'üncü Grup'un elinde bulunan üç tümene yakın kuvvetle muharebenin durumuna göre sol kanadını koruması mümkündür."²⁷⁶ Diğer bir emir olarak da: "Haymana yoluna kadar ilerleyen düşmana karşı Çal Cephesi'nce de hareket edileceği ve 4'üncü Grup'un mevzilerini koruması ve cepheden sağlayacağı kuvvetlerle sol kanadını koruması ve Mürettep Kolordu'ya verilen alayın bir subay göndererek yoldan çevrilmesi" emredilmişti. Bunun üzerine 4'üncü Grup Komutanı Batı Cephesi Komutanlığı'na şu cevabı vermiştir: "Muharebe sabahtan beri bütün cephede inatla devam ettiğinden esasen elimizdeki ihtiyatları Mürettep Kolordu'ya gönderdiğimden bu anda cepheden kuvvet tasarrufu ile 4'üncü Grup'u kuşatmaya çalışan ve kuvveti bir alaydan fazla olan bu düşmanı durdurmak için elimde hiçbir aracım yoktur. Mürettep Kolordu'dan geri alınacak alay altı saatten önce gelemez. Oysa sorun bir iki saat içinde kesin bir sonuç gösterecektir. Çaldağı'ndan bu düşmanın yan ve gerilerine önemli bir kuvvetle etki yapılmazsa emredilen tedbirlerin bir iki saat sonra sonuca etkisi olamayacağı kesindir."²⁷⁷

12'nci Yunan Tümeni'nin ilerlemesini bekleyerek zaman kaybeden ve Çaldağı doğusunu ele geçirme görevi almış olan 2'nci Yunan Tümeni tüm unsurları ile saat 17:15 gibi Çaldağı doğusuna taarruzlarına başladı.²⁷⁸ Öte yandan Çaldağı bölgesindeki yarmayı tıkamak için diğer bölgelerden yapılan birlik kaydırmaları genel durumu da etkiliyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 4'üncü Grup'un komşu birliği olan cephenin en sağ kanadındaki Mürettep Kolordu'ya şu emri vermişti: "Düşman Çaldağı'nda 1140 Rakımlı Tepe'deki birliklerimize saat 17:30'dan sonra taarruza başladı. Telefon bozulduğu için neticesini alamadık. Çaldağı'nda bulunan düşman kuvvetlerinin bir kısmı 4'üncü Grup'un sol kanadından kuzeye Şeyhali

²⁷⁵ Aykut, a.g.e., 118.

²⁷⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 54-1 (2/9/1337)

²⁷⁷ Aykut, a.g.e., 119.

²⁷⁸ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 276.

doğusuna doğru ilerlemiştir. 4'üncü Grup cephesinden topladığı altı taburu bu düşmana karşı tahrik etti. Bundan dolayı 4'üncü Grup'un sağ kanadındaki aralığı kapatmak için başka bir kuvvete sahip olabileceğini zannetmiyorum. 4'üncü Grup'un ve Çal Cephesi'ndeki kuvvetlerin vaziyetlerini incelemek ile meşgulüm. Bu bölgede meydana gelen boşluğu dikkatli değerlendiriniz. Zaruret halinde cephenin genel durumunu zora sokmamak şartıyla ve sol kanadınızı geriye kırmak suretiyle söz konusu aralığın kapatılması uygun olabilir.”²⁷⁹ diyerek oluşan buhranlı duruma karşı cepheyi sağ kanatta biraz daha geriye almayı düşünmüştü.

Öğleye doğru çok üstün topçu ateşi desteğinde yapılan göğüs göğüse muharebelerden sonra Çal Cephesi tamamiyle sarsıldı.²⁸⁰ Öte yandan saat 14:00'te Yunan Taarruzu Çaldağı'nda ilerlemiş ve Gölçeşme (Gülçeşme) Yaylası ile Çaldağı batı sırtları arasında mevzilenen iki Yunan bataryası Şeyhali güneyi-Karayavşan kesimindeki 4'üncü Grup birliklerini etkili ateş altına almaya başlamıştı. Çal Cephesi birliklerinden henüz durum üzerine bir etki yapılmadığı anlaşılıyordu. Yunan topçusu Çaldağı'ndaki hakim tepelerden çok etkili atışlar yapıyordu. 4'üncü Grup'un cephanesi bittiğinden grup bütün ağır topları ile sahra topraklarını geri çekmek zorunda kalmıştı. Yunan topçularına karşılık verilememektedir.²⁸¹

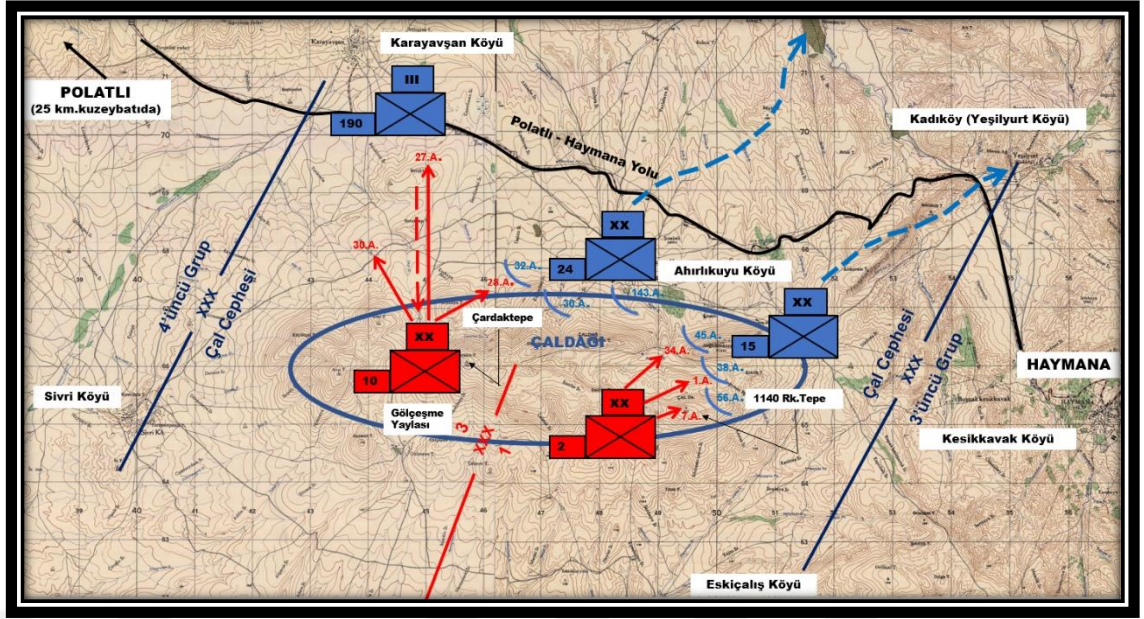
24'üncü Tümen iki alayı ile birlikte (32 ve 143'üncü Alaylar) Çaldağı ile Karayavşan arasında ilerleyerek saat 14:00'dan itibaren taarruza geçmişti. Yunanlar Taşlı Tepe'de bulunmakta olan 30'uncu Alay'a taarruz ederek Taşlı Tepe'yi elde etmeyi başarmıştı. 30'uncu Alay'ın Taşlı Tepe'yi terkederek geri çekilmesi Karayavşan'a doğru taarruz etmekte olan 32 ve 143'üncü Alaylar'a da sirayet etmiş ve onlar da geri çekilmeye başlamıştı. Tam bu sıralarda 15'inci Tümen cephesinden de Yunan birlikleri taarruza geçerek bu tümenin 45'inci ve 56'ıncı Alaylarını şiddetli taarruzlar ve yoğun topçu ateşi ile geri çekilmeye mecbur etti. Bu durum Taşlı Tepe'ye karşı taarruza sevk edilen 30'uncu Alay da etkileyerek taarruzu durdurmasına ve kendiliğinden geri çekilmesine sebep oldu. Bu fırsattan istifade eden Yunan birlikleri kuvvetlerini toplayarak mevziinde bekleyen 38'inci Alay'a yüklenerek bu alayı da geri atmak suretiyle Çaldağı'nın güney parçasını tamamiyle ele geçirdi ve vakit kaybetmeden kuzey kısmına da taarruz ederek 1140 Rakımlı Tepe'yi ele geçirdi. Çaldağı artık düşman eline geçmiş bulunuyordu.²⁸²

²⁷⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 76-1 (2/9/1337)

²⁸⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 156-160.

²⁸¹ Aykut, a.g.e.,119.

²⁸² Baykoç, a.g.e.,150.

Şekil 4.9: 2 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu.

HGM, a.g.h.'dan yararlanılarak çizilmiştir

10'uncu Yunan Tümeni sağ kanadındaki 28'inci Yunan Alayı ile Çaldağı'nın batısında savunma yapan 24'üncü Tümen'e (Şekil 4.9) taarruz etti ve onu geri attı. 28'inci Yunan Alayı Çaldağı kuzey sırtlarından inerek Erif (Durutlar) Köyü'ne çekilen 24'üncü Tümeni kuzeye doğru takip etti ve Çaldağı'nın batı kesimine de tamamen hâkim oldu. 10'uncu Yunan Tümeni Sivri bölgesinde bulunan sol kanadındaki 27'inci Yunan Alayı ile de sabah 190'ıncı Piyade Alayı'na taarruz etti. 27'inci Yunan Alayı, 190'ıncı Piyade Alayı'nı geri attıktan sonra Karayavşan'ı işgal etti. Bununla birlikte ilerledikleri bu yerlerin birliklerini tehlikeli bir durumda bıraktığını düşünen 10'uncu Yunan Tümen Komutanı Albay Petros [Sumilas] Soumilas 28'inci Yunan Tümeni'ni Çaldağı'nın batısına, 27'inci Yunan Tümeni'ni de Sivri Köyü kuzeybatısı yüksekliklerine geri çekecekti.²⁸³

Çaldağı'ndan çekilen 24'üncü Tümen birlikleri Erif (Durutlar) Köyü'ne, 15'inci Tümen birlikleri de Kadıköy (Yeşilyurt) Köyü batı sırtlarına doğru (Şekil 4.9) çekilmeye başlamışlardı. Haymana'ya gelmiş olan 23'üncü Tümen'in 68'inci Alayı ile Çaldağı'ndan geri çekilen ve geride toplanmış bulunan 38'inci Alay Eskiçalış-Kadıköy, Ahırılıkuyu-Kadıköy yolları arasında mevziye sokularak bu çekilme himaye edilmeye çalışılmıştı. 15'inci Tümen'in 56'ıncı Alayı Kadıköy batısındaki yüksek sırtlarda toplanmakta ise de bu tümenin 45'inci Alayı ile 24'üncü Tümen birliklerinden haber

²⁸³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 277.

yoktu. Erif (Durutlar) Köyü istikametinde çekilmiş olan 24'üncü Tümen birlikleri ancak gece yarısı toparlanabilecekti.²⁸⁴

Çal Cephesi Komutanı Şükrü Nail'i bugün öğleden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'na şu raporu göndermişti: "Düşman sürekli topçu ateşleri sonrası 24'üncü Tümen'in Üçüncü Alayı tarafından işgal edilmekte olan yüksek Taşlı Tepe'ye -bu tepe düşmanın işgalinde bulunan Çardaklı Tepe'nin tam kuzeyindedir-iki tabur ile taarruz ederek saat 15:00 sonrası tepayı işgal etmiştir. Çekilen alay pek darmadağın bir surette ovalara dökülmüştür. Dağılan birlikleri düzenlemek için 24'üncü Tümen Komutanı'nı bilfiil geriye gönderdim. Taşlı Tepe'yi terk etmiş olan 30'uncu Alay toplandıktan sonra tekrar bu tepe istikametinde ilerleyerek Taşlı Tepe'yi ele geçirmesi için Tümen Komutanı'na kesin emir verdim.²⁸⁵ Düşman, 45'inci Alay ve 56'ıncı Alay cephelerine yoğun bir keşif ve devamlı topçu ateşinden sonra bir alay kuvvetle taarruz ederek her iki alayın cephesini gerilettiler. Cephemiz güneye dönük olmakla birlikte hattın yalnız kuzey kısmında 1140 Rakımlı Tepe'de kalmıştır. Bu tepede düşmanın elinde bulunan yüksek Taşlı Tepe ile silsile üzerinde ve hakimiyeti altındadır. Yüksek Taşlı Tepe'nin geri alınması için saat 17:30 sonrasında harekete geçmiş olan 38'inci Alay dahi ilerleyememiş, alay beraber ve dağınık bir surette ovaya dökülmüştür. Karayavşan Köyü ile Çaldağı kuzey tepeleri arasında karşımızda yerleşmiş olan düşman olduğu yerde kalmıştır. Karayavşan Köyü ile Çaldağı silsilesi arasında bulunan düşmana karşı ileriye sürülen 24'üncü Tümen'in iki alayı henüz durumu muhafaza etmektedir. Fakat yüksek Taşlı Tepe düşman elinde bulundukça ovada bulunan bu alayların sol kanat ve gerileri daima tehlikeye açıktır. Çekilen birlikler pek karmakarışık bir halde gidiyorlar, akşam da olmak üzeredir. Bunların tamamını toplamak mümkün olamayacaktır. Geceleyin öteye beriye dağılacaklardır. Buna göre iki tümenin tutacağı vaziyet hakkında emir buyurmanızı ehemmiyetle istirham eylerim."²⁸⁶

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çal Cephesi Komutanı'na sorduğu sorulardan aldığı cevapları 4'üncü Grup Komutanı'na iletirken 4'üncü Grup Komutanı'ndan da durumunu soruyordu. Saat 18:40'ta telsizle gönderdiği emirde "Şimdi Şükrü Naili Bey'le konuştum. Söylediğine göre Çaldağı'ndan oraya sarkan düşman bir alaydır. Karayavşan'a iki kilometre mesafede durdurulmuştur. Buna karşı sevk ettiği kuvvetler Karayavşan civarındadır. Düşman bugün Çaldağı üzerinde elimizde bulunan bir taşlı tepeye taarruz edip almıştır. Şimdi düşman Çaldağı'na yeniden taarruz ediyor. Sizin

²⁸⁴ Baykoç, a.g.e., 150.

²⁸⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 93-1 (2/9/1337)

²⁸⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-2 (2/9/1337)

gördüğünüz vaziyet de böyle midir ve düşmanın Çal taarruzuna karşı yardım yapabiliyor musunuz?”²⁸⁷ diye soruyordu.

Batı Cephesi Komutanlığı; 4'üncü Grup ile Çal Cephesi arasındaki Yunan birlikleri taarruzlarının Çal Cephesi'ne döndüğünü ve Yunan taarruzlarının Çaldağı batısından Çaldağı merkezine ve doğusuna doğru ilerlediğini bildirmiş, 4'üncü Grup'a topçu ateşleri ile bu Yunan birliklerini ateş altına almasını ve bu bölgeye elinde kalan ihtiyat birliklerinden sevk etmesini emretmişti. 4'üncü Grup Komutanı bu emre; solundaki 24'üncü Tümen birlikleri ile irtibat tesis ettiğini bildirerek, Karayavşan'da topladığı altı taburluk piyade kuvveti ile 24'üncü Tümen ile koordineli Çaldağı'na taarruz etmeye çalışacağını bildirerek cevap vermişti.²⁸⁸

15'inci Tümen ve Çal Cephesi Komutanı olan Albay Şükrü Naili Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na akşam vakti gönderdiği raporuna göre; Yunan birliklerinin 15'inci Tümen'in 45'inci Alay ve 56'ıncı Alay cephelerine sokulmasından sonra yüksek tepelerden 38'inci Alay sağ kanadı gerisine sarmaya başlamasına karşılık batıya karşı derhal bir kuvvet teşkil edilerek bir süre mukavemet edilmişti. Ancak daha sonra 38'inci Alay da mevzilerini terke mecbur olarak geriye çekilmişti. Karayavşan Köyü ile Çaldağı silsilesi arasında bulunan Yunan birliklerine karşı taarruza giden 24'üncü Tümen'in iki alayı kendiliklerinden doğuya doğru çekilmeye başlamışlardı. Bugün 15'inci Tümen emrine gelen 68'inci Alay ve Şükrü Naili Bey'in toplayabildiği 38'inci Alay ile batıya karşı Eskiçalış – Kadıköy ve Ahırlıkuyu – Kadıköy yolları arasında bir örtme mevzii teşkil edilmişti. Şükrü Naili Bey 56'ıncı Alay ve Kadıköy'ün batısındaki yüksek sırtlarda olan 45'inci Alay ile henüz temas sağlayamamıştı. Yine raporuna göre Çal Cephesi Komutanı Şükrü Naili Bey, 24'üncü Tümen Komutanı'na alaylarını Ahırlıkuyu Köyü'nün iki kilometre kadar şarkında ve dere içinde toplaması emrini vermişti. Yarın sabah alacakaranlık ile beraber emri altında bulunabilecek birliklerle sol kanadını Kadıköy'ün batısındaki yüksek tepeye dayandırmak üzere kuzeye doğru bir cephe alacağını ve sağ kanadını 4'üncü Grup ile birleştirmek için imkân olabilirse Karakaya'ya doğru uzanmak düşüncesinde olduğunu bildirmekteydi.²⁸⁹

Akşam vakti 24'üncü Tümen'in Karakaya-Erif (Durutlar) hattına, 15'inci Tümen'in Eskiçalış-Kadıköy (Yeşilyurt) yolu iki tarafından Haymana'nın kuzeybatısındaki sırtlara doğru çekilmesi devam ediyordu.²⁹⁰ Saat 20:45'e gelindiğinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Çal Cephesi'nden sağlıklı bilgi alamadığından durumu öğrenebilmek için 3'üncü Grup Komutanlığına aşağıdaki emri göndermişti: “Çal

²⁸⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 71-1 (2/9/1337)

²⁸⁸ Aykut, a.g.e., 120-121.

²⁸⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-1 (2/9/1337)

²⁹⁰ Genekurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 156-160.

cephesinde saat altı buçuktan beri tekrar eden düşman taarruzu başlamış idi. Bunun neticesi haber alınmazdan evvel saat yedi çeyrekten beri telefon görüşmesi kesilmiştir. Çal cephesi hakkında acele bilgi tedarik ediniz ve gerekenlere bildiriniz. 57'nci Tümen'in sağ kanadını korumak için bu geceden düzen almak lazımdır. 68'inci Alay nerededir. 11'inci Tümen harekete hazırlanmış mıdır? 11'inci Tümen'e bir de batarya verilmelidir.”²⁹¹

10'uncu Yunan Tümeni sıklet merkezi ile Karayavşan doğrultusunda ilerlemekte, grubun ve Çal Cephesi'nin durumu da gittikçe kritik bir hal almaktaydı. Taarruzların şiddetini oldukça kaybettiği saat 20:00'den sonra 10'uncu Yunan Tümeni, bir alayını Sivri-Gölçeşme (Gölçeşme) Yaylası kuzey sırtları hattında bıraktı ve kuvvetinin çoğu ile Çaldağı kuzeyine kaymaya başladı. 10'uncu Yunan Tümeni'nin Gölçeşmesi (Gölçeşme) Yaylası sırtlarına dayanarak Sivri-Karayavşan doğrultusundaki taarruzu Karayavşan güneyine ve Ahırılıkuyu hemen kuzeyine kadar ilerledi ve durdu. Sivri-Karayavşan-Haymana yoluna varan 10'uncu Yunan Tümeni birliklerini Çaldağı'ndan atmak için Batı Cephesi Komutanlığı karşı taarruz planları hazırlamaktaydı.²⁹²

Saat 22:00'de 10'uncu Yunan Tümeni Çaldağı'ndan ve Çaldağı ile Şeyhali arasından sevk ettiği bir kısım birliklerle Karayavşan'ı işgal etmişti. Diğer bir kısım birlikleri ile Haymana-Karakaya arasında 24'üncü Tümen cephesini tutmuş, geriye kalan kuvvetleri ile de doğuya Haymana istikametine yönelmişti. Çaldağı üzerindeki Taşlı Tepe Yunanlar tarafından işgal edilmişti.²⁹³ Saat 22:00'ye gelindiğinde 2'nci Yunan Tümeni boyun noktası ve en yüksek zirvesinin de içinde olduğu Çaldağı doğu kesimini ele geçirmişti. 2'nci Yunan Tümeni'nin ele geçirdiği bu kesim komşu Yunan birliklerini destekleyebilmesini ve irtibatı muhafaza edebilmesini sağlayacak önemli bir bölgeydi.²⁹⁴ Saat 23:00'te 2'nci Yunan Tümeni büyük zayıat vermesine rağmen kuzey eteklerine kadar Çaldağı'nın tamamını işgal etti. Çal Cephesi'nde Çaldağı bloku tamamen 2'nci Yunan Tümeni eline geçti. Bu sıralarda Batı Cephesi Komutanlığı tarafından Haymana'da toplanmış bulunan 11'inci Tümen'e Çal Cephesi emrine girmek üzere Kadıköy'e hareket etmesi emredildi.²⁹⁵

Saat 23:15'te yazılan Batı Cephesi raporuna göre; 1140 Rakımlı Tepe'de dahil olduğu halde Çaldağı'nın tamamı Yunan birlikleri (10'uncu ve 2'nci Yunan Tümeni) tarafından işgal edilmişti. Çal Grubu'nu oluşturan 15'inci ve 24'üncü Tümenler'in Eskiçalış-Kadıköy yolunun iki tarafında ve Kadıköy'den 4 kilometre kadar batıda toplandıkları

²⁹¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 74-1 (2/9/1337)

²⁹² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 156-159.

²⁹³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-1 (2/9/1337)

²⁹⁴ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 276.

²⁹⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 156-160.

belirtildi.²⁹⁶ Batı Cephesi Komutanlığı'nın bugünkü harp raporunda da Çaldağı istikametinden ilerleyen Yunan birliklerinin bir kısım arazi kazanmış olduğu ve buradaki birliklerin birkaç kilometre doğuya alındığı belirtiliyordu.²⁹⁷ Yunan Ordu Komutanlığı Çaldağı'nı ele geçirmesine rağmen verdiği büyük zayıat ve birliklerinin durumundan dolayı daha fazla ilerlemeyi göze alamıyordu.²⁹⁸

Daha önce de belirtildiği gibi Batı Cephesi Komutanlığı'nın bugün verdiği emre göre; Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu sol kanadı karşısında savunmaya geçerek asıl etkili taarruz harekâtını Çaldağı istikametinde olacak şekilde planladığı bir iki günlük harekâttan anlaşıyordu. Bu bölgenin muhafazası için ihtiyat kuvvetlerine ihtiyaç olacaktı. Bu suretle cephede ortaya çıkan kuvvet noksanını, mevzilerin daha fazla tahkim edilmesi ve topçuya karşı korunma tedbirlerinin artırılması ile gidermek mecburiyeti olacaktı.²⁹⁹ Aslında Batı Cephesi Komutanlığı Türk Ordusu sol kanadındaki Yunan birliklerinin durgunluğundan yararlanmayı günün ilk saatlerinde düşünmüş, bunun için saat 01:30'da 23'üncü Tümen'in kalan unsurlarının da Haymana'ya hareketini, 1'inci Grup Komutanlığı'nın 12'nci Grup cephesini teslim almasını 12'nci Grup kıtalarının devir ve tesliminden sonra grup komutanı emrinde yeni görev almak üzere Haymana'ya hareket etmesini emretmişti. 12'nci Grup Komutanı için cephenin kritik kesiminde, Çaldağı bölgesinde yeni bir görev planlanmıştı.³⁰⁰

12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey [KARSIALAN] bugün saat 10:30'da Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği raporunda; bölgesini devretmek için 1'inci Grup Komutanı İzzettin Bey ile sorumluluk sahasını gezdiğini, saat 10:00'dan önce Haymana'da bulunmak üzere hareket edeceğini bildiriyordu. Ayrıca 12'nci Grup Komutanlığınca şimdiye kadar icra ettiği yürüyüş ve muharebelerde cephe ve erzak ikmali konusunda büyük hizmetler yaptığını ifade ettiği ve birlik imkanlarıyla mevcudu takviye edilerek oluşturulmuş grup nakliye taburunun da Haymana bölgesinde verilecek yeni göreve giderken karargâhı ile birlikte götürülmesine müsaade edilmesini talep ediyordu.³⁰¹ Haymana bölgesinde görev almak üzere komutanı ve karargâhı ile bölgeden ayrılan 12'nci Grup'un mevzilerinin, 1'inci Grup tarafından teslim alındığı saat 22:00'de 1'inci Grup Komutanlığı'nca Cephe Komutanlığı'na bildirilmişti.³⁰²

²⁹⁶ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-1 (2/9/1337)

²⁹⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-28 (2/9/1337)

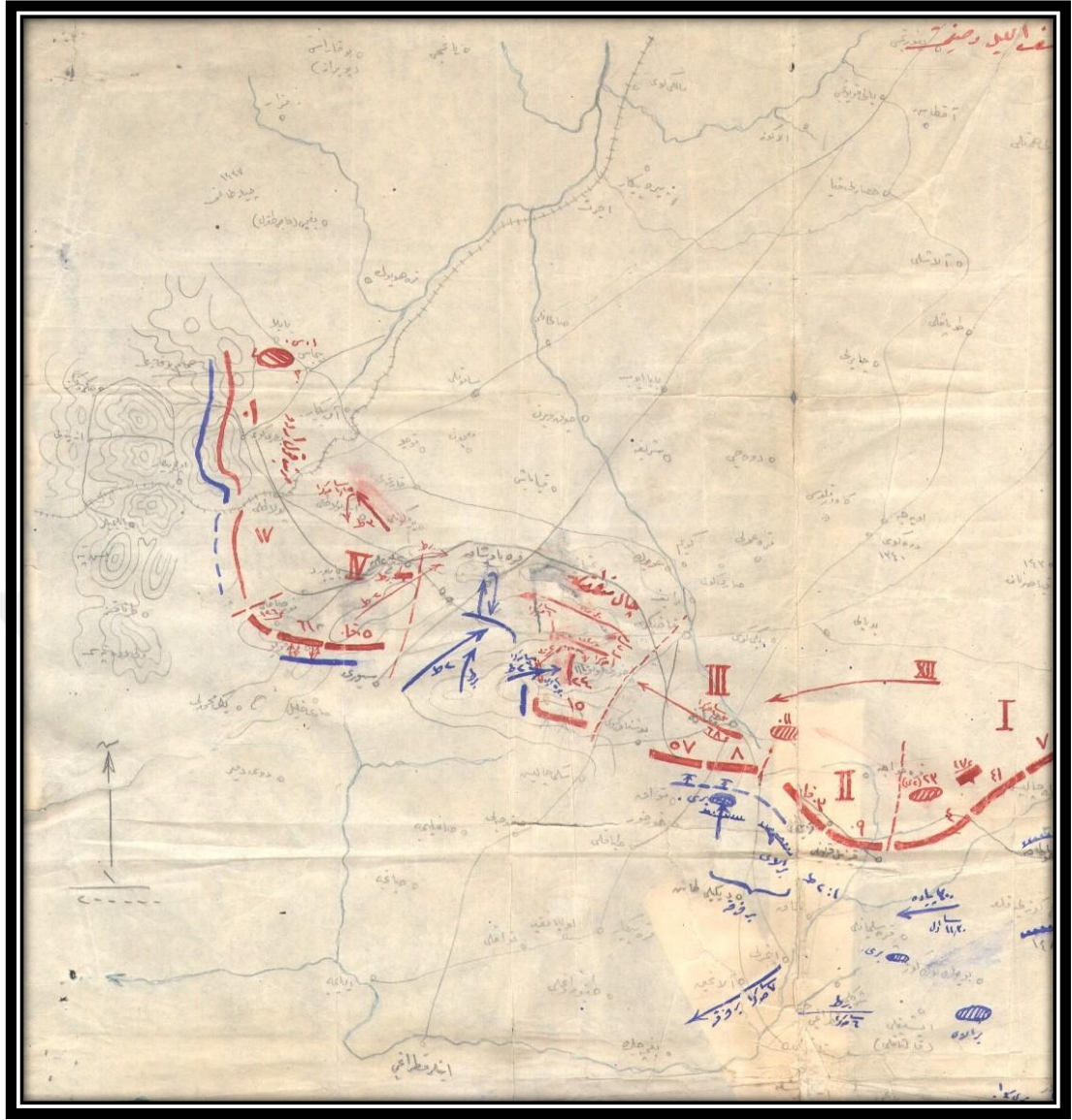
²⁹⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 160.

²⁹⁹ a.g.e., 161.

³⁰⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-3 (2/9/1337)

³⁰¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 65-2 (2/9/1337)

³⁰² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 158.

Şekil 4.10: 2 Eylül 1921 Çaldağı'na Yunan Taarruzları.

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 80-1 (2/9/1337)

Çal Cephesi Komutanlığı Birinci Şube Müdürü Mülazım-ı evvel Sabri Bey tarafından Batı Cephesi Karargâhı'na saat 22:30'da telefonla bildirilen raporda durum şöyle özetleniyordu: "Saat 17:30'da 24'üncü Tümen'in 30'uncu Alayı Taşlı Tepe'yi geri almak için taarruza hazırlandığı bir sırada düşman şiddetli bir topçu ateşini müteakip 15'inci Tümen'in sağ kanat ve merkezinde bulunan 45'inci ve 56'ıncı Alaylara taarruza geçmiştir. Şiddetli muharebelere müteakip bu iki alay çekilmiştir. Bu alayların çekilmesi esnasında 30'uncu Alay dahi bunlara karışarak çekilmiştir. Düşman Çaldağı'nın güney silsilesinin en yüksek tepelerini elde ettikten sonra 38'inci Alay'a taarruzuna devam etmiştir. Bu Alay dahi çekilmeye mecbur olmuştur. Ayrıca düşman

Çaldağı'nın güney silsilesini elde ettikten sonra taarruzunu kuzeydeki silsileye tevcih ederek bu tepeleri ve 1140 Rakımlı Tepe'yi elde etmiştir. Bu suretle Çaldağı tamamen düşman eline geçmiştir. Çaldağı'nın kuzeyindeki iki alay 4'üncü Grup sol kanadıyla Çaldağı arasında ilerleyen düşmana karşı taarruzuna devam edemeyerek doğuya doğru çekilmeye mecbur olmuştur. Saat 19:00'da Çaldağı tamamıyla düşman eline geçmiştir.³⁰³ 24'üncü ve 15'inci Tümenler Eskiçalış – Kadıköy yolunun iki tarafında ve Kadıköy'ün takriben 3-4 kilometre batısında toplanmaktadır. Çal Cephesi emrine gönderilen 23'üncü Tümen'in 68'inci Alayı saat 20:00'de kolbaşısıyla Kadıköy'ün 4 kilometre batısına ulaşmıştır. Çal Cephesi bu geceyi Haymana'dan geçen derenin takriben 4 kilometre batısında emniyet tertibatı alarak geceleyecektir. Sağ kanatta 68'inci Alay, merkezde 15'inci Tümen hücum taburu, sol kanatta 15. Tümen'in 38'inci Alayı vardır. Yarın için yukarıda belirtilen mevzide savunma tertibatı alınarak kalınacağı Şükrü Naili Bey arz etmek üzere bendenize söylemişlerdir.” Konuşmanın devamında Batı Cephesi Karargâhı'ndan topların ne olduğu sorulmuş, Mülazım-ı evvel Sabri Bey de topların belirtilen hattın gerisinde olduğunu söylemişti.³⁰⁴ Çal Cephesi Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'in Kadıköy'den gönderdiği raporu ise şu şekilde idi: “Bu saate kadar 24'üncü Tümen ile henüz temas kuramadım. 24'üncü Tümen'e mensup birliklerin ekserisinin Erif [Durutlar] Köyü taraflarına gittiğini haber aldım. Sabaha kadar birlikleri toplamak için ne mümkünse yapacağım ve saat 08:15 raporuyla arz ile yeni cepheyi tutmaya çalışacağımı arz eylerim.”³⁰⁵ Çaldağı'nın Yunanların eline geçmesi Türk birliklerinin moralini bozmuştu. Bu Yunan kazanımının en üst noktasıydı. Tümenler artık paydos etmek için mücadele etmekteydiler.³⁰⁶

Çaldağı tamamen Yunan birlikleri (10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenleri) eline geçince Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, karargâhı ile birlikte Haymana merkeze 18 kilometre kadar doğuda, Culuk'ta bulunan 12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey'e saat 23:15'te şu emri vermişti: “Düşman Çaldağı'nı tamamıyla işgal etti. 15'inci ve 24'üncü Tümenler bugün Eskiçalış yolunun iki tarafında ve Kadıköy'ün dört kilometre kadar batısında bulunuyor. Süvari bölükleri ile Kadıköy'üne hareket ederek orada bulunan iki tümenin komutasını da devralınız ve Çal Cephesi Komutanlığı görevini üstleniniz. Karargâhınız sizi takip eder. Haymana'da bulunan 11'inci Tümen'in dahi Kadıköy'üne gönderilmesi planlanmıştır. Bu kuvvetlerin vazifesi Haymana – Osmaniye (Karakaya) hattının batısındaki mevzileri Çaldağı'ndaki düşmana karşı inatçı bir şekilde savunmaktır. 12'nci Grup'un sol kanadı 3'üncü Grup'un sağ

³⁰³ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 49-1 (2/9/1337)

³⁰⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 49-1 (2/9/1337)

³⁰⁵ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-3 (2/9/1337)

³⁰⁶ Smith, *a.g.e.*, 272.

kanadında bulunan 57'nci Tümen'in sağ kanadı ile 12'nci Grup'un sağ kanadı da Karayavşan kuzeyindeki 4'üncü Grup'un sol kanadı ile doğrudan doğruya irtibatla bulunacaktır.”³⁰⁷ Çaldağı bölgesindeki tehlikenin 3'üncü Grup'u da tehdit etmesi üzerine o bölgeye de tedbir almak maksadıyla yine aynı saatte 23'üncü Tümen'in bağlı olduğu 1'inci Grup Komutanı'na da şu emri vermişti: “Düşman Çaldağı'nı işgal etmiş ve buradaki birliklerimiz Kadıköy'ün batısını tutmuştur. 23'üncü Tümen Haymana'ya hareket edecek ve orada Cephe Komutanlığı'ndan emir beklemekle birlikte 3'üncü Grup Komutanı tarafından verilecek emirleri yerine getirecektir.”³⁰⁸

Tüm cephenin merkezinde ve bulunduğu bölgede en hâkim mevkiye olan Çaldağı'nın düşmesi, buradan taarruzlarına devam etmesi çok büyük olasılık olarak görülen Yunan birliklerinin Türk Cephesi'ni yarması anlamına gelirdi. Batı Cephesi Komutanlığı bu tehlikeyi önlemek için büyük bir sıkıntı içerisindeydi ve elindeki bütün imkanları kullanarak tedbir almaya çalışıyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa saat 23:55'te Çal Cephesi Komutanlığı ve 3'üncü Grup Komutanlığı'na şu emri vermişti: “Düşman Çaldağı'nı tamamen işgal etmiş ve oradaki kuvvetlerimiz Kadıköy'ü'ne dört kilometre mesafeye çekilmiştir. Düşmanın yarın dahi Çaldağı'ndan taarruzuna devam etmesi çok kuvvetli ihtimal olarak beklenmektedir. 11'inci Tümen bu emri alır almaz derhal Kadıköy'ü'ne hareket edecek, hareketi bildirilecektir. Tümen orada Çal Cephesi Komutanı'nın emrine girecektir. Haymana'ya gelecek olan 23'üncü Tümen'in dahi Çal Cephesi'nde kullanılabilmesine ihtiyaç görüleceği tahmin edildiğinden bu tümenin Haymana güneyinde kullanılması ancak düşmanın üstün kuvvetlerle bu istikametten taarruz etmesi halinde uygundur.”³⁰⁹

Aynı şekilde cephesinde büyük hareketlilik olmayan 2'nci Grup'tan da Çaldağı bölgesine birlik kaydırılması düşünülmüş bu maksatla Batı Cephesi Komutanı, 2'nci Grup Komutanı'na saat 23:55'te makine başında cevabı bekliyorum diyerek şu emri vermişti: “Düşmanın, karşısında grupları tespit edecek kadar kuvvet ayırdıktan sonra Çaldağı'nda kazandığı bugünkü mevziini ileriye taşımak için kuvvetlerini bu gece Çaldağı bölgesine sevk etmesinin kesin olduğu değerlendirilmektedir. Tümenlerinizin ihtiyatlarından ne kadar kuvvetin bu gece Dereköy-Kadıköy istikametlerine gönderilmesine imkân olduğunun bildirilmesini makine başında bekliyorum.”³¹⁰ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzalı 2 Eylül 1921 tarihli Harp Raporu'na göre; Türk Cephesinin sağ kanadındaki Yunan taarruzu durdurulmuş, diğer cephelerde hafif topçu ve piyade ateşi olmakla birlikte durgunluk meydana gelmişti. Yalnız Çaldağı

³⁰⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-3 (2/9/1337)

³⁰⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-1 (2/9/1337)

³⁰⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-2 (2/9/1337)

³¹⁰ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 82-1 (2/9/1337)

istikametinden ilerleyen Yunan birliklerinin bir kısım arazi kazandığı ve bunun sonucu olarak bu bölgedeki birliklerinin birkaç kilometre doğuya alındığı belirtilmişti.³¹¹

15'inci Tümen 38'inci Alay Makinalı Tüfek Bölüğü 1'inci Takım Komutanı Yedek Teğmen A.Şevket bugün için günlüğüne şöyle yazmıştı:

*"Düşmanın daha şiddetli bir bombardımanını müteakip yaptığı ikinci bir hücumda bölüklerimiz bulundukları mevzileri tahliye etmeye mecbur kaldılar...Bu muharebede bir numara erimle diğer bir erim de yaralandı, sol kolunu kaybetmek tehlikesine maruz kalan bu erim de yürüyebildiği kadar yürüdü. O gürültüde kolu sarılıp ilk tedaviyi göremediği için Çaldağı eteklerinin üç yüz metre yakınlarında düşerek şehit oldu. Mehmet ismindeki bu erimizi behemehal defnedecektik. Mezar açılıp Mehmet defnedilinceye kadar tüfeklerimizle aynı yerde mevziye girdik. Geceyi bu şehit erimizin seksen metre ilerisinde ve başucunda bu çocuğun şehadeti dolayısıyla defni için burada kalmamızdan mütevellit tesis ettiğimiz hatta geçirdik ve bu hat tümence de kabul edildiğinden çekilen kıtaat bilahare geriden toplanarak bu hatta mevziye girdiler. Biz buraya bilahare Şehit Mehmet hattı ismini verdik...Bu taarruzda düşman Çaldağı'nın şimal kısımlarını ancak eline geçirmiş bulunuyordu. Bizim bu işgal ettiğimiz mevziler Çaldağı'nın kendi eteklerinde bulunan arazi üzerinde idi. Gerçi hâkim noktalar düşman elinde bulunuyordu."*³¹²

Çaldağı hâkim tepeleri Yunan askerleri tarafından işgal edilmişti ancak dağın kuzey tarafında eteğinin 300 metre gerisinde cephe tekrar kurulmuştu. Yunan harp muhabiri Vutieridu da 2 Eylül'deki Çaldağı muharebeleri için çoğu zaman süngü ve el bombaları ile karşılıklı hücumlar yapıldığını, her yerde her iki tarafın askerlerinin ölümlerinin bulunduğunu ve muharebelerin en şiddetlisinin gerçekleştiğini yazmıştı.³¹³

Yunan Küçük Asya Ordu Komutanı Türk Cephesi'ni yarmak istiyordu ancak sıklet merkezini yeterince kuvvet ile destekleyememişti. Nitekim Yunan Ordu Komutanlığı, doğu kanattan bir Türk karşı taarruzu ile kuşatılmak tehlikesinden çekiniyordu. Bu yüzden Yunan Ordusu hemen hemen Türk Batı Cephesi Komutanlığı'nın sol kanat kesimini tutmak zaruretinin aynısını duymaktaydı. Bu sebeple 2'nci Yunan Kolordusu'nu 1'inci Yunan Kolordusu'nun kesin sonuçlu taarruzuna katmamış, üstelik savunmada bırakarak yeteri kadar kuvvetle 1'inci Kolordu'yu destekleyememişti. Bu durum Yunan taarruzunun Çaldağı'ndan daha kuzeye ilerlemesine olanak vermedi. Ancak Türk Batı Cephesi Komutanlığı Yunan Ordusu'nun bu tutumu karşısında daha aktif davranarak 23'üncü Tümen ve 12'nci Grup'u (Şekil 4.10) Haymana'ya kaydırmaya başladı.³¹⁴ 2 Eylül gecesi Yunan 10'uncu ve 2'nci Tümenleri de Çaldağı sırtlarını tahkim ve takviye etmeye başlamıştı.³¹⁵

2'nci Yunan Tümeni'nin Çaldağı'nın doğusunu, 12'nci Yunan Tümeni'nin de

³¹¹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1143, Belge No: 47-1 (2/9/1337)

³¹² Şevket, a.g.e., 22.

³¹³ Vutieridu, a.g.e., 25.

³¹⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 162.

³¹⁵ Büjak, Yunan Ordusunun Seferleri 1918-1922, çev. İbrahim Kemal (İstanbul: Askeri Matbaa, 1939), 225.

Ardızdağı'ı ele geçirmek için yaptığı muharebeler, 1'inci Yunan Kolordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusunda yaptığı son taarruzi hareketlerdi. Bundan sonra 1'inci Yunan Kolordusu bölgesinde 6 Eylül'e kadar durgunluk söz konusu olacak, her iki tarafça yapılan tek tük atışların dışında savunma düzeninde kalınacaktı.³¹⁶

4.5. Çaldağı'nın Düşmesi Sonrası Her İki Tarafın Durumu:

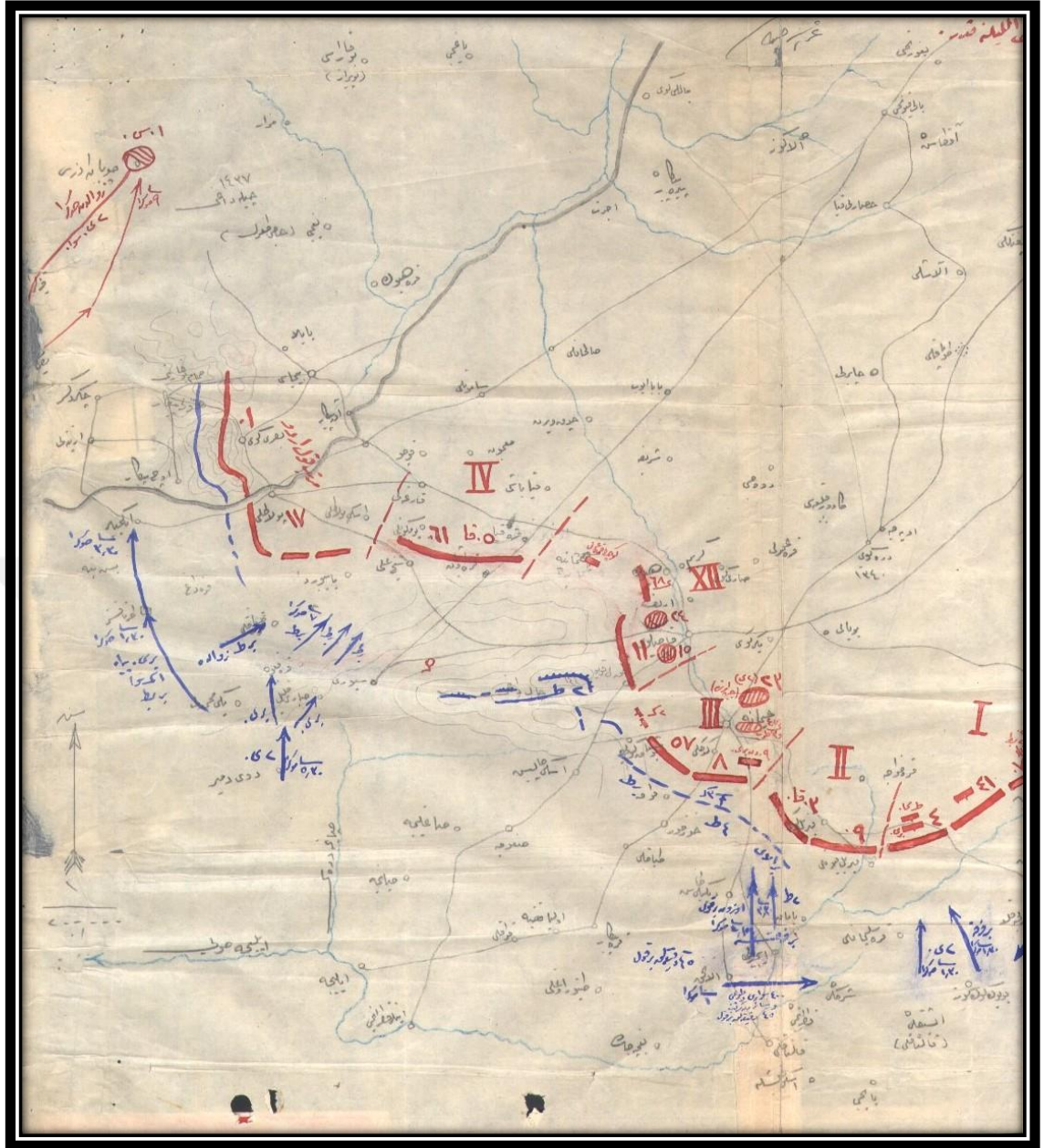
Çaldağı'nın 2'nci Yunan Tümeni tarafından ele geçirilmesinden sonra Türk birlikleri ağır zayıat altında intizamsız bir şekilde kuzeye çekilmeye başlamıştı.³¹⁷ Çaldağı'ndaki mevzilerden atılan Türk birlikleri kuzeydoğuda Haymana, Kadıköy (Yeşilyurt), Çuluk, Selametli civarında yeni bir cephe açmak üzere geri kalan kuvvetlerini topladı. Orada mühim miktarda kuvvetler toplayıp süratli bir şekilde yeni tahkimatlar ve birçok mevzi hatları hazırlamaya koyuldu.³¹⁸ Bununla birlikte Çaldağı ele geçirilmişti ancak 1'inci Yunan Kolordusu'nun ilerleyecek gücü kalmamıştı. 1'inci Yunan Kolordu Komutanı General Kondulis, Çaldağı'nı ele geçirmiş olan 2'nci Yunan Tümen Komutanı Albay Georgios Valettas'ın 3'üncü Yunan Kolordusu'nun taarruzunu Çaldağı'ndan destekleme teklifini kabul etti.³¹⁹ 2'nci Yunan Tümeni ilerlemek istemiyordu.

³¹⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 276.

³¹⁷ Nikolopoulos, *a.g.e.*, 90.

³¹⁸ *a.g.e.*, 89.

³¹⁹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 283.

Şekil 4.11: Çaldağ'ının Düşmesi Sonrası Cephede Durum.

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 110-1 (3/9/1337)

ABD'nin Atina Büyükelçisi Mr.Hall Savaş Bakanlığı'ndan aldığı bilgilere dayanarak Anadolu'daki yeni durumu Washington'a gece şöyle bildirdi: "Sakarya Nehri'nin kıyısında günlerdir süren savaş Yunanlardan yana dönmüşe benzemektedir. Yunanlar birkaç gün içinde Ankara'ya varmayı ümit ediyorlar."³²⁰

Çaldağ'ının düşmesi Yunan Küçük Asya Ordusu Karargâhı'nın bulunduğu

³²⁰ a.g.e., 442.

İnlerkatrancı'da neşeli bir havanın oluşmasına yol açmıştı. Bununla birlikte Yunan Ordu Komutanı Papulas ise tedirgin ve düşünceli idi. Cepheden son gelen raporlar Türkler'in dağılıp geri çekilmediğini dağın biraz kuzeyinde yeni bir savunma hattı teşkil ettiklerini belirtmekteydi. Bu beklenmedik bir gelişmeydi. Çaldağı'nın düşmesinden sonra Türk birliklerinin ilk buldukları yerde savunma düzeni alması Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdaffa vardır" emrinin bir uygulamasıydı.

Satıh müdafaası (alan savunması) doktrininde birlikler hasmını yenmek için tek ve güçlü bir savunma hattına dayanmazlar. Bulabildikleri her yerde savunma hattı tesis ederek inatla savunmaya devam ederler. Geniş bir arazide ve gerekirse bu arazinin derinliklerinde savunarak hasmının savaşıma azim ve iradesini kırıp onu yenilgiye uğratmaya çalışırlar. Aynı zamanda gerideki hareketli ihtiyatları ile fırsat buldukça hasmına karşı taarruzlar yaparak onun taarruz gücünü yok eder ve ikmal hatlarını da sekteye uğratırlar. Bu savunma anlayışını Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Nutuk'ta şöyle açıklamıştır:

*"Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki: 'Savunma hattı yoktur, savunma sathı vardır. O satıh bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.' İşte ordumuzun her ferdi bu sistem içinde her adımda en büyük fedakarlığını göstererek ve düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratıp yok ederek sonunda onu taarruzuna devam güç ve kudretinden yoksun bir duruma getirdi."*³²¹

2 Eylül gecesi Yunan Ordu Komutanı Papulas 3 Eylül'de uygulanması için 19146 sayılı aşağıdaki emrini vermişti: "Çaldağı doğu kısımları dahil tamamen işgal edilmiştir. Yarın [3 Eylül] kolordular harekâta fasıla ve birliklerine çeki düzen vereceklerdir. Bulundukları mevzilerde kolordular şunları yapacaktır: 2'nci Kolordu sol kanadını mümkünse biraz ileri alacak ve 1'inci Kolordu'nun sağ yanını destekleyecektir. 2'nci Kolordu Kalegrotto'yu [Güzelcekale] elinde tutmaya devam edecek burasını hiçbir surette bırakmayacaktır. 9'uncu Tümen ordu emrinde kalacaktır. 1'inci ve 3'üncü Kolordular bulundukları mevzilerde savunma tertibi alacaklardır."³²² Türk Ordusu Karargâhı, Çaldağı'nın düşmesinden sonra Yunanların taarruzlarını hızlandırarak bu başarıdan faydalanacaklarını düşünmüştü ancak

³²¹ Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1927, bs.30. bugünkü dille yay.haz. Zeynep Korkmaz. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.), 419.

³²² Spridonos, a.g.e., 306.

yukarıda emirde bahsedildiği şekilde kolordulara savunma düzeni almaları emredilmişti. 2 Eylül'de Yunan Ordu Komutanı Papulas "Ankara Hedefi"nden vazgeçmişti.³²³

Yunan Hükümeti Askeri Danışmanı General Stratigos Yunan Ordusu'nun Çaldağı bölgesini ele geçirmesine rağmen ikinci bir genel taarruz ile ilerleyememesini Yunan askerinin aşırı yorgunluğuna, zayıata ve yağmur mevsiminin getirdiği olumsuz koşullarına bağlamakla birlikte ilerlenememesinin en büyük sebebinin Yunan Ordusu'nun başından beri oyalanarak vakit geçirmesine bağlamış ve eleştirmiştir.³²⁴

1'inci Yunan Kolordusu Komutanı Kondulis harekâtı anlattığı eserinde Çaldağı'nın ele geçirildiği güne kadar çok kanlı muharebelerin olduğundan bahsettikten sonra Yunan Ordusu'nun içinde bulunduğu durumu şöyle özetlemişti: "Cephane kıtlığı mevcuttu. Askerler ise günlerce aç kalmış ekmek yerine kaynatılmış buğday yiyorlardı. Subay ve erat ölümü hiçe saymışlardı. Topçular silahlarını korumak için savunmaya geçmişler ve hastabakıcılar dahi göğüs göğüse çarpışmışlardı. Düşman mukavemeti amansız ve sonsuzdu. Şiddet her tarafta artıyordu."³²⁵

Harekâtın ikinci safhasında Yunan Küçük Asya Ordusu'nun bütün ümitlerini bağladığı 1'inci Yunan Kolordusu'nun Komutanı olan Kondulis'in, Çaldağı'nın ele geçirildiği 2 Eylül gecesinden sonra 3 Eylül'de kolordusuna verdiği emirde adeta harekâtın sona erdiği ve daha fazla ileri gidilmeyeceği seziliyordu. General Kondulis kolordusuna şu emri vermişti: "Sakarya'yı geçerek 23 Ağustos'ta düşmanla temas ettiniz. O günden beri 11 gündür devamla 3 Eylül'e kadar şiddetli muharebelerde bulundunuz. Şu anda Çaldağı'nın 1140 Rakımlı Tepesi'ni ve Ardızdağı (Ardıçdağı)'nı ele geçirdiniz...Düşmanın savunma mevzileri savunan bir taraf için çok idealdi. Pek yüksek tepelerde bulunan bu mevziler yamaçlarla neticeleniyor geniş ve örtü sağlamayan arazi ise daimi surette top ateşi ile taranıyordu...Geceli gündüzlü muharebelerde, süngünüz de kati ve kesin bir faaliyet göstermekten geri kalmadı. Güneş, birkaç defa bizim ve düşman cesetlerinin yerde üst üste yattıklarına şahit oldu...Düşmana değer verilmesi gerekirse galibiyetimizin değerini takdir etmemiz gerekir...Şimdiye kadar yaptığınız mücadeleler sırasında Türkler'in böyle bir mukavemetine tesadüf edilmedi fakat siz gene bunu hiçe sayarak bir kahraman kesildiniz ve onları yendiniz. Kahramanlık payesi sizindir. Hiç kimseyi gıpta edemez ve kıskanamazsınız zira siz herkesi geçtiniz...Sizi tebrik eder ve hayranlığımı ifade

³²³ Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 3. bs. haz. Rıdvan Akın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 257.

³²⁴ Stratigu, a.g.e., 33.

³²⁵ Kondulis, a.g.e.,130.

ederken başınızda bir kumandan olarak size minnettarım.”³²⁶ Görüldüğü gibi bu emirde bir düşmanı yenmekten ve galibiyetten bahsediliyor. Her ne kadar Çaldağı'nın ele geçirilmesi Yunan Ordusu için önemli bir başarı olsa da bu başarı devam ettirilip netice alınmadığı sürece bu durum pek bir anlam ifade etmiyordu. Yunan Ordu Komutanlığı tarafından 07 Eylül'de Yunan Hükümeti'ne sunulacak askeri bültende 1 ve 2 Eylül'de Çaldağı bölgesinde gerçekleşen muharebelere özel bir yer verilecek, burada gerçekleşen muharebelerde insan üstü bir mücadele verildiği ve Türkler'in büyük zayıat verdiği yazılacaktı.³²⁷ İstanbul'da bulunan İşgal Güçleri Başkomutanı General Harington'ın da gizli kaynaklardan aldığı bilgilere göre 1-3 Eylül günleri için cephedeki en önemli bölgenin merkezde yer alan Çaldağı ve çevresi olduğunu teşhis etmişti.³²⁸

Öte yandan 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusu'nun taarruzlarının durdurularak geri çekilme kararının verilmesi tarihinin 2 Eylül'de olduğunu iddia etmiştir.³²⁹ Yani Çaldağı'nın ele geçirilmesi için yapılan muharebelerdeki durum Yunan Ordu Komutanı'nda, ordunun artık son takatine geldiği fikrini uyandırmış ve onu ümitsiz bir duruma sokmuştu. Bununla birlikte Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile harekâtın geleceği üzerine görüşmeler yapıyor değerlendirmeleri alıyordu. Burada hareket tarzları değerlendirilerek orduyu yeni bir hatta çekmek veya savunmaya devam etmek seçenekleri masaya yatırılıyordu. Bu toplantılarda Fevzi Paşa savunmanın sürdürülmesi düşüncesinde olduğunu beyan ederek “Bize yağmur yağıyorken düşmana güneş doğmuyor” diyecekti.³³⁰ 3 Eylül'de tüm cephede bazı noktalarda piyade ve topçu ateşi yapılacak, önemli bir hareket de olmayacaktı.³³¹

Aslında Çaldağı'nın ele geçirildiği 2 Eylül gecesinden sonra 3 Eylül'de tüm cephede sükûnet olsa da muharebeler tamamıyla durmamıştı. Garp Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (GÜNDÜZ) anılarında, bu tarihten sonra cephede şiddetli muharebelerin Çaldağı kuzeyindeki Karayavşan bölgesinde olduğundan bahseder. Bununla birlikte 6 Eylül'de taarruzları püskürtülünce bu bölgedeki Yunan birliklerinin Çaldağı'na doğru çekildiğini belirtir.³³²

³²⁶ a.g.e., 130-131.

³²⁷ a.g.e., 140.

³²⁸ Şimşir, a.g.e., 173.

³²⁹ Andre, a.g.e., 150.

³³⁰ Erikan, a.g.e., 257.

³³¹ Özalp, a.g.e., 201.

³³² Asım Gündüz, *Hatıralarım*, dinleyen ve yazan: ihsan Ilgar (İstanbul: Kervan Kitabevi Yayınları, 1973.), 99.

4.6. 03 Eylül 1921:

4.6.1. Genel Durum:

Yunan Ordusu Çekirdeksiz'den Güzelcekale'ye kadar yaklaşık 65 kilometrelik cephede, Polatlı batısı-Karadağ-Karsaklı-Çaldağı-Haymana güneyindeki sırtlar-Kızılkoyunlu güneyi-Totak-Güzelcekale genel hattında savunma düzeni ve tahkimatla uğraştı.³³³ 7'nci Yunan Tümeni Mürettep Kolordu ile sıkı temas halinde idi.³³⁴ 03 Eylül'den sonra yapılan küçük çaplı Yunan taarruzlarının genel maksadı batıdaki 3'üncü Yunan Kolordusu'nun sorumluluk sahasındaki Sakarya Nehri geçişlerini kontrol altına almaktı. Olası bir Türk taarruzu Yunan kolorduları arasındaki bağlantıyı kesebilir ve özellikle 2'nci Kolordu'yu "Tuz Çölü"ne atıp imha olmasına yol açabilirdi. 3 Eylül'de 3'ncü Yunan Tümeni Korsaklı Köyü istikametinde ilerlemiş ve bu bölgedeki mevzilendirmesini güçlendirmişti. Doğu kanattaki 2'nci Kolordu'nun 9'ncü Tümeni batıya doğru, Sarıhalil'e sevk edilerek 3'üncü Kolordu emrine gönderilmişti.³³⁵ Türk birlikleri tarafından yapılan hava ve kara keşiflerinin genel sonucu; Yunanlıların merkez ve sol kanadına kuvvet kaydırdıklarını ve bu da Yunanlıların özellikle sağ kanatlarından itibaren çözülmeye başlamak üzere oldukları kanaatini uyandırdı.³³⁶ Yunan Ordu Komutanlığı yarma ile istediği ve beklediği sonucu alamamıştı. Yunan Hükümetine gönderilmek üzere son durum ile ilgili raporunu endişe içinde hazırlamaya başlamıştı.

Yunan Ordusu bugünü genel olarak, ele geçirmiş olduğu hatta savunma düzeni almak ve dinlenmekle geçirdi. Çekirdeksiz'den Güzelcekale'ye kadar ortalama 65 kilometrelik cephede, Ezineli doğusu-Polatlı batısı-Karadağ-Karsaklı-Gölçeşme Yaylası-Çaldağı-Haymana güneyindeki sırtlar-Mezartepe sırtları-Kızılkoyunlu güneyi-Karasüleymanlı güneyindeki sırtlar-Totak-Güzelcekale-Hisarorta dağı-Seklik Tepesi genel hattında tahkimatla uğraştı. Türk Ordusu ise; Yunanların hiçbir baskısı olmadan genel cephe hattının düzeltilmesi amacı ile 4'üncü Grup ve bununla ilgili 12'nci Grup cephelerinde yapılan değişiklikler hariç bütün cephede savunma düzeni alınmıştı.³³⁷

3 Eylül'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK), Milli Savunma Bakanlığı'na gönderdiği yazısında Yunan Ordusu'nun öğleden sonra dahil bütün cephede esaslı bir başarı gösteremediğini, Türk Ordusu cephesinde bulunan Yunan kuvvetlerinin bazı hareket ve hazırlıkları olduğunu, bu hazırlıkların yeni bir taarruz maksadıyla

³³³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 168.

³³⁴ a.g.e., 164.

³³⁵ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 278.

³³⁶ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 169.

³³⁷ a.g.e., 158.

olabileceğini yazmıştı.³³⁸

4.6.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

2 Eylül muharebeleri sonucu Çaldağı tamamen Yunan birlikleri eline geçmişti. 10'uncu Yunan Tümeni ve 2'nci Yunan Tümeni birlikleri Çaldağı kuzeyindeki ilerlemelerini sürdürmemiş, ilerde kalan birliklerini de tekrar Çaldağı'nın hakim kesimine çekmişlerdi. Batı Cephesi Komutanlığı 2 Eylül muharebelerinde Çaldağı ve kuzeybatısının Yunanların eline geçmesi ve 9'uncu Yunan Tümeni'nin Ardıçdağı güneyinde Alacık-İncirli kesimine getirilmiş olmasından bugünkü muharebelere esas olmak üzere saat 00:30'da 34 sayılı aşağıdaki emri verdi. "Çal Cephesi ile 4'üncü Grup ve Mürettep Kolordu cephelerindeki değişiklik şu şekildedir: Çal Cephesi, 11'inci Tümen ile takviye olunarak 12'nci Grup Komutanı'na bırakılmıştır. Grup Komutanı Albay Halit Bey gelinceye kadar 15'inci Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili Bey emir ve komutaya devam edecektir. 12'nci Grup sol kanadı, 3'üncü Grup'un sağ kanadında bulunan 57'nci Tümen ile temasta bulunacak ve 12'nci Grup sağ kanadı, Karayavşan kuzeyinde 4'üncü Grup ile temas ve irtibatta bulunacaktır. Sivri-Karayavşan kuzeyi-Babayakup (Babaeyüp) yolu 4'üncü Grup'a aittir.³³⁹ Çaldağı düşmüştü ve Yunan Ordusu'nun bu bölgeden taarruzuna devam etmesi Türk savunması için bir felakete yol açabilirdi. Bu bölgedeki tehlikenin önlenmesi için Batı Cephesi Komutanlığı bazı tedbirlerle birlikte komuta değişimini de gerekli görmüştü. Yukarıda bahsedildiği şekilde Çal Cephesi Komutanı, 12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey* [KARSIALAN] olacaktı. Bu komuta değişiminde sol kanattaki Yunan birlikleri taarruzunun durması ile birlikte Albay Halit Bey'in [Deli Halit] komutanlık vasıfları ve inatçı kişiliği de hiç kuşkusuz önemli rol oynamıştı. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 41'inci Tümen 16'ıncı Alay Komutanı olan Binbaşı Hüseyin Rahmi (APAK)³⁴⁰ Sakarya Meydan Muharebesi'nin birinci safhasında ordu sol kanadına takviye olarak gidip 12'nci Grup Komutanı emrinde kurmay başkanı olarak görev yapmıştı. Bu zaman ile ilgili 12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey hakkında hatıralarında şöyle yazacaktı:

"Yarım saat sonra ilerideki avcı hattımızdan tekrar bir çözülme başladı. Sekizer onar kişilik gruplar geriye doğru kaçıyorlar. Deli Halit tabancasını çekmiş, taştan taş sekerek bunları vuruyor ve bana da:

³³⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 47-1.

³³⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 163.

³⁴⁰ Görgülü, a.g.e., 374.

*Halit (KARSIALAN) 1883 yılında doğmuştur. 1903 yılında Harp Okulu'ndan piyade subayı olarak mezun olmuştur. Türk Ordusu'nda çeşitli birliklerde görev yapmış, 1912-1913 Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. 1922'de Tümgeneral olmuştur. 1925'te Kars Milletvekili olmuş aynı yıl BBM'de tabanca ile vurularak öldürülmüştür. (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2. bs. (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), 202.

*'Beyefendi kaçıyorlar görmüyor musun, ne duruyorsun neye bunları öldürmüyorsun' diye bağıyor. Ben de tabancamı kullanmaya başladım. Fakat kaçanların ayaklarına doğru yere ateş ediyorum. Kısa zamanda Deli Halit kendi başına bu çözümlü de durdurdu. Bu adamın bulunduğu bir yerde çözümlü ve bozgun olmaz. Geriye gelmekten herkes titrer.'*³⁴¹

10'uncu Yunan Tümeni'nin 2 Eylül muharebelerinden sonra 1'inci Yunan Kolordusu'ndan 2'nci Yunan Tümeni ile beraber Gölçeşme Yaylası-Çaldağı hattını işgal ederek bu hattın kuzeyine ilerlemiş olması ve 2'nci Yunan Kolordusu'ndan 9'uncu Yunan Tümeni'nin Alacık-İncirli kesimine getirilmiş olması Yunan Ordusu'nun Sivri-Karakaya (Osmaniye) hattı ile Alacık-Haymana arasından cepheyi yarma olasılığını hesaba alıracak bir hareketti. Fakat 10'uncu Yunan Tümeni ve 2'nci Yunan Tümeni birliklerinin gece geriye çekilerek Gölçeşme Yaylası-Çaldağı hattını tahkim ile uğraştıkları tespit edildi.³⁴²

Saat 01:30'da Genelkurmay İkinci Başkanı ile Cephe Komutanlığı Kurmay Başkanı Albay Asım Bey (GÜNDÜZ) Başkomutanlık delegesi olarak bu bölgedeki birlik arazi ve durumu incelemek üzere Başkomutanlıkça görevlendirildiler. Kendilerine "Düşmanın 3 Eylül'de bir tümenle Çaldağı batısı-Karayavşan, bir tümenle Eskiçalış-Kadıköy, diğer bir tümenle Haymana doğrultusunda taarruz olasılığına karşı bu bölgede toplanan 24'üncü, 15'inci, 11'inci ve 23'üncü Tümenler ile 57'nci Tümen'in ve ayrıca 4'üncü Grup'tan Karayavşan kuzeyindeki altı taburluk kuvvetin, Karayavşan hemen kuzeyinden 57'nci Tümen sağ kanat kuzeydoğusuna kadar uzanan hatta kesin sonuçlu savunma yapılmasına elverişli mevziin bulunup bulunmadığı, bulunmaması halinde 57'inci Tümeni yerinden oynatmamak üzere sağ kanadının batıya karşı kırılması; bu gece 24'üncü ve 15'inci Tümenler'in mevzilerinde zayıf birer işgal kuvvetinin bırakılmasının uygun olup olmayacağı, yine bu bölgede mevcut kuvvetlerle bulunulan hattan Çaldağı batısı-Çaldağı kesiminin elde edilmesinin mümkün olup olmadığı hususlarının incelenmesi ve bildirilmesi" emri verilmişti.³⁴³ Yukarıda bahsedilen hat Çaldağı'nın düşmesinden Çaldağı bölgesindeki Türk birliklerinin çekildikleri hattı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa birliklerin bu bölgede savunma bütünlüğünü tesis edip edemeyeceğini bir an önce öğrenmek istiyordu.

Emir ve direktifin yerine getirilmesine kadar saat 07:00'de Haymana'dan hareket eden 11'inci Tümen 13:30'da Kadıköy'e varmış ve grup ihtiyatında tutulan 23'üncü Tümen 68'inci Alayı 24'üncü Tümen mevzilerini, 11'inci Tümen de 15'inci Tümen mevzilerini işgale başlamıştı. 12'nci Grup'un (Çal Cephesi) 24'üncü Tümeni Erif (Durutlar) batısına, 15'inci Tümeni Kadıköy (Yeşilyurt) hemen güneyine, 23'üncü Tümeni

³⁴¹ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.), 254.

³⁴² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 165.

³⁴³ a.g.e., 165.

Haymana'ya alındı. Böylece Çal Cephesi'ni oluşturan 15 ve 24'üncü Tümenler geriye alınarak yerlerine yeni birlikler görevlendirilmiş oldu. Çaldağı'nın düşmesinden sonra Yunan 10'uncu ve 2'nci Tümenleri karşısında Çaldağı'nın kuzeyinde mahkûm arazide olmak üzere batıdan doğuya (Şekil 4.11) 4'üncü Grup'tan altı taburluk kuvvet, 68'inci Alay ve 11'inci Tümen vardı. Bunların gerisinde de 24'üncü ve 15'inci Tümenler vardı. Başkomutan'ın emir ve direktiflerine göre yapılan inceleme sonucu kendilerine özetle: "11'inci Tümen'in mevziinin genellikle düşman mevzilerine karşı mahkûm ve gerilerinin düşman görüş ve ateşine açık bulunulması ile beraber kesin sonuçlu savunmaya engel olmadığı, yalnız düşman taarruzu ile elden çıkabilecek bazı kesimlerin derhal karşı taarruzlarla geri alınabilmesi için kuvvetli ihtiyatların gerektiği, 57'inci Tümen'in şimdiki durumu bozulmaksızın savunma mevziinin Haymana Vadisi (Babayakup Deresi) doğusuna alınmasının mümkün olduğu ve bunun 12'nci Grup Komutanlığı'nca ifade edildiği şeklinde arz edildi.³⁴⁴

Böylece olası bir Yunan taarruzunun önlenmesi ve bir taarruz olması durumunda Erif (Durutlar) kuzeybatısı-Haymana arasında Babayakup Deresi doğu sırtlarının tutulması, Yunan taarruzu başarılı olmadığı veya durdurulduğu takdirde Çaldağı blokunun ele geçirilmesi için yapılacak karşı taarruz da kullanılmak üzere Erif-Kadıköy bölgesinde cephe birliklerinden başka 24'üncü, 15'inci ve 23'üncü Tümenler toplanmış, ayrıca 7'nci Tümen Haymana'ya hareket hazırlığı emri almış bulunmakta idi.³⁴⁵

Çaldağı bölgesindeki durumu yerinde incelemek üzere Çal Cephesi'ne, 12'nci Grup Komutanlığı'na gönderilen Genelkurmay Başkanlığı Harekât Şube Müdürü Binbaşı Salih Bey'in (OMURTAK)³⁴⁶ 12'nci Grup karargâhından saat 23:15'te Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı rapor şu şekilde idi: " Çaldağı'nın kaybindan sonra 3'üncü ve 4'üncü Gruplar vaziyetinde bir değişim yapmaksızın bugün 12'nci Grup birlikleri tarafından işgal olunan mevziler hakkındaki genel görüşümü bu sabah telefonda arz etmiş idim. Bu sabah 12'nci Grup gözetleme mahallinden 11'inci Tümen mevzilerini inceledik. Bu mevziler genel görünüş olarak düşman mevzilerine nispetle mahkûm ve gerileri düşman gözetleme ve ateşine açık ise de bu durum kesin sonuçlu muharebe yapılmasına engel değildir.³⁴⁷ Yalnız 12'nci Grup'ça da önemli şekilde dikkate alındığı gibi kuvvetli tahkimata ve düşmanın mevziin bazı kısımlarını zapt etmesi haline karşı derhal karşı taarruzuyla geri almak için geride kuvvetli ihtiyatlara ihtiyaç vardır. Arazi kısmen taşlık olmakla beraber genel olarak tahkimata

³⁴⁴ a.g.e., 165.

³⁴⁵ a.g.e., 169

³⁴⁶ Görgülü, a.g.e., 370.

³⁴⁷ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 103-1 (3/9/1337)

müsaittir. Sol kanatla Karayavşan'da bulunan 4'üncü Grup 12'nci Grup'un Karakaya civarındaki sağ kanadına nazaran ileri çıkmış ise de bugün de genel duruma zarar vermeyeceği anlaşılmıştır. 12'nci Grup sol kanadının 57'nci Tümen ile irtibatını yarın grup komutanı beyefendi ile birlikte ayrıca ve yerinde inceleyeceğiz. 57'nci Tümen mevzileri bozulmaksızın savunma hattının Haymana Vadisi doğusuna alınması imkânının mevcut olduğunu Halit Beyefendi ifade buyurdular.³⁴⁸ Bunu yarın bir kere daha göreceğiz fakat Haymana kasabasının bulunduğu platoyu asıl mevzii olarak elde tutmak suretiyle Haymana Vadisi'nin doğusunda gayet müsait bir mevzi mevcut olduğu bugünkü gözlemimizle anlaşılmıştır. Yarın ki incelemeler ayrıca arz edilecektir.”³⁴⁹ Yunan birliklerinin Çaldağı'ı elde bulundurarak hâkim araziye sahip olması 4'üncü Grup ve Çal Cephesi birliklerinin mevzilerinde değişiklik yapılmasını gerektirmişti.³⁵⁰

Görüldüğü gibi Türk Ordusu karargahında savunmanın ne şekilde devam edeceği hakkında yapılan değerlendirmelerde, Çaldağı'nın düşmesinden sonra Türk birliklerinin mahkum arazide kaldığı, bu durumun ciddi bir tahdit (dezavantaj) oluşturduğu belirtilmiş ise de savunma bütünlüğünün sağlanabileceği ancak mutlaka geride hareketli ihtiyatlar bulundurulması gerektiği görüşü hakim olmuştu.

4.7. 04 Eylül 1921:

4.7.1. Genel Durum:

7'nci Yunan Tümeni taarruzları Polatlı ve Eski Polatlı istikametinde gelişti.³⁵¹ 9'ncü Yunan Tümeni ile takviye edilmiş 3'ncü Yunan Kolordusu Karacakaya-Kızılkışla sırtları- Yüzükurtlu Tepeleri (Yusuf Kurtlu Tepe)- Basriköy Tepeleri hattı istikametinde taarruz edecek ve nihai hedef olarak Kayabaşı-Kargalı hattını ele geçirecekti. Bu harekâta 1'nci Yunan Kolordusu sol kanadı ile Karacakaya ve Kandıköy istikametinde taarruz ederek destek sağlayacaktı. Yunan tümenlerinin hazırlıklarını zamanında tamamlayamamış olması sebebiyle taarruz bir süre gecikmeyle başladı. 1'nci Yunan Kolordusu emredilen taarruzu yapmadı, 2'nci Yunan Tümeni ilerlemeyecek Çaldağı'ndan 3'üncü Yunan Kolordusu'nun harekâtını destekleyecekti. Ancak 3'üncü Yunan Kolordusu taarruzu istenilen başarıyı sağlamamakla birlikte³⁵² bu kolordu Eskipolatlı batı sırtlarına ve Yüzükurtlu Tepeleri güneyi-Şeyhali güneyi-Karayavşan hattına varabilmişti. Bu bağlamda 4 Eylül'de Yunan Ordusu'nun diğer birlikleri

³⁴⁸ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 103-1 (3/9/1337)

³⁴⁹ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 103-2 (3/9/1337)

³⁵⁰ İncedayı, a.g.e., 142.

³⁵¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 171.

³⁵² Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 282-283.

genellikle 3 Eylül'deki mevzilerinde kalmışlardı.³⁵³

Türk Ordusu 4'üncü ve 12'nci Gruplar bölgelerinde Yunanların yapacağı taarruza karşı uyarılmış olarak mevzilerini savunmakta 24'üncü, 15'inci ve 23'üncü Tümenler, Erif-Kadıköy-Haymana kesiminde toplanmış bulunmakta, ayrıca 7'inci Tümen Haymana'ya hareket hazırlığında idi. Batı Cephesi Komutanlığı'nca Yunanların sağ kanatlarından bir tümeni (9'uncu Yunan Tümeni) batıya kaydardıkları da biliniyordu. Bu kapsamda Haymana bölgesinin zamanında takviyesi için 1'inci Grup'tan 41'inci Tümen'in Ordu ihtiyatına alınması, üç tümenli kalacak 1'inci Grup'un sağ kanat veya merkezi gerisinde kuvvetli bir ihtiyat bulundurması emredildi. Ayrıca 5'inci Grup (Süvari Grup'u) ordu sol kanat ile irtibat ve buradaki muharebelere yakından katılırken, Yunan Ordusu gerisinde geniş ölçüde Sakarya Nehri'ne kadar keşif ve baskınlar yapacaktı.³⁵⁴ Bugün Yunan birlikleri Türk Ordusu sağ kanadına 4'üncü Grup ve Mürettep Kolordu cephelerine taarruz edecek, bu taarruzlar Türk birlikleri tarafından püskürtülecekti. Diğer grup cephelerinden Yunanların esaslı bir faaliyeti olmayacaktı.³⁵⁵

4.7.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

1'inci Yunan Kolordusu 4 Eylül'de emredilmiş olmasına rağmen Karacakaya ve Kandıköy istikametinde ilerlemedi. 1'nci Yunan Kolordusu emredilen bu taarruzu yapmadı, daha önce belirtildiği gibi 2'nci Yunan Tümeni Komutanı Albay Georgios Valettas'ın her yere hâkim olan Çaldağı'ndan 3'üncü Yunan Kolordusu'nun harekâtını destekleme teklifini kabul etti. Bu teklife göre hâkim konumundan yararlanarak Çaldağı'ndan, sol tarafta Sakarya köprübaşlarını sağlamlaştırmak için taarruz eden 3'üncü Yunan Kolordusu'nun taarruzu desteklenebilirdi.³⁵⁶

Çal Cephesi Komutanlığı görevini devralan 12'nci Grup Komutanı Albay Halit Bey'in grubu 23'üncü Tümen'den 68'inci Piyade Alayı, 24'üncü Tümen, 11'inci Tümen ve 15'inci Tümen'den kurulu idi. Grup birliklerinden 68'inci Piyade Alayı Karakaya güney sırtları ve doğusundaki tepeler hattında, 24'üncü Tümen Erif batısında, 11'inci Tümen Erif güneybatısı-Kadıköy batısı hattında bulunuyordu. Grup'un 15'inci Tümeni, Kadıköy'de Cephe Komutanlığı ihtiyatına alınmıştı. Çaldağı'nı işgal etmiş bulunan 2'nci Yunan Tümeni'nin sabahleyin tahkim ile uğraştığı görülmekte, aralıklı ve karşılıklı topçu ateşleri yapılmaktaydı. Saat 10:00'da 12'nci Grup Komutanlığı emriyle 24'üncü Tümen ilerisindeki sırtları tahkime başladı ve grup emrindeki ağır toplar, Ağır

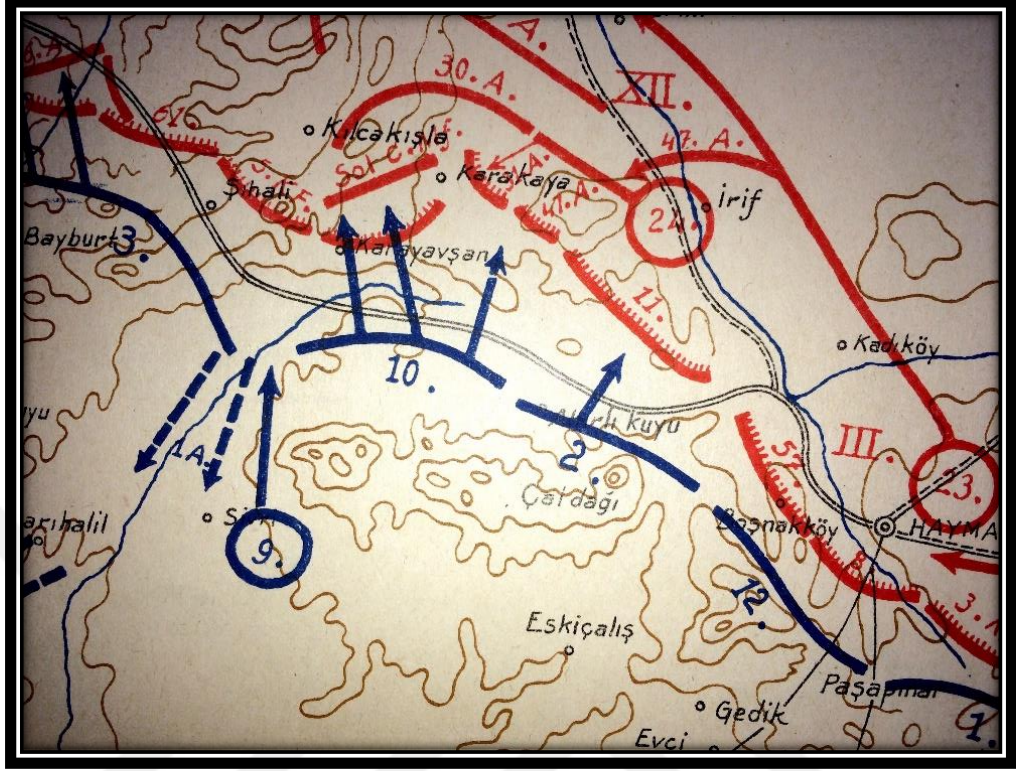
³⁵³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 176.

³⁵⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, a.g.e., 170.

³⁵⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 48-1.

³⁵⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 283.

Topçu Grubu adı altında Grup Topçu Komutanı emrinde birleştirildi. Özellikle 68'inci Alay ve 11'inci Tümen cephelerine ateş toplama hazırlıkları yapıldı.³⁵⁷

Şekil 4.12: 4 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 24'den uyarlanmıştır.

Saat 15:00'ten sonra 4'üncü Grup sol kanat birlikleri karşısında 10'uncu Yunan Tümeni ilerlerken, Yunan Ordusu sağ kanadındaki 2'nci Yunan Kolordusu bölgesinden alınarak cephenin merkez kesimine getirilen 9'uncu Yunan Tümeni de Çaldağı batısından Karayavşan doğrultusunda taarruz etmekteydi. Hemen hemen aynı zamanda 2'nci Yunan Tümeni'nin bir alay kadar kuvveti (Şekil 4.12) Çaldağı üzerinden Ahırlıkuyu'ya doğru ilerliyordu. Durum oldukça sıkışık bir hal aldı. Geniş bir cepheye yerleşen 68'inci Alay, Karakuyu'ya doğru toplanmaya başladı. 24'üncü Tümen de bu alayın boşalttığı Çaldağı kuzey eteklerine hâkim bulunan bu tepelerin bir kısmını işgale başladı ve bu kesim 24'üncü Tümen Komutanlığı sorumluluğuna verildi.³⁵⁸

Taarruza devam eden 9'uncu Yunan Tümeni, asıl kuvvetleriyle saat 18:30'da

³⁵⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 173.

³⁵⁸ a.g.e., 173.

Karayavşan doğrultusunda (Şekil 4.12) 4'üncü Grup sol ve 24'üncü Tümen sağ kanadına taarruza başladı. Batı Cephesi Komutanlığı 12'nci Grup Komutanlığı'na "Yunanların 12'nci Grup cephesine gösteriş taarruzu yaparak grubu yerinde tutmaya çalıştığını, bu taarruz durdurulduktan sonra grubun 4'üncü Grup'a yardım etmek üzere sağ kanatta yapacağı karşı taarruzun 5 Eylül'de yapılacağını ve bu yönde hazırlanmasını" emretti.³⁵⁹ Ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya Yunan Ordusu'nun hareketleri ve buna karşı alınacak önlemler ile ilgili olarak: "Haymana kesiminin zamanında takviye edilebilmesi için 1'inci Grup'tan bir tümenin daha Çaldağı kuzeyindeki grupları takviye edebilecek surette ordu ihtiyatına alınması" görüşünü bildirmişti.³⁶⁰ Aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Yunan Ordusu'nun belirli olarak Yıldıztepe'ye taarruz etmesinden ve doğudan kimi birliklerini geri almış bulunmasından esinlenerek, Türk Ordusu'nun da Çaldağı dolayında kuvvet toplamasını Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirdi.³⁶¹

12'nci Grup Komutanlığı da verdiği emirle saat 19:30'dan sonra 68'inci Piyade Alayı'nı tamamen Karakaya'da topladı. 24'üncü Tümen'in mevzideki alayı, 68'inci Alay'ın mevziini de işgal etti. Tümen diğer iki alayı ile hazırlığa başladı. Bu sırada Çaldağı'ndan Ahırılıkuyu doğrultusunda ilerlemekte olan 2'nci Yunan Tümeni birlikleri topçu ateşleriyle durduruldular. Cephe Komutanlığı'nın 15'inci Tümen'in Dereköy'de ordu ihtiyatı olarak toplanması emri üzerine 12'nci Grup Komutanlığı 5 Eylül'de yapılacak karşı taarruzun büyük kısmı ile Karakaya'da toplanan 24'üncü Tümen ve 68'inci Alay ile yapılabileceğini, 24'üncü Tümen'in savunma kudreti zayıfladığından bir sakınca yoksa 15'inci Tümen'in bu taarruzun yapılmasına kadar grup emrinde bırakılmasını teklif etti ise de bu teklif Batı Cephesi Komutanlığı tarafından kabul edilmeyerek, 15'inci Tümen (Şekil 4.13) saat 23:00'de Dereköy'e hareket etti.

4.8. 05 Eylül 1921:

4.8.1. Genel Durum:

7'nci Yunan Tümeni ve Mürettep Kolordu arasında karşılıklı piyade ve topçu ateşi yapıldı. Yunan birliklerinin Porsuk Çayı vadisinde ve Beylikköprü-Sazılar arasında yoğun hareketliliği göze çarpıyordu.³⁶² Diğer cephelerde Yunan birlikleri bir önceki günün hedeflerine taarruza devam etti. Bütün Yunan tümenleri komşu tümenin önce

³⁵⁹ a.g.e., 173.

³⁶⁰ a.g.e., 177.

³⁶¹ Erikan, a.g.e., 257.

³⁶² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 178-179.

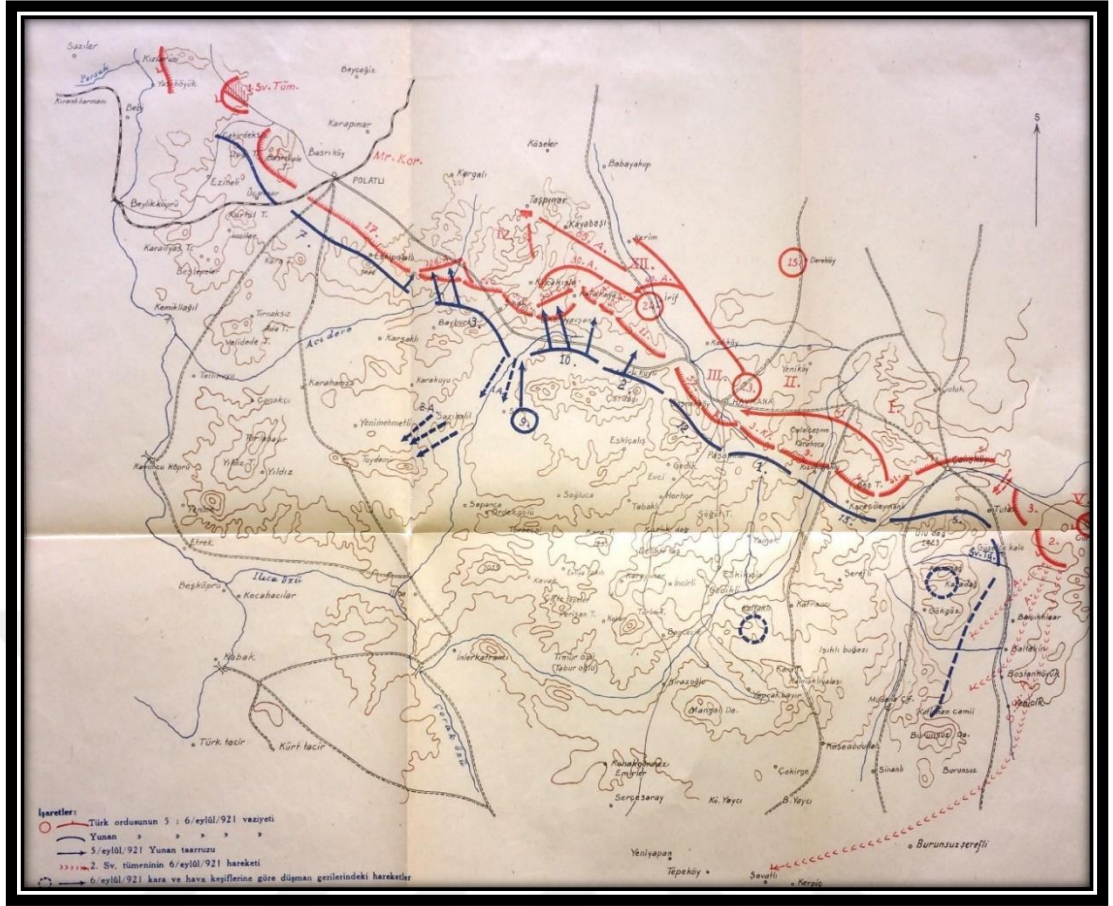
hareket etmesini bekliyordu ve taarruz yine gecikti. 10 ve 9'uncu Yunan Tümenlerinin koordineli taarruzu öğleden sonra başlayabildi. 10'uncu Yunan Tümeni Karayavşan'ın kuzeybatısındaki tahkimli tepeyi ele geçirdi. 9'uncu Yunan Tümeni Kireçli Tepe'yi (Kızılcağışla) ele geçirdi.³⁶³ Türk birliklerinin direnmeleri karşısında bu taarruzlar durduruldu. Yunan Ordusu 5 Eylülde genel olarak önceki gün varmış olduğu hatlarda kaldı.³⁶⁴ Aynı zamanda Yunan Ordu Komutanı 5 Eylül'de akşam 20:20'de 6 Eylül için verdiği emirde, Türk Ordusu'nun 3'üncü Kolordu bölgesinden şiddetli bir taarruz yapmayı planladığı bilgisinin alındığını, böyle bir durumda 1'inci ve 2'nci Yunan Kolordularının sola kayması için vakit olmadığını, bu Türk taarruzu gerçekleştiği takdirde tek çare olarak, 3'üncü Yunan Kolordusu'nun dayanabildiği kadar dayanırken, 1'nci ve 2'nci Yunan Kolorduların kuzeye doğru Türk cephesine taarruz etmelerini emretmişti.³⁶⁵ Yunan komuta Heyeti'nde endişe büyüktü. Yunan Ordu Komutanı bir felakete dönüşmeden harekâtı bir an önce bitirmek istiyordu. Yunan Ordu Komutanı askeri durum hakkında karşılıklı kıyaslamalara dayanan ve harekâtın geleceği hakkında Yunan Hükümeti'nden direktif bekleyen raporunu Bursa'ya Savunma Bakanı'na gönderdi.³⁶⁶

³⁶³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 284.

³⁶⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 182.

³⁶⁵ *a.g.e.*, 183.

³⁶⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 285.

Şekil 4.13: Sakarya Meydan Muharebesi 5/6 Eylül 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 24

Yunan Ordusu 4 Eylül'de maksatlarını örtecek bir başarıdan sonra Sakarya Nehri gerisinde bir savunma mevziinin tutulması fikrine yönelmişti. Dolayısıyla artık Ankara'ya kadar ilerlemek şöyle dursun bulundukları mevzilerde bile muharebeyi sürdürmekten fayda beklemeyen Yunan Ordu Komutanı Papulas, Yunan Milli Savunma Bakanı'na Theotokis'e verdiği raporunda "Ordunun nasıl hareket edeceği" direktifini beklemekteydi.³⁶⁷ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya durum hakkında bildirdiği görüşleri şu şekilde idi: "Muharebeler mevzi muharebeleri şeklini almaya başlamıştır. Böyle bir olasılıkla meydana gelecek zararların önlenmesi için ve aynı zamanda takviye Yunan kuvvetlerinin geriden gelmesi halinde bunları uzakta kalmaya zorlamak üzere süvarimizin yeniden düşman gerilerine esaslı ve devamlı surette faaliyete geçmesini gerekli görmekteyim. Bu maksatla 5'inci Grup emrindeki süvari tümenlerinden birisinin

³⁶⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 178.

Sakarya Nehri güneyinden Beylikahır-Alpu Köyü hattına ve Beylikahır'dan Beylikköprü, Kavuncu Köprüsü doğrultusuna uzanan menzil yolları üzerine akın yapmasını yararlı görüyorum.”³⁶⁸ Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Yunan taarruzlarının eski şiddette yapılmadığını dikkate alarak 5 Eylül'de savaşın siper muharebesine dönmesinden kuşkulanarak 5'inci Süvari Grup'u tarafından güneyden Yunan birlikleri gerilerine yapılan akınların derinleştirilmesini isteyecekti.³⁶⁹

Bugünkü muharebeler sonucunda Batı Cephesi kuvvetlerinin savunduğu mevzilerde hiçbir değişiklik olmayacak, Yunan Ordusu da genel olarak dün varmış olduğu hatlarda kalacaktı. Yunan Ordu Komutanı Papulas bugün akşam alacağı istihbarata dayanarak Türklerin 3'üncü Yunan Kolordusu karşısında önemli sayıda kuvvet yığdığını ve Türklerin bu kolorduyu geri atıp diğer kolordular ile irtibatını keserek imha etme olasılığı olduğunu bu yüzden sağ kanattan sol kanada kuvvet kaydırılmayacağını, tüm kolorduların cephelerine taarruza hazır olmalarını emredecekti.³⁷⁰

4.8.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

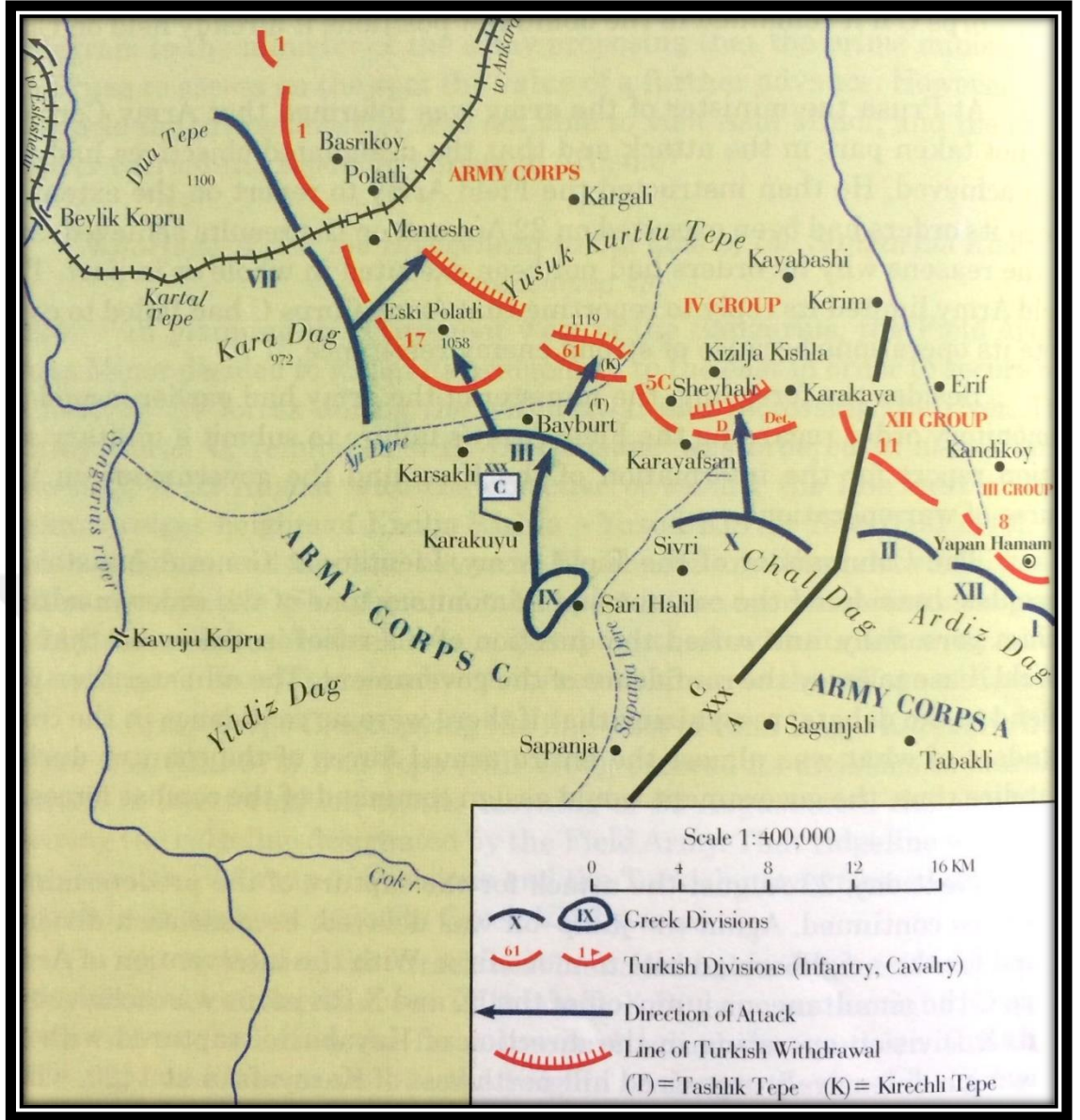
Batı Cephesi Komutanlığı'nın 5 Eylül'de uygulanması için verdiği 36 sayılı cephe emrinin Çaldağı bölgesini ilgilendiren kısmı şu şekilde idi: “Bundan sonra düşman taarruzunda elden çıkacak her yerin mutlaka geri alınması harekâtımızın esası olacaktır. 12'nci Grup, 68'inci Alayı 4'üncü Grup emrine harekete hazırlayacaktır. 3'üncü Grup 47'nci Alayı gün doğumundan evvel varacak şekilde 12'nci Grup emrine hareket ettirecektir. 1'inci Grup 41'inci Tümeni ordu ihtiyatı olarak iki alayı ile Haymana'ya bu gece hareket ettirecektir.”³⁷¹

³⁶⁸ a.g.e., 178.

³⁶⁹ Erikan, a.g.e., 257.

³⁷⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 183-184.

³⁷¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât* (cilt 2. kısım. 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.), s.177.

Şekil 4.14: Yunan Ordusu'nun Çekilmeyi Emniyete Almak İçin Yaptığı Taarruzlar.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 43.

Sabah saat 08:30'da 10'uncu Yunan Tümeni Şeyhali doğrultusunda, emrindeki 9'uncu Yunan Tümeni Karayavşan doğrultusunda taarruza başladı. Bu bölgeden gelişebilecek taarruzun 4'üncü ve 12'nci Grup bakımından doğuracağı tehlikeyi önlemek için 4'üncü Grup Komutanlığı toplayabildiği dokuz taburluk kuvvetini 5'inci Kafkas Tümeni emir komutasında taarruz ettirdi ve 12'nci Grup bu taarruzu topçuları ile destekledi. 10'uncu Yunan Tümeni (Şekil 4.14 krokide Sheyhali) Şeyhali

doğrultusunda mevzilere 1 kilometre kadar uzakta durdu.³⁷²

Durumunda değişiklik olmayan 12'nci Grup (Çal Cephesi) bugün 2'nci Yunan Tümeni'nin sabahtan beri aralıklı topçu ateşleriyle taciz edildi. 2'nci Yunan Tümeni ise bütün günü mevzilerini tahkimle geçirdi. Saat 11:00'e doğru Çaldağı üzerinden ilerleyen bir alayın Ahırlıkuyu'ya girdiği ve daha kuzeye geçmediği görüldü. Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile saat 19:30'dan sonra Karakaya bölgesi 24'üncü Tümen'in burada bulunan birlikleriyle beraber 4'üncü Grup'a verildi. Sivri-Karayavşan-Karakaya-Kerim (mevkiler 4'üncü Grup'a dahil) hattı, 12'nci Grup ile ara hattı olarak değiştirildi.³⁷³

4.9. 06 Eylül 1921:

4.9.1. Genel Durum:

Yunan Ordu Komutanı emri gereği tüm cephede Yunan birlikleri bulundukları mevzilerde kalacak ve savunma tedbirleri alacaktı. Aynı zamanda tümenler geri bölgelerinde güçlü ihtiyatlar bulunduracaktı. Emirde; bu tedbirlerden maksadın yapılacak taarruz için hazırlık olduğu da belirtilmişti.³⁷⁴ Her an bozguna dönüşme ihtimali barındıran bir harekât nevi için Yunan Ordu Komutanı çekilme kavramını kullanmak istememişti. Ordu Komutanı bu noktada, Yunan Hükümeti'nin ordunun hareket tarzı hakkında vereceği direktifi beklemekteydi. Bu sebeple birlikler genelde 05 Eylül'deki mevzilerinde kaldılar. Yunan Ordusu genel olarak cephe boyunca Türk kuvvetleriyle temasta bıraktığı birliklerin himayesinde bazı birlikleri ile Sakarya'ya doğru ve Beylikköprü'den Porsuk Çayı ve Demirci doğrultusunda hareket etmekteydi. Zira Yunan Ordu karargâhı da Kavuncu Köprüsü bölgesine alınmıştı.³⁷⁵ Yunan generali X.Stratigos bugün için hatıralarında şöyle yazmıştı: "6 Eylül'den beri Yunanların taarruzlarına ara verdiklerini hisseden ve bunu bir zaafa belki de bir geri çekilme niyetine hamleden düşman, aşağı yukarı en zayıf yerimiz olan 3'üncü [Yunan] Kolordusu'nun karşısına mümkün olduğu kadar kuvvet yığmaya başlamıştı."³⁷⁶ Türk Batı Cephesi Komutanlığı 05 Eylül'deki mevzilerini elde bulunduruyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 06 Eylül saat 21:00'de aşağıdaki emri vermişti:

"1. Onbeş günden beri geceli gündüzlü devam eden meydan muharebesinde düşmanın bütün girişimlerinin kırıldığı muhakkaktır. Düşmanın daha önemli

³⁷² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 180.

³⁷³ *a.g.e.*, 180.

³⁷⁴ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 285.

³⁷⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 190.

³⁷⁶ Stratigu, *a.g.e.*, 34.

girişimlerde bulunmak için bezgin ordusuna güvendiği kabul edilmediği gibi taze kuvvet almasına da imkân tasavvur edilemiyor.

2. Bundan dolayı düşmanın durumunu meydana çıkarmak için bu geceden aşağıdaki önlemlerin alınması uygun olur.

3. Her grup kendi cephesinde birçok doğrultuda kuvvetli keşif kolları ile bu gece düşman mevzilerine baskın yapacak ve esir almaya çalışacaktır. Bu baskınları genel bir taarruz mahiyetinde göstermek için düşmanın belli mevzilerine, cephane israf edilmemek koşulu ile bir miktar topçu atışları da yapılmalıdır. Baskının bir grup cephesinde aynı zamanda yapılması tanzim edilmelidir.

4. Bir üst maddedeki gece girişimlerinden düşmanın gerçekten çekilmekte olduğu tahakkuk ederse yarın ciddi takip yapabilmek için her grup elindeki kuvvetli ihtiyatları harekete hazır bulunduracaktır.”³⁷⁷

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas’ın emriyle bugün bütün kolordular mevzilerini tahkim ile uğraşacaklardı. Türk birlikleri ise bulundukları mevzileri kesin olarak savunmakla görevli idiler. ³⁷⁸

4.9.2. Çaldağı Bölgesi’nde Durum:

Batı Cephesi Komutanlığı’nın 6 Eylül’de uygulanması için verdiği 37 sayılı cephe emrine göre; “Ordu 6 Eylül’de bulunduğu hattı kesin olarak koruyacak ve savunacak, 4’üncü ve 12’nci Gruplar yarın karşı taarruz için hazırlanacaklardı. Ancak taarruzun yapılması için durumun gelişmesine göre ordudan emir bekleyeceklerdi. Kerim’de 23’üncü Tümen 12’nci ve 4’üncü Grup karşılarında yapılacak muharebeleri önemle yakından izleyecek ve ordu ile devamlı olarak irtibatını koruyacaktı.”³⁷⁹ Dün yapılan muharebelerden sonra 12’nci Grup ile 4’üncü Grup ara hattının değiştirilmesi üzerine 24’üncü Tümen’in 30’uncu Alayı mevzi ile beraber 5’inci Kafkas Tümeni’ne verilmişti. 10’uncu Yunan Tümeni’nden iki alayın toplandığı ve Toydemir üzerinden Beşköprü doğrultusunda hareketleri, Sarıhalil ile Karayavşan güneyinden birer alayın Sarıhalil civarında yerleşerek Beşköprü doğrultusunda gittikleri görülmekte idi.³⁸⁰

12’nci Grup cephesinde Çaldağı kuzey eteklerini tutmakta olan 2’nci Yunan Tümeni, mevziini tahkimle uğraşıyordu. 9’uncu Yunan Tümeni’nin bir alayı Karayavşan güneydoğusu-Ahırlıkuyu batısı hattını tutuyordu. 12’nci Grup, Batı Cephesi

³⁷⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 192.

³⁷⁸ a.g.e., 186.

³⁷⁹ a.g.e., 185.

³⁸⁰ a.g.e., 187.

Komutanlığı'nın karşı taarruz görevi emrine göre Karayavşan doğrultusunda taarruz ederek Yunan kuvvetlerine karşı batıya doğru veya Erif güneydoğusu bölgesinden Çaldağı genel istikametinde taarruz yapacak gibi hazırlanmakta idi.³⁸¹ 2'nci Yunan Tümeni'nin durumu ise hiç iyi değildi. Bu tümenin işe yarar ancak 3000 süngüsü kalmıştı.³⁸² Çaldağı bölgesindeki bazı Yunan birliklerinin geri çekildiği görülmüştü.³⁸³

6 Eylül'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın (ATATÜRK), Milli Savunma Bakanlığı'na gönderdiği yazısında Karayavşan batısındaki tepe gerisinden Yunan kuvvetlerinin kısım kısım askerlerinin ovaya inip daha sonra bölük halinde olarak Sivri istikametinde geriye gittiği görüldüğü ve bunların kuvvetinin bir alay olduğu, ayrıca topçu ve piyadeden oluşan iki alay kadar uzun bir yürüyüş kolunun Sarıhalil civarından güneybatıya hareket ettiği rapor edilmekte idi.³⁸⁴

³⁸¹ *a.g.e.*, 187

³⁸² Andre, *a.g.e.*, 139.

³⁸³ İncedayı, *a.g.e.*, 143.

³⁸⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 50.

5. SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÜÇÜNCÜ SAFHADA ÇALDAĞI (7-13 EYLÜL 1921):

Sakarya Meydan Muharebesi'nde üçüncü safha; 7-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Yunan Ordusu taarruzlarının kırılması ile Türk karşı taarruzunun icra edilmesi ve Yunan Ordusu'nun geri çekilmesi safhasıdır. Yunan Küçük Asya Ordusu, Türk Ordusu'nu ilk olarak sol kanadından kuşatma, daha sonra cephenin merkezinden Haymana-Ankara istikametinde yarma teşebbüslerinde başarısız olunca, kendini şartları gittikçe zorlaşan ve daha kötüye giden bir muharebenin içinde buldu. Yunan Ordusu artık Sakarya Nehri'nin batısına geri çekilme planlarını değerlendiriyordu. Zaten 4 Eylül'den itibaren merkez ve sağ kanadından çekilecek birlikleri için, sol kanadındaki 3'üncü Yunan Kolordusu bölgesinde geçiş bölgesini güvene alacak sınırlı hedeflere taarruzlar yapmaya başlamıştı.³⁸⁵ İkmal konusunda yaşanan ciddi sıkıntıların yanı sıra, bir karış toprağı bile ele geçirmenin büyük bedel ödediği inatçı Türk Savunması, birlik mevcutlarındaki yüksek zayıat oranı, bu zayıatı telafi edebilecek yedek kuvvetlerin yetersiz oluşu vb. sebepler artık Yunan Komuta Heyeti'nde kendileri için gerçekleşecek bir felaket ihtimaline karşı ciddi kaygı oluşmasına sebep olmuştu. Eskişehir'den Sakarya Nehri'nin beş kilometre batısındaki Sazılar'a kadar gelen tren hattı ile birlikte Kavuncu Köprüsü'nden yapılan ikmal de sorunların çözümüne yetmemişti. Tekerlekli araçların neredeyse yarısı ya lastik eksikliğinden ya da genel tamirat eksikliğinden ötürü çalışamaz hale gelmişti. Dahası yağmur mevsimi yaklaşıyordu ve yetersiz yol şebekesi daha kötü hale gelecekti.³⁸⁶

Yukarıda bahsedilen olumsuz durum sebebiyle Yunan Komuta Heyeti harekâtın Ankara'ya doğru devam ettirilmesinin ortaya çıkaracağı daha büyük zayıat ve sıkıntıları düşünmeye, Ankara'ya doğru devam ettirilecek harekâtın olası olumsuz sonuçlarını değerlendirmeye ve çekilme planlarını uygulamaya başlamıştı. Ankara'ya kadar devam ettirilecek harekâtın siyasi açıdan ne kadar değerli olduğu konusunda hükümetin değerlendirmesini beklemeye karar vermişti. Yunan Hükümeti'ne sunulmak üzere bu konuda bir rapor hazırlayan Yunan Ordusu Komuta Heyeti, Yunan Ordusu'nun mevcut durumdaki üstünlüklerinden ve sıkıntılarından bahsedip hala vakit

³⁸⁵ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 282.

³⁸⁶ a.g.e., 281.

varken bir an önce karar verilmesini talep etmişti. Raporda, Yunan Ordusu Komuta Heyeti'nin, şimdiye kadar elde edilen askeri kazanımların siyasi açıdan Yunanistan için önemli olup olmadığını değerlendiremeyeceği, dolayısıyla hükümetin direktifinin önemli olduğu belirtilmişti. Yine raporda ciddi zorluklara karşı harekât devam ettirilerek Ankara'nın ele geçirilebileceği fakat olayların bunun tersi biçimde gelişerek elde edilmiş kazanımların kaybedilebileceği de belirtilmişti. Söz konusu rapor Bursa'da bulunan Yunan Savunma Bakanı'na 5 Eylül 1921'de General X. Stratigu tarafından takdim edildi. Aynı gün Yunan Ordu Komutanlığı, Bursa'da bulunan Savunma Bakanı'na bir telgraf göndererek kendisinden Yunan Başbakan'ı Gunaris'i durumu değerlendirmesi için Bursa'ya çağırmasını teklif ettiler. Gunaris Bursa'ya gelebilecek durumda değildi ve rapor Atina'ya gönderilecekti.³⁸⁷ 5 Eylül'de Atina ile temas etme kararı alan Yunan karargâhının ilerleyen süreçte cevabi yazıyı beklemeksizin Sakarya batısına çekilmeye başlaması ise kararın aslında verildiğine işaret ediyordu.

6-7 Eylül gecesi Türk birlikleri tarafından bütün cephe boyunca yer yer yapılan baskınlar sonucunda Yunan Ordusu'nun çok sayıda ateşli silahlarla takviyeli zayıf piyade birlikleri bırakarak cephe gerilerinde toplandıkları belirlenmişti. Batı Cephesi Komutanlığı'nca 7 Eylül saat 08:30'da yapılan hava keşfinde Yunan birliklerinin ve oto kollarının Kavuncu Köprüsü genel istikametine batıya doğru ilerlemekte oldukları tespit edilmişti. Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü bölgelerinde tespit edilen yoğun hareketler Yunan Ordusu'nun henüz çekilmeden önce kendisine ayak bağı olacak geri hizmet ve ikmal birliklerini ve diğer tesislerini Sakarya Nehri batısına geçirmekte olduğu anlamını taşıyordu. 2'nci Yunan Kolordusu 9'uncu Tümeni'nin 3'üncü Yunan Kolordusu gerisine batıya alındığı Türkler tarafından tespit edilmişti. Bu durum üzerine Batı Cephesi Komutanlığı 38 sayılı cephe emri ile Yunanlıların cephede zayıf kuvvetler bırakarak büyük kısmı ile geriye alındığının değerlendirildiğini belirtip, Türk birliklerinin mevzilerinde düzeltmeler yapmasını ve gerilerinde kuvvetli ihtiyatlar oluşturmasını emretmişti. Batı Cephesi Komutanlığı genel bir taarruz planlıyordu. Aynı zamanda Grup Komutanlarına Mürettep Kolordu bölgesinden büyük ölçüde yapılacak bir taarruz hakkındaki fikirleri de sorulmuştu.³⁸⁸

³⁸⁷ a.g.e., 282.

³⁸⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 192-199.

5.1. 07 Eylül 1921:

5.1.1. Genel Durum:

Yunan Ordu Komutanı tarafından verilen emre göre; Yunan kolorduları işgal etmekte oldukları mevzileri derhal tahkim etmeye başlayacaklar ve çok kuvvetli bir şekilde savunma önlemi alacaklardı. Daha önce belirtildiği gibi, emirde bu durumdan ordunun taarruz etmekten vazgeçtiği anlamı çıkarılmaması gerektiğinin aksine yeni bir taarruz için kuvvet tasarrufu yapılmasının amaçlandığının belirtilmesi moralin yüksek tutularak dağınıklığın engellenmesi amacına matuftu.³⁸⁹ 7 Eylül'ün ilk saatlerinden itibaren bütün Yunan cephesine karşı Türk keşif taarruzları icra edilmeye başlamıştı.³⁹⁰ Türk Ordusu tarafında ise Yunan Ordusu'nun sol kanadına büyük ve koordineli bir taarruz hazırlıkları devam ediyordu ve ilk hedef olarak da Sakarya Vadisi'ni doğuya doğru kapatan Dua Tepe-Kartal Tepe-Karadağ hattı belirlenmişti. Bu hat üzerinden daha sonra Yunan Ordusu'nun merkezine taarruz edilecek, Yunan Ordusu'nun doğu ve batı doğrultusundaki birliklerinin bağlantısı Kavuncu Köprüsü istikametinde kesilecek, Dikilitaş-Yamak hattı ele geçirilecekti. 7 Eylül sabahı Türk birlikleri Yunan birliklerinin durumunu daha iyi tespit etmek amaçlı keşif taarruzlarına devam etmişti. 1'inci ve 2'nci Grup Ardızdağı (Ardıçdağı) tutan Yunan 1'inci Tümeni'ne ve Çaldağı elinde olan Yunan 2'nci Tümeni'ne taarruz etmişti. 1'nci Grup'un hedefi, Yunan 1'inci Tümeni ile Yunan 2'nci Kolordusu arasına girerek bağlantılarını koparmaktı ancak taarruzları başarılı olamadı.³⁹¹ 11'nci Türk Tümeni Çaldağı'na taarruz etti ancak burada da Yunanlılar durumunu korudu. 5'nci Grup emrindeki 2 ve 3'üncü Türk Süvari Tümenleri ile birlikte Yunan Ordusu'nun gerisine sarktı.³⁹² 3'üncü, 4'üncü Gruplar ile Mürettep Kolordu da cephelerindeki Yunan birliklerine taarruz etmişti. Bu hareketlerin sonucunda genel olarak Yunan birliklerinin etkili topçu ateşleri altında mevzilerinde zayıf emniyet birlikleri bırakarak kuvvetlerinin çoğunu geriye aldığı tespit edilmişti.³⁹³

7 Eylül saat 08:30'da yapılan hava keşfinde çok sayıda Yunan birliğinin batı istikametinde ilerlediği görülmüştü. Bu hava keşfinde; Beylikköprü-Bebi arasında Bebi'ye hareket halinde büyük bir otomobil kolu; Beylikköprü-Sazılar-Biçer ve Beylikköprü-Demirci yollarında çeşitli oto kolları; Kavuncu Köprüsü-Hamam-Sivrihisar yolunda batıya doğru oto kolları hareketleri görülmüştü. Özellikle Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü bölgesindeki yoğun hareketler, Yunan Ordusu'nun henüz

³⁸⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 193.

³⁹⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 286.

³⁹¹ a.g.e., 291.

³⁹² a.g.e., 291.

³⁹³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 196.

çekilmeden önce kendisine ayak bağı olacak geri hizmet ve ikmal birliklerini ve diğer tesislerini Sakarya Nehri batısına geçirmekte olduğu manasını taşıyordu. Bununla birlikte Yunan Ordu Komutanı Papulas kolordulara verdiği emirde bulunulan hatta savunma düzeni alınmasını emretmişti. Bu esnada Papulas Milli Savunma Bakanı'ndan gelecek harekâtın devamı ile ilgili talimatı bekliyordu. Batı Cephesi Komutanlığı ise 38 sayılı cephe emri ile birliklere mevzilerini tahkim ve takviye etmesini ve geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurmasını emretmişti.³⁹⁴

5.1.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

5'inci Kafkas Tümeni Hücum Taburu'nun gece boyunca bomba ve süngülerle yaptığı taarruzda 10'uncu Yunan Tümeni birlikleri birçok ölü ve yaralı ile silah ve cephane terk ederek Çaldağı batısı sırtlarına doğru Gölçeşmesi Yaylası kuzeyine çekildiler. Gece baskını sırasında Karayavşan civarında sığınan iki Bulgar erinin (Makedonya ve Trakya'daki Bulgar asıllı halktan) söylediklerinden, fazla kayıp veren 2'nci ve 12'nci Yunan Tümenleri'nin bir tümen halinde birleştirilmiş olduğu öğrenilmişti. Çaldağı'nı elinde tutan 2'nci Yunan Tümeni'nin durumunu kesin olarak meydana çıkarmak üzere günün erken saatlerinde 12'nci Grup sağ kanadındaki 24'üncü Tümen'den Karayavşan doğusuna, sol kanadındaki 11'inci Tümen'den Ahırlıkuyu ve Çaldağı'na baskın ve keşif taarruzu ile ilerleyen müfrezeler, Karayavşan doğusu ile Ahırlıkuyu'ya kadar sokuldular. Fakat Çaldağı'na taarruz eden bu birlikler doğudan aldığı ateş tesirleri ve grup topçularının da ateşleri altında kalarak zayıf verdi ve geriledi. Sırtları terk eden Yunan birlikleri de tekrar mevzilerine girdiler. Bu baskında Karayavşan-Ahırlıkuyu batısında 10'uncu Yunan Tümeni'nden bir taburun muharebe ileri karakolu olarak bulunduğu, Çaldağı'nda 2'nci Yunan Tümeni'nden zayıf emniyet birliklerinin kaldığı kuvvetin büyük kısmının geride toplanmış olduğu belirlendi.³⁹⁵ 7 Eylül'de Yunan Ordu Komutanlığı tarafından hükümete ve kolordulara verilen askeri bülten şu şekilde başlıyordu: "23 Ağustos'ta başlayan Sakarya muharebeleri düşmanın Polatlı-Çaldağ-Ardızdağ-Güzelcekele-Kaleköy hatlarına çekilmesi ile bitmiş sayılabilir."³⁹⁶

7 Eylül'de Türk birlikleri tarafından yapılan keşif taarruzlarında başarılı sonuçlar elde edilmişti. Cepheden hayırlı haberler bekleyen Büyük Millet Meclisi'ne Başkomutan'ın bu keşif taarruzları hakkında yazdığı telgraf şöyle idi: "Karayavşan istikametinde icra edilen keşif taarruzu neticesinde düşmanın iki alayı pek perişan bir vaziyette Çaldağı eteklerine kadar çekilmiştir. Birliklerimiz Karayavşan sırtlarını işgal etmiştir. Tayyarelerimizin keşfine göre düşmanın çeşitli sınıflardan oluşan bir kolordusunun

³⁹⁴ a.g.e., 192-195.

³⁹⁵ a.g.e., 196.

³⁹⁶ Kondulis, a.g.e., 137.

düzensiz bir şekilde Sivri güneyinden batıya doğru yürümekte olduğu ve Çaldağı'ndaki düşman kuvvetlerinin azaldığı görülmüştür.³⁹⁷ Çaldağı kuzeyinden keşif taarruzu maksadıyla ilerleyen Türk birlikleri Yunan mevzilerine girerek kaçanları takip ettiler ve makinalı tüfek vb silah malzemelerini ele geçirmişlerdi.³⁹⁸ Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Bey (GÜNDÜZ) hatıralarında 7 Eylül'ü şöyle anlatmıştı: “Öğleden sonra Çaldağı kuzeyinde Karayavşan-Tutak batısındaki Karasüleymanlı istikametinde keşif için ilerleyen birliklerimiz düşmanın şiddetli direnmesine rağmen Yunan mevzilerini işgal ve takip ederek bizim için insandan daha değerli olan malzeme ele geçirmiş, Yunan'a ağır zayıat verdirmiştir. O gün, Çaldağı'nı ele geçirmiş olarak Haymana-Polatlı yoluna çıkmayı başarmış düşmanın önüne kuvvet kaydırmamızı tamamladık.”³⁹⁹

5.2. 08 Eylül 1921:

5.2.1. Genel Durum:

Batı Cephesi Komutanlığı Yunanlıların durumunu doğru tespit etmek maksadıyla keşif taarruzlarına devam etmişti. Yunan muharip birliklerinin çekildikleri hakkında kesin bir hüküm verilmesindeki güçlüklerle karşı, gerçek payı olan nokta, Yunan birliklerinin geri hizmet ve ikmal tesis ve birliklerinin hiç olmazsa önemli bir kısmının Sakarya batısına aktarıldığı idi.⁴⁰⁰ Yapılan muharebeler neticesinde 1'nci Grup bölgesinde Yunanlıların 13'üncü Tümeni ile daha gerilerde birkaç alayı olduğu tespit edilmişti. 4'üncü Grup karşısında 9'uncu ve 10'uncu Yunan Tümenleri'nin, Çaldağı'nda 2'nci Yunan Tümeni'nin olduğu tespit edilmişti. Durumun daha iyi anlaşılabilmesi için 4'üncü Grup ile 5'nci Grup (Süvari Grup)'un gece yapacağı taarruzlar planlanmıştı.

Yunan Küçük Asya Ordusu ise yapılacak çekilmenin güvenceye alınması için tedbirler düşünmeye devam ediyordu. Bu doğrultuda Türklerin 3'üncü Yunan Kolordusu bölgesine şiddetli taarruzları olursa, 1'nci ve 2'nci Yunan Kolordular ile kuzey istikametinde Türk cephesine şiddetli taarruzlar yapmak için hazırlanmasını emretmişti. Bu emre göre 3'üncü Yunan Kolordusu şiddetli bir taarruza uğradığını anlar anlamaz elinden geldiğince ve fedakârca bu taarruza karşı koyacak, 1'inci ve 2'nci Yunan Kolorduları da kuzey istikametinde Türk Cephesi'ne taarruz edecekti. 3'üncü Yunan Kolordusu aynı zamanda aktif savunma uygulayacak, 10'uncu Tümeni ile kuzey ve kuzeydoğu istikametinde taarruz edecekti.⁴⁰¹ Yunan Ordu Komutanı telaş

³⁹⁷ Özalp, *a.g.e.*, 203.

³⁹⁸ İncedayı, *a.g.e.*, 144.

³⁹⁹ Gündüz, *a.g.e.*, 498.

⁴⁰⁰ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 209.

⁴⁰¹ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, *a.g.e.*, 286.

içindeydi. Şiddetli bir Türk taarruzu karşısında bu planı uygulamak hiç kolay olmayacaktı. Ne var ki Türk birlikleri de çok yıpranmıştı.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Mürettep Kolordu bölgesinden dört tümenle yapılacak bir taarruz hakkında verdiği direktifine, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa "bütün ihtiyatlarımızı kuzeye alarak Mürettep Kolordu kesiminden bir taarruza, düşmanın çekilme kararına kesin kanat getirdikten sonra teşebbüs olunabilir. 1'inci Grup ve 4'üncü Grup cephelerinde yapılan keşif taarruzu sonucu henüz alınmadı." diye cevap vermişti. İsmet Paşa ordunun sol kanadında 1'inci Grup bölgesindeki Yunan Ordusu durumundan emin değildi. Ayrıca 4'üncü Grup bölgesi de hala kritik bir haldeydi. Öncelikle bu bölgelerden bir tehlike gelmeyeceğine emin olmak istiyordu ve bu durum aydınlatıldıktan sonra birlikleri sağ kanatta Mürettep Kolordu bölgesinde toplamak istiyordu. Öte yandan Yunan Ordu Komutanı Papulas'ın harekâtın geleceği ile ilgili direktif talep ettiği Başbakan Gunaris, kendisine yalnız askeri şartları göz önünde tutarak karar vermesini bildirmişti. Bugün cephe boyunca Yunan mevzilerinin hâkim kesimleri kuvvetli emniyet birlikleri ile tutulmakta idi. Yunan birlikleri 7 Eylül'deki hatlarda bulunuyorlardı.⁴⁰²

5.2.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

Çaldağı cephenin merkezinde adeta bir direnek noktası idi. Batı Cephesi Komutanlığı verdiği emir ve raporlarda Yunan birliklerinin durumunu açıklarken "düşmanın Mürettep Kolordu cephesinden Çaldağı'na (dahil) kadar beş ve Çaldağı'ndan (hariç) Totak'a kadar en fazla dört tümeni olduğunu..." birçok raporunda belirtmekteydi. Bugün sabah 09:20'de yapılmış olan hava keşfine göre Çaldağı'ndaki kuvvetler pek azalmıştı. 9'uncu Yunan Tümeni bir alayı Sivri Köyü kuzey ve kuzeydoğusunda idi. Çaldağı güneyinden gelerek Sivri-Sarihalil doğrultusundan batıya giden Yunan birlikleri gözlemlenmişti. 4'üncü Grup saat 19:30'dan sonra yoğun bir topçu ateşinden sonra Karayavşan-Çaldağı batısı istikametine bir taburla taarruza başladı. Taarruza 23'üncü Tümen de gösteriş mahiyetinde açılarak katıldı. Çaldağı batısı doğrultusundaki taarruzlar başarı ile devam etti. 4'üncü Grup birlikleri Gölçeşmesi Yaylası kuzey sırtlarına kadar ilerlediler. Esir ifadesine göre Çaldağı'nda 2'nci Yunan Tümeni'nin olduğu teyit edildi. Çaldağı kuzeyindeki 12'nci Grup genel olarak 7 Eylül'deki mevzilerinde idi. Çaldağı bölgesinden Erif ve Haymana bölgelerine aralıklı olarak topçu ateşleri açılıyordu.⁴⁰³ 12'nci Grup cephesinde aralıklı topçu ateşi olmuş ve grup topçuları 4'üncü Grup karşısındaki Yunan kuvvetlerinin sağ kanadını ateş

⁴⁰² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 209-211.

⁴⁰³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 205-210.

altına almıştı. Çaldağı'nda bulunan bazı Yunan kuvvetlerinin güneybatıya gittiği 12'nci Grup tarafından rapor edilmişti.⁴⁰⁴ 4'üncü Grup tarafından Karayavşan istikametinde icra edilen keşif taarruzu neticesinde Yunan kuvvetlerinden iki alayın pek perişan bir surette Çaldağı eteklerine kadar çekildiği, yapılan hava keşfi neticesinde Çaldağı'ndaki Yunan kuvvetlerinin azaldığının tespit edildiği de rapor edilmişti.⁴⁰⁵

5.3. 09 Eylül 1921:

5.3.1. Genel Durum:

7 Eylül'den beri batıya hareket halinde olan Yunan Küçük Asya Ordusu Karargâhı 9 Eylül'de Kavuncu Köprüsü'nde konuşlandı.⁴⁰⁶ Türk birlikleri tarafından Kavuncu Köprüsü'nün 6-7 kilometre kuzeyinde ve Sakarya Nehri batısında bir tümen kadar kuvvet ile Beylikköprü Sakarya batısında bir tümen kadar kuvvet tespit edilmişti. Yine 3'üncü ve 2'nci Gruplar karşısında en fazla bir tümenin olduğu, Gökgözüşereflisi bölgesindeki Yunan 5'inci Tümeni'nin Katrancı Deresi batısına kaydırılmakta olduğu, Yunan Süvari Tugayı'nın Büyükgökgöz- Sinanlı batısı sırtları hattını tutmuş olduğu tespit edilmişti. Merkezi İnlerkatrancı'da olmak üzere Mangaldağı-İnlerkatrancı güney sırtları-Kürttaciri kesimlerinin bazı birliklerle tutulması, Yunan Ordusu'nun ciddi bir taarruz için tertiplenmesinden çok yapacağı çekilmeyi kolaylıkla ve emniyetle yapabilmek maksadıyla Beylikköprü-Kürttaciri arasındaki Sakarya geçitlerinin ilerden emniyetini sağlamak için uğraşmakta olduğuna çok kuvvetli bir işaretti. Grup komutanları daha önce Batı Cephesi Komutanlığı'nın taarruzla ilgili görüşlerini isteyen emrine karşı kendi değerlendirmelerini yapmışlardı. 10 Eylül'deki genel taarruz konusunda hemfikir olan grup komutanları taarruzun uygulama planı ile ilgili görüşlerini cephe komutanlığına bildirdiler.⁴⁰⁷

9 Eylül günü Türk Ordusu karşı taarruz için hazırlandı ve birliklerini taarruz bölgelerine kaydırmakla uğraştı. 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea'nın inisiyatif alıp bazı birliklerini batıya doğru hareket ettirerek 1'nci Yunan Kolordusu gerisine kaymaya başlaması Yunan Ordusu Komuta Heyeti'nde ciddi bir sorun ortaya çıkardı. Yunan Ordu Komutanı Papulas, 2'nci Yunan Kolordusu Komutanı Prens Andre'ye harekatta tek sorumlunun ordu komutanı sıfatıyla kendisi olduğunu söyleyerek çekilmeyi durdurdu. 2'nci Yunan Kolordu Komutanı'na kendisine daha önce verilen emri yerine

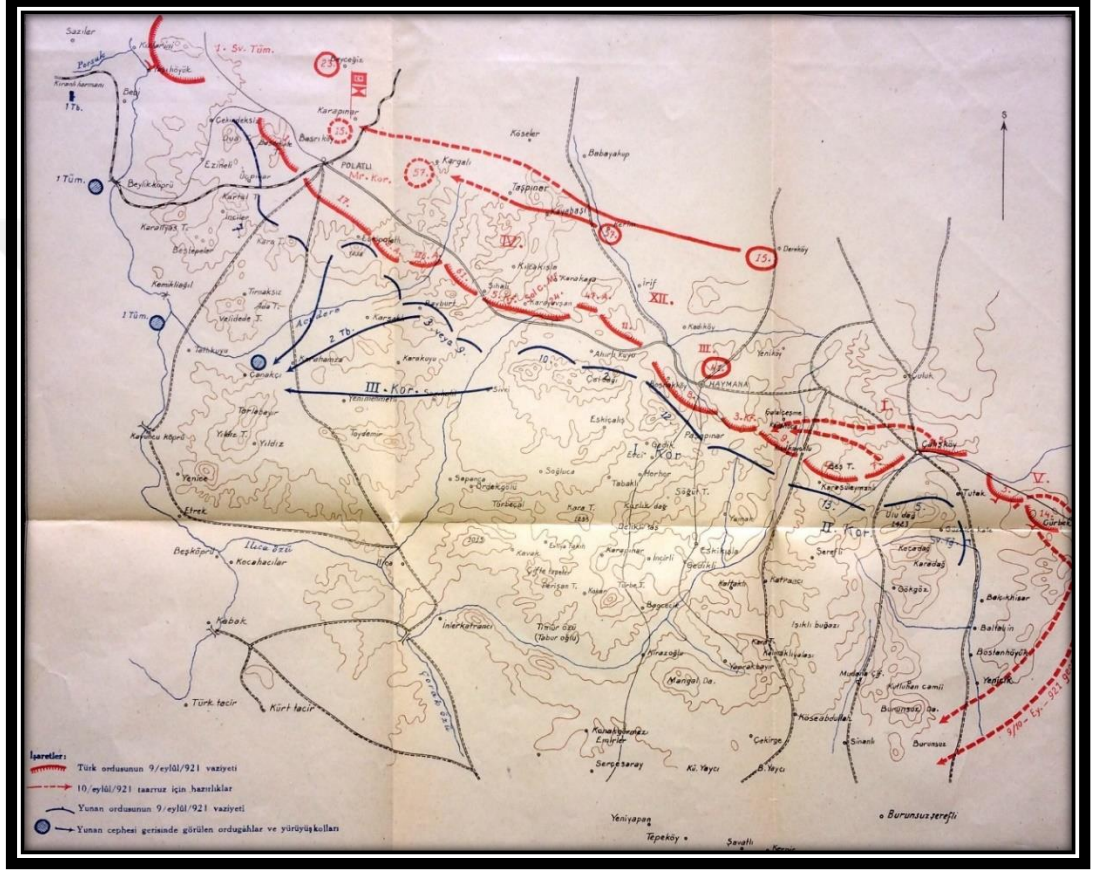
⁴⁰⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 52.

⁴⁰⁵ a.g.e., Belge No. 52-1.

⁴⁰⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 285.

⁴⁰⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 218-219.

getirmesini, kolordunun sorumluluk bölgesine dönmesini emretti⁴⁰⁸. Türk Ordusu bugün taarruz etmediğinden Yunan Ordusu genellikle mevziide kaldı ve hiçbir taarruz hareketinde bulunmadı. Yunan Ordu birlikleri bugün de dünkü mevzilerinde bulunuyorlardı.⁴⁰⁹ Batı Cephesi Komutanı saat 20:00'de verdiği 40 sayılı cephe emrine göre 10 Eylül'de genel taarruz yapılacaktı ve birlikler bu doğrultuda hazırlanacaktı.⁴¹⁰

Şekil 5.1: Sakarya Meydan Muharebesi 9 Eylül 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 26.

5.3.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

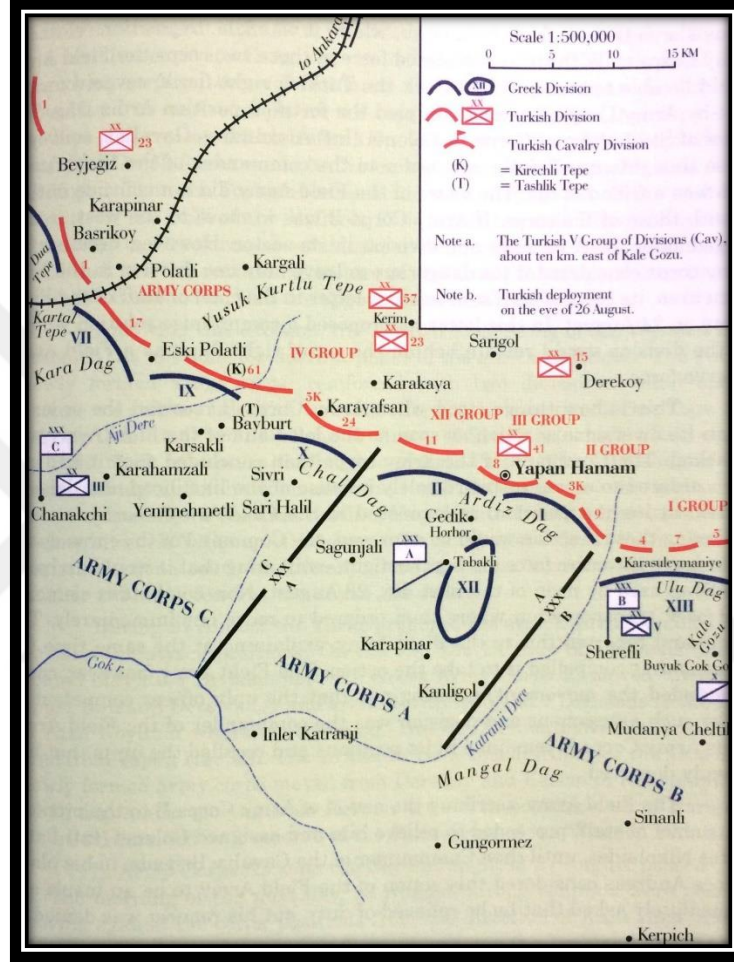
Çaldağı batısında olan 10'uncu Yunan Tümeni bir kısım birliklerinin Sivri bölgesinden batıya doğru hareketleri görüldü. 12'nci Grup bölgesinde Çaldağı'nı tutan 2'nci Yunan Tümeni'nden keşif ve emniyet birliklerinin örtme görevi icra ettiği görüldü. Karşılıklı

⁴⁰⁸ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 288-289.

⁴⁰⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 225.

⁴¹⁰ a.g.e., 217-225.

topçu ateşinden başka bir faaliyette bulunulmadı. Bu grup emrinde bulunan 24'üncü Tümen emrindeki 47'nci Alay ile bu gece Ahırlıkuyu-Çaldağı doğrultusunda baskın taarruzuna hazırlandı ise de aldığı emir üzerine cephede 32'nci Alayı'nı bırakarak bütün kuvveti ile Kızılcakışla kuzeydoğusunda toplandı.⁴¹¹

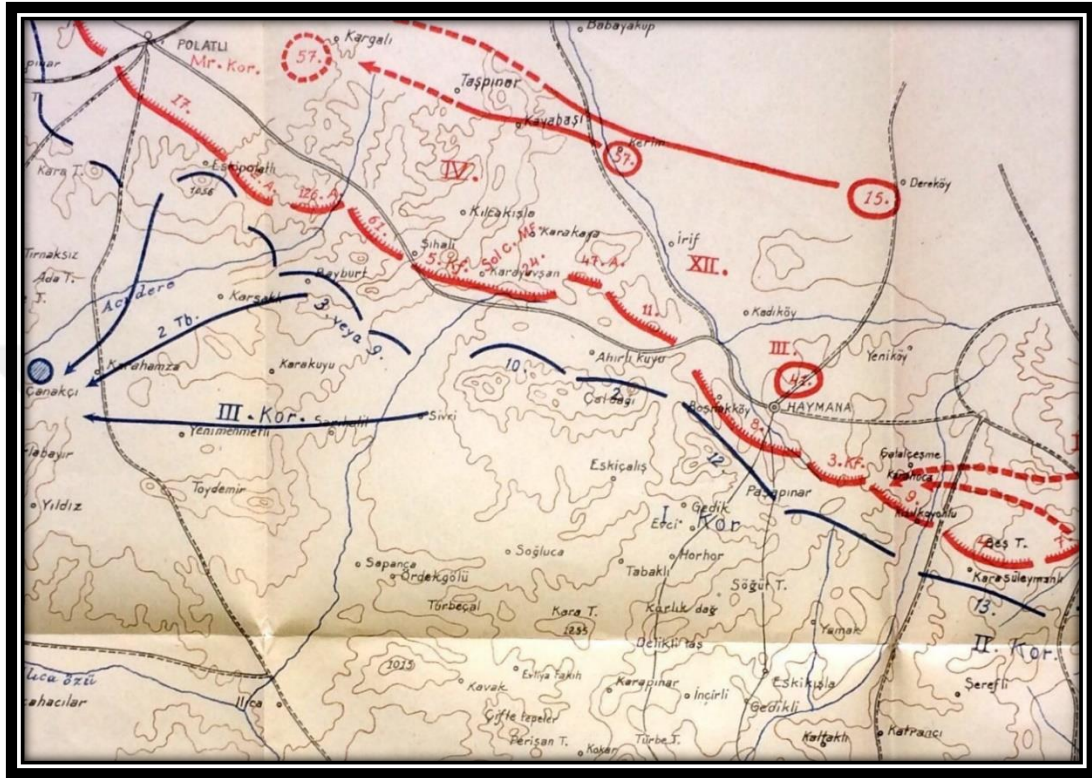
Şekil 5.2: Çaldağı 10'uncu ve 2'nci Yunan Tümenleri Elinde

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 44.

Çaldağı bölgesinde cephede bulunan 12'nci Grup, 10 Eylül'de yapılacak genel taarruzda bütün cephesinde gösteriş taarruzu yapacaktı. Yapacağı taarruzun cephenin uygun noktalarına karşı küçük müfrezelerle yapılarak muhtelif noktaların zapt edilmeye çalışılması emredilmişti. Yapılacak bu taarruz kapsamında 11'inci Tümen ayıracağı iki taburla Çaldağı'na, Ahırlıkuyu (hariç) ve doğusundan taarruz

⁴¹¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 216-223.

edecek, diğer birlikler başlangıçta bulundukları mevzilerde kalacaklardı.⁴¹² Başkomutanlık tarafından Milli Savunma Bakanlığı'na 12'nci Grup cephesinde önemli bir hadise olmadığı bildirilmişti.⁴¹³

Şekil 5.3: 9 Eylül 1921 Çaldağı Bölgesi Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 26.

5.4. 10 Eylül 1921:

5.4.1. Genel Durum:

Türk birliklerinin sabahtan itibaren başlamış genel taarruzu sonucunda Beylikköprü bölgesindeki Yunan birlikleri geri atılmış, Duatepe, Çekirdeksiz, Ezineli ve Üçpınar Türk birlikleri tarafından ele geçirilmişti. Dikilitaş doğrultusunda taarruz eden Türk birlikleri ise Yunan mevzilerinin bir kısmını ele geçirmişti.⁴¹⁴ Yunan Ordu Komutanı, 2'nci Yunan Kolordusu'na gece yürüyüşleri ile 3'üncü Yunan Kolordusu'nun gerisine

⁴¹² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 216-223.

⁴¹³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 54.

⁴¹⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 236.

çekilmesi ve fazla ikmal birliklerinin Kavuncu Köprüsü'nde toplanması emrini verecek, 1'inci Yunan Kolordusu da sağ kanat ve yanını kendi kuvvetleriyle temin edecek düzeni alacaktı.⁴¹⁵ Öğleden sonra Yunan Ordu Komutanlığı'nın 2'nci Yunan Kolordusu'na Karahamzalı istikametinde çekilmesini emretmesi sürpriz bir emirdi. Daha 24 saat önce kolordu bu hareketi kendi inisiyatifi ile yapmış, Ordu Komutanlığı iptal etmişti. Bununla birlikte 2'nci Yunan Kolordusu Türk birlikleri ile temasta idi ve bu emrin gereğini hava karardıktan sonra yerine getirebilecekti. 2'nci Yunan kolordusu ancak ertesi gün gece yarısında (11 Eylül'de) 3'ncü Yunan Kolordusu'nun gerisine gelebilecek ve Sarıhalil ve Yenimehmetli köyleri bölgesinde mevzilenecekti. Yunan Süvari Tugayı 2'nci Yunan Kolordusu çekilirken Kanlı Göl bölgesinde kaldı. Daha sonra Karapınar köyü bölgesine yerleşti.⁴¹⁶ 10 Eylül'de 3'ncü Yunan Kolordusu 10'ncu Yunan Tümeni Çaldağı batısından Şeyhali istikametinde çekilerek, Şeyhali güneyi ve Karayavşan güneyi bölgesine yerleşti.⁴¹⁷

10 Eylül sabahı ile başlayan Türk taarruzları bütün cephede ilerleyecekti.⁴¹⁸ Türk uçakları tarafından yapılan hava keşifleri ile Yunan birliklerinin genel bir çekilme hareketi içerisinde olduğu görülecekti. Yunan Ordu Komutanı ile 2'nci Yunan Kolordu Komutanı arasında anlaşmazlık devam edecekti. Şeyhali-Çaldağı genel hattında yapılan Türk taarruzlarının durdurulup geri atılmasına rağmen Yunan Ordu Komutanlığı sol kanadın emniyetinden fazla tedirgindi.⁴¹⁹

5.4.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

Bugün Çaldağı'ndaki Yunan birliklerini geri atmak için 12'nci Grup 11'inci Tümeni ile taarruz hazırlıklarına başladı.⁴²⁰ Çaldağı elinde tutan 2'nci Yunan Tümeni'nin karşısında olarak Ahırlıkuyu Köyü kuzeyinde bulunan 12'nci Grup bugünkü genel taarruzda Çaldağı'na karşı gösteriş taarruzu yapmak üzere hazırlandı. 70'inci ve 127'nci Alaylar'dan birer taburla oluşturulan taarruz birliği 127'nci Alay Komutanı emrinde olarak Ahırlıkuyu ve doğusuna ilerlemeye başladı. Her iki taarruz grubu Çaldağı'ndaki Yunan direnişinin kırılması halinde burayı işgal ederek ayrı bir emirle taarruzu ilerletecekti. Öğlene kadar taarruz grupları Çaldağı kuzey sırtlarına vardılar. 32'nci Alay taarruz grubu, Sivri kuzeydoğusundaki tepeleri tutan ve Çaldağı'ndaki Yunan birliklerinin tesirli ateşleri karşısında daha fazla ilerlemek olanağını bulamadı. 11'inci Tümen taarruz grubu Ahırlıkuyu Köyü kuzey sırtlarını tutan tümen emniyet

⁴¹⁵ Kondulis, a.g.e., 141.

⁴¹⁶ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 291-293.

⁴¹⁷ a.g.e., 295.

⁴¹⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 56.

⁴¹⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 226-234.

⁴²⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 291.

birlikleri üzerinden ilerleyerek Çaldağı yamaçlarına tırmandığı sırada Yunanların direnişi ve topçu ateş tesirleri büsbütün arttı.⁴²¹ 2'nci Yunan Tümeni'ne yandan vurmak isteyen bu tabur 34'üncü Yunan Alayı tarafından durduruldu ve Yunan top ateşleri karşısında büyük zayıat verdi.⁴²² Sivri doğrultusunda gelen bir alay da buradaki birlikleri takviye ediyordu. Her iki tümen taarruz grubu 4'üncü Grup'un ilerleyememesinden ve 3'üncü Grup 8'inci Tümen'in sol kanatta savunmada kalmış olmasından bulundukları hatta tutunmak üzere tertiplenmeye başladılar. Ancak bu birliklerle Erif Köyü çevresine kadar bütün mevzi derinliği Yunanların yoğun topçu ateşleri altında idi.⁴²³ Bununla birlikte Çaldağı'nın kuzeydoğu kesiminde tutunmayı başaran bir tabur tuttuğu tepelerde kalmıştı. Günler sonra Çaldağı'a yeniden adım atılmış oldu.⁴²⁴

Çaldağı'nı tutan 2'nci Yunan Tümeni birlikleri (34'üncü Alay) saat 16:00'dan sonra karşı taarruza başlayınca birlikler ezdirilmemek için emirle asıl mevziye alındılsa da bu çekilme 11'inci Tümen'in taarruz grubu hemen hemen mevcudunun üçte birini kaybetti. Yalnız Çaldağı kuzeydoğusundaki tepede yerleşen tabur tuttuğu bu tepelerde kaldı. Türk birliklerin mevziye alınmasından sonra 2'nci Yunan Tümeni birlikleri de tekrar mevzilerine çekildiler.⁴²⁵

1'inci Yunan Kolordusu, 2'nci Yunan Kolordusu'nun çekilmesini emniyet altına almak ve 11 Eylül sabahından itibaren Sarıhalil doğrultusunda çekilmek için hazırlanıyordu. Çaldağı'nı tutan 1'inci Yunan Kolordusu'nun 2'nci Yunan Tümeni, artçı olarak bırakılan 34'üncü Yunan Piyade Alayı'nın himayesinde 7'inci Yunan Piyade Alayı ile Çaldağı-Sarıhalil doğrultusunda 12 Eylül sabahı çekilmek üzere hazırlanmakta, 1'inci Yunan Piyade Alayı ve tümen bağlı birlikleri Eskiçalış doğrultusunda 11 Eylül saat 01:00 itibarıyla çekilmek için hazırlanmaktaydılar.⁴²⁶ Yunan Ordu Komutanı Papulas bugün verdiği emirde; 3'üncü Yunan Kolordusu'na son erine kadar savunma yapmasını emrederken, 1'inci Yunan Kolordusu'na da emrine verilmiş olan Yunan Süvari Tugayı ile birlikte hiç olmazsa Çaldağı'nı elinde bulundurmasını ve bu bölgede alacağı savunma tedbirleri ile ordunun sağ kanadını bütün gücü ile korumasını emretmişti.⁴²⁷

⁴²¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 231-232.

⁴²² Vutieridu, a.g.e., 27.

⁴²³ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 231-232.

⁴²⁴ Müderrisoğlu, a.g.e., 737.

⁴²⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 232.

⁴²⁶ a.g.e., 238.

⁴²⁷ Kondulis, a.g.e., 141.

5.5. 11 Eylül 1921:

5.5.1. Genel Durum:

Yunan Ordu Komutanlığı'nın iki kolordusunu hatta bütün kuvvetlerini kurtarması 3'üncü Yunan Kolordusu bölgesinde sıkıca tutunmalarına, geçişi tasarladıkları Beylikköprü-Beşköprü arasındaki Sakarya geçitlerinin doğudan ve güneyden emniyetle korunmasına bağlıydı. Yunan Ordusu doğu kanadındaki birliklerinin kurtarılması için 3'üncü Yunan Kolordu birlikleri ile bölgenin en hakim kesimleri olan Kartaltepe-Karadağ-Eskipolatlı hattını tutmaya çalışacak ve Türk kuvvetlerini bu hattın batısına geçirmemek için Duatepe ve Karadağ'a çok sayıda topçu desteğinde taarruzlar yapacaktı. Çaldağı'ndan Güzelcekele'ye kadar uzanan cephe kesimindeki birliklerinin kurtarılması için de Sivri-Kızılcakışla genel doğrultusunda aynı şekilde taarruz edecekti. Kesin olarak Sakarya Nehri batısına çekilmeye kararlı olan Yunan Ordu Komutanı'nın bugün yapacağı çekilmenin planı şu şekilde olacaktı: 3'üncü Yunan Kolordusu son erine kadar savunmasına devam edecek, 1'inci Yunan Kolordusu 3'üncü Yunan Kolordusu sağına Ilıca'ya doğru yerleştirilirken Türk kuvvetlerinin taarruzunu ve takibini zorlaştırmak için karşı taarruzlar yapacak ve 2'nci Yunan Kolordusu tamamıyla Sakarya Nehri batısına çekilecekti. Türk taarruzları ise özellikle Mürettep Kolordu bölgesinden Kartaltepe, Karadağ, Eskipolatlı sırtları istikametinde gelişecekti.⁴²⁸

Sakarya boylarında son gayretlerini göstermekte olan Yunan Ordusu'na özellikle Mürettep Kolordu bölgesinden Kartaltepe, Karadağ, Eskipolatlı sırtlarında tekrarlanan taarruzlar, Karadağ'ın birkaç defa el değiştirmesine rağmen kesin bir sonuç vermedi. Takviye edilmiş Yunan 7'nci Tümeni'nin Duatepe doğrultusundaki taarruzları geri atıldı. 4'üncü Grup cephesinde başlangıçta başarı gösteren birliklerin taarruzları sonradan takviye edilen 10'uncu Yunan Tümeni'nin karşı taarruzu ile buhranlı devreler geçirdi. Bütün bu Yunan direnişi 1'inci ve 2'nci Yunan Kolorduları'nın Temürözü (Katrancı) Deresi batı bölgesine geri alınarak kurtarılmasına yönelik son gayretlerdi. Nitekim bugün bu Yunan kuvvetlerinin büyük kısmı Haymana-Soğluca genel doğrultusunda bir Türk taarruzunun doğuracağı fena akıbetten kurtulmak üzere Sivri-Soğluca-İnlerkatrancı hattının batısına alınmakta idi.⁴²⁹ Yunan 1'inci ve 2'nci Kolorduları muharebe ederek batıya doğru Polatlı istikametinde çekilmelerine devam ettiler. 11 Eylül'de Yunan Ordu Komutanlığı 1'inci Yunan Kolordusu'na ordunun sağ kanadının çekilmesini emniyete alabilmesi için ne pahasına olursa olsun Çaldağı'nı

⁴²⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 238-248.

⁴²⁹ a.g.e., 246.

savunmasını emretti.⁴³⁰ 3'üncü Yunan Kolordusu Dua Tepe'yi tekrar ele geçirmek için taarruz etti ancak başarılı olamadı.⁴³¹ Batı Cephesi Kuvvetleri bugün dünkü mevzilerini ellerinde tuttular. 5'nci Grup (Süvari Grup'u) büyük kısmıyla Katrancı-Mangaldağı bölgesine ileri kısımlarıyla Türbetepe güneyi hattına vardı.⁴³²

5.5.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

11 Eylül'de Yunan Ordu Komutanı Papulas 1'nci Yunan Kolordusu'na, ne pahasına olursa olsun Çaldağı'nı tutmasını ve ordunun sağ kanadını korumasını emretmişti.⁴³³ Öte yandan bugün uçurulan iki Türk tayyaresinin verdikleri raporlara göre; Çaldağı ile bunun batısındaki Yunan birlikleri vaziyetinde değişiklik olmadığı rapor edilmişti.⁴³⁴ 2'nci Yunan Tümeni'nin Çaldağı'na artçı olarak bıraktığı 34'üncü Yunan Piyade Alayı'nın bütün 12'nci Grup bölgesini gözetlemekte olduğu görülmüyordu. 12'nci Grup tarafından tespit edilememiş olmakla birlikte bugün 2'nci Yunan Tümeni'nden 7'nci Yunan Piyade Alayı Çaldağı güneybatısında toplanmakta, 1'inci Yunan Piyade Alayı ve tümen bağlı birlikleri Eskiçalış-Sarıhalil doğrultusunda çekilmekte idiler.⁴³⁵

Öğlene doğru bir batarya ile takviyeli bir piyade alayının Çaldağı batısından Şeyhali ve Karayavşan doğrultusunda ilerlemekte olduğu, takviye edilmiş olan bu kesimdeki 10'uncu Yunan Tümeni birliklerinin de genellikle bu iki doğrultuda taarruza geçtiği görülmüyordu. Bu taarruzlar saat 14:00, 15:30, 16:30 ve 17:30'da üst üste tekrarlandı. Fakat Karayavşan batısı sırtlarındaki 24'üncü Tümen'den 143'üncü Alay ve Şeyhali kesimindeki 5'inci Kafkas Tümeni birlikleri de büyük kayba uğradılar. Büyük bir inatla süngü hücumuna kalkan Yunanlar, karşı süngü hücumu ile oldukları yerde kaldılar. Böylece 4'üncü Grup'un sabah ilk başta gelişen taarruzları 10'uncu Yunan Tümeni karşı taarruzları ile durakladı ancak Yunanlar da daha ileri gidemedi. Bu bölgedeki bütün Yunan direnmeleri 1'inci ve 2'nci Yunan Kolordularının Temürözü (Katrancı) Deresi batısına alınarak kurtarılmasına yönelen son gayretlerdi.⁴³⁶

Yunan Ordu Komutanı bugün akşam verdiği emirde ordunun süratle Sakarya batısına çekileceğini ve bunun için 1'inci Yunan Kolordusu birliklerinin bu gece Çaldağı'nı terk etmeye başlamasını emretti ve gece yarısı çekilme başladı.⁴³⁷ 1'inci Yunan Kolordusu bu gece büyük güçlkle ele geçirmiş olduğu Çaldağı'nı terk etti ve genel bir Yunan

⁴³⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 295.

⁴³¹ a.g.e., 295.

⁴³² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 247.

⁴³³ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 295.

⁴³⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 57.

⁴³⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 243.

⁴³⁶ a.g.e., 242-246.

⁴³⁷ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 297.

çekilmesi başladı.⁴³⁸

5.6. 12 Eylül 1921:

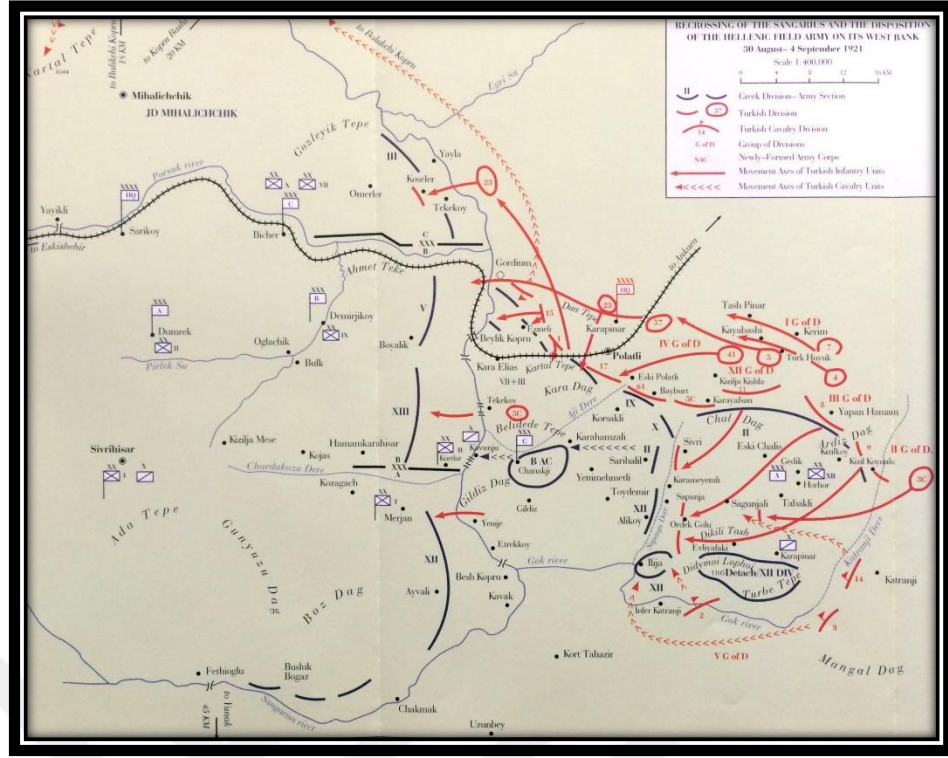
5.6.1. Genel Durum:

Yunan Ordu Komutanı'nın 11/12 Eylül gecesi uygulanması için verdiği emre göre; 3'üncü Yunan Kolordusu işgal etmekte olduğu mevzileri kesin olarak muhafaza edecek bununla birlikte sağ kanadını biraz geri çekerek Sarıhalil tepelerinde 1'inci Yunan Kolordusu ile irtibat tesis edecek, 1'inci Yunan Kolordusu mevzilerini terk ederek Sarıhalil-Ilıca hattına çekilecek ve bu hat Türk taarruzlarına karşı savunulacak, Karahamzalı civarında bulunan 2'nci Yunan Kolordusu bir tümenini Çanakçı civarına çektikten sonra geçiş için keşifler yapacaktı.⁴³⁹ Türk taarruzları Mürettep Kolordu bölgesinde şiddetlenecekti. Öğleye doğru Batı Cephesi Komutanı'nın 43 sayılı cephe emri şu şekilde olacaktı: "Ordunun maksadı çekilmekte olan düşmanı Sakarya'da bozguna uğratmaktır. Mürettep Kolordu Kartaltepe'yi işgal etmek ve Beylikköprü'yü ele geçirmek için taarruz edecektir." Diğer gruplarda cephelerindeki Yunan birliklerini takip edecek ve muharebe temasını koruyacaklardı. Yunan Ordu Komutanı bugün öğlen vereceği emirle tüm birliklerin 12/13 Eylül gecesi Sakarya Nehri'ni batıya geçeceklerini ve batısında savunma için tertipleneceklerini emredecekti.⁴⁴⁰

⁴³⁸ Smith, *a.g.e.*, 272.

⁴³⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 248-251.

⁴⁴⁰ *a.g.e.*, 251.

Şekil 5.4: 12 Eylül 1921 Yunan Ordusu'nun Çekilmesi.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., Sketchmap 47.

12 Eylül saat 01:00'de Karapınar bölgesindeki Yunan birlikleri batıya doğru ilerlemeye başladılar. Çekilmede Yunan Süvari Tugayı, 1'inci Yunan Kolordusu'nun sol kanadını korumak için Sarıhalil'e gelmişti. 12'nci Yunan Tümeni'de (Şekil 5.4) Yunan Ordusu sol kanadını korumak için Ilıca bölgesinde konuşlanacaktı. Saat 18:00'de 3'üncü Yunan Kolordusu batıya Sakarya Nehri'ne doğru çekilmeye başlayacaktı.⁴⁴¹

Mürettep Kolordu cephesinde devamlı süngü hücumlarıyla Yunan 7'nci Tümeni birlikleri kısmen Duatepe-Ezineli batı sırtlarından demiryolu geçidine atıldılar. Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü bölgelerinde çok miktarda ağırlıklar ve seyyar hastanelerin çekilmekte oldukları, Soğluca-Sabanca arasında ikisi yürüyüş kolunda, biri karmakarışık üç tümenin Sakarya Nehri doğrultusunda çekildiği ve aralarında süvari birliklerinin de bulunduğu tespit edilmişti. Bu tespitler doğrultusunda Batı Cephesi Komutanlığı Yunan birliklerini Sakarya'da bozguna uğratmak maksadıyla yayımladığı emirde çekilmekte olan Yunan birliklerinin takip edilerek temasın kaybedilmemesini emretti. Ayrıca bu emre göre 5'inci Grup İlerkatrancı-Beşköprü doğrultusunda ordu sol kanadından ilerleyerek Yunan Ordusu'nun sağ kanadını

⁴⁴¹Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 297-299.

Sakarya'dan geçinceye kadar şiddetle takip ve tazyik edecekti.⁴⁴² 3'üncü Yunan Kolordusu mevziinde bırakıldı. 2'nci Yunan Kolordusu öğlene kadar bulunduğu bölgede dinlendi. Gece mevziinden çözülmeye başlayan 1'inci Yunan Kolordusu, Sarıhalil-Ilıca hattına doğru çekilmeye başlamıştı. Öğlen Yunan Ordu Komutanı Sakarya batısına geçişin nasıl icra edileceği ile ilgili emrini vermişti. Bu emre göre 12/13 Eylül gecesi bütün ordu Sakarya'yı geçerek bunun batısında savunma için tertiplenecekti. 3'üncü Yunan Kolordusu Sakarya batısında Porsuk kavşağından Gölçeğiz Tepesi'ne kadar olan hattı, 2'nci Yunan Kolordusu Günyüzü ve Porsuk arasında kalan bölgeyi, 1'inci Kolordusu Günyüzü Çayı güneyi ile Sakarya'nın güney kolu arasındaki bölgeye mevzilenen ve savunma tedbirleri alacaktı. Yunan birlikleri bütün gece büyük bir karışıklık içinde Sakarya'yı yedi köprüden geçecekti. 7'nci Yunan Tümeni Karailyas köprüsü ve Beylikköprü'den, 3'üncü, 10'uncu, 5'inci ve 13'üncü Yunan Tümenleri Tekeköy köprü ve geçitlerinden, 9'uncu Yunan Tümeni ve Yunan Süvari Tugayı Kavuncu Köprüsü'nden, 2'nci, 12'nci ve 1'inci Yunan Tümenleri Beşköprü ve civarındaki iki köprüden Sakarya batısına geçeceklerdi.⁴⁴³

5.6.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

12'nci Grup Sivri-Sarıhalil istikametinde Yunan birliklerini takip edecek ve 4'üncü Grup sol kanadıyla irtibatla bulunmak kaydıyla çekilen Yunan birlikleri ile temasını muhafaza edecekti.⁴⁴⁴ 5'inci Kafkas Tümeni ve 24'üncü Tümen taarruz müfrezeleri erken saatlerde ilerledikleri zaman Sivri ve çevresinde olan 10'uncu Yunan Tümeni'nden bırakılan zayıf artçıların mevzilerini tuttuğu ve diğer kuvvetlerin Karsaklı-Karakuyu genel hattına çekildiği görüldü. Her iki tümen saat 08:00'e doğru Şeyhali-Karayavşan hattı güneyindeki eski mevzilerini işgal ettiler. Saat 10:00'da 11'inci Tümen'in 70'inci Alayı Çaldağı batı sırtlarını ele geçirdi. Öte yandan güneş doğarken 12'nci Grup cephesinde Çaldağı'ndaki artçı Yunan piyade alayının ve saat 09:00'a doğru da Karayavşan güney kesimindeki Yunan kuvvetlerinin güneybatıya hareketleri görülmüyordu. 11'inci Tümen saat 10:00'dan itibaren Çaldağı'nın doruğunu işgale başladı.⁴⁴⁵ Öğleye doğru Çaldağı'nın doruğuna Türk Bayrağı dikilmişti.⁴⁴⁶ Gölçeşme Yaylası sırtlarını tutan Yunan artçı alayı hemen hiç direniş göstermeden Sivri doğrultusunda çekildi. 11'inci Tümen saat 16:00'ya doğru 10'uncu Yunan Tümeni'nin boşaltmış olduğu Sivri ve civarını ilk birlikleriyle işgal ederek Sarıhalil doğrultusunda

⁴⁴² Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 250-251.

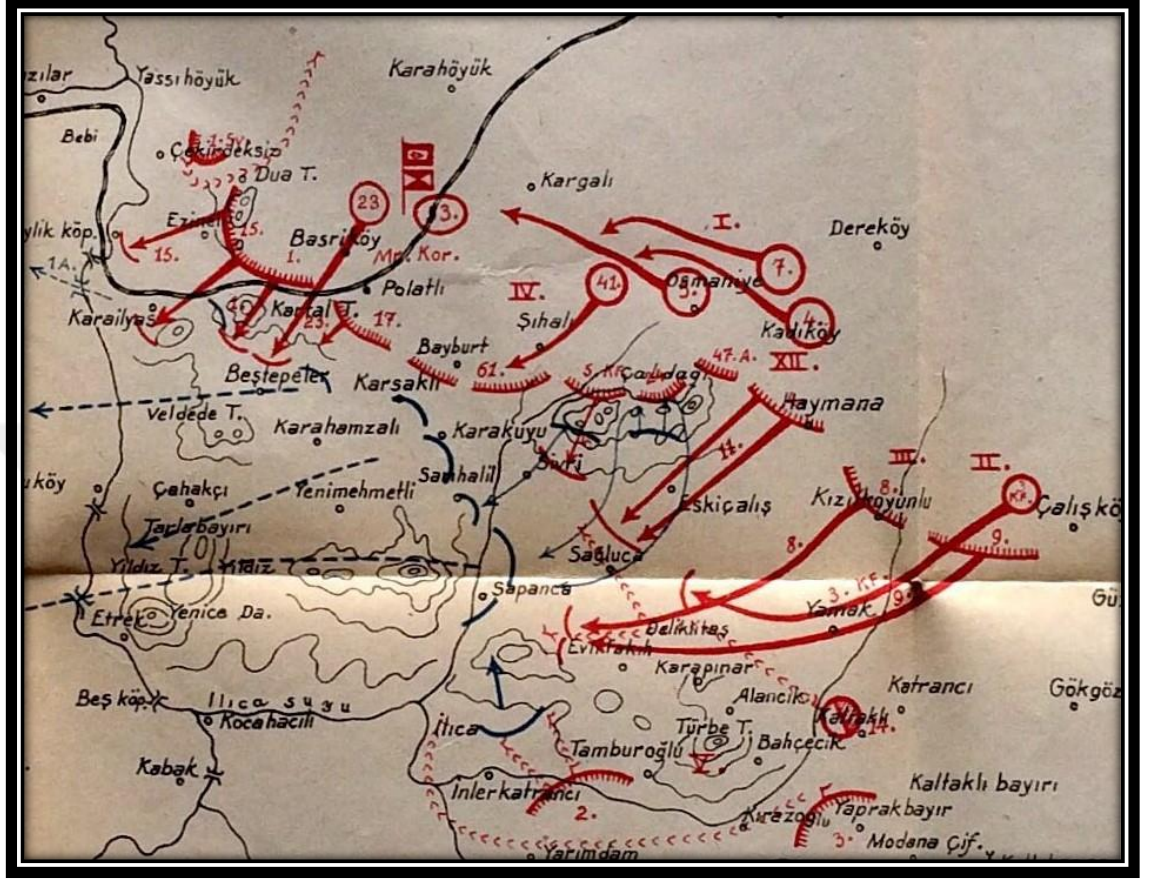
⁴⁴³ a.g.e., 263-264.

⁴⁴⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2013, Belge No. 56-1.

⁴⁴⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 255-256.

⁴⁴⁶ Müderrisoğlu, a.g.e., 523.

taarruza hazırlandı. Çaldağı'nı tamamıyla ele geçiren 12'nci Grup saat 22:00'de bütün birlikleri ile Sivri Köy'ne geldi. ⁴⁴⁷

Şekil 5.5: 12 Eylül 1921 Çaldağı'nda Bulunan Yunan Ordusu Artçıları.

Baykoç, a.g.e., kroki 29.

Yunan genel çekilmesinde, 1'inci Yunan Kolordusu gerisinde artçı birlikleri bırakarak yürüyüş kollarının 19:00'da hareket etmesini emretmişti. Artçıları ise saat 22:00'de birinci hattın çekileceklerdi. 1'inci Yunan Kolordu Komutanı'nın 12 Eylül'de uygulanması için verdiği emre göre; geride örtme görevini 2'nci Yunan Tümeni ve 12'nci Yunan Tümeni yapacaktı. Çaldağı'nı tutan 2'nci Yunan Tümeni solda 3'üncü Yunan Kolordusu ile irtibatını muhafaza edecekti. ⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 255-256.

⁴⁴⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât* (cilt 2. kısım. 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.), ss. 248-253.

5.7. 13 Eylül 1921:

5.7.1. Genel Durum:

Yunan Küçük Asya Ordusu Beylikköprü ile Beşköprü arasındaki geçit ve köprülerden bütün gece boyunca büyük bir karışıklık içinde Sakarya Nehri batısına geçiş yapacaktı. Batı Cephesi Komutanlığı'nca bu gecedan itibaren uygulanması için verilen emre göre ise; Yunan Ordusu'nun harekâtında ortaya çıkan kargaşadan yararlanılarak bu durum bir bozguna çevrilmeye çalışılacak, Yunan birlikleri ile temasta olan tümenler bütün kuvvetleri ile karşılarındaki Yunan birliklerine taarruz edecekler, muharebe temasına geçmemiş olan birlikler de derhal seri ve cebri yürüyüşle temasa geçeceklerdi. Ayrıca emre göre tertiplenme ile vakit geçirilmeyerek Yunan birlikleri şiddetle takip edilecekti. Bununla birlikte bütün geçit ve köprüler Yunan birlikleri tarafından tahrip edilmiş olduğundan Türk birlikleri Sakarya batısına geçemeyeceklerdi.⁴⁴⁹ 13 Eylül'de saat 01:30'dan sonra çekilmesine devam eden 3'üncü Yunan Kolordusu birlikleri 13 Eylül öğlen saatlerine doğru Sakarya Nehri batısına geçmiş olacaklar ve Demirciköy civarında konuşlanacaklardı.⁴⁵⁰

Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın, Milli Savunma Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığına saat 02:00'de verdiği direktif şu şekilde idi: "Ordumuzun çekilen düşmanı duraklamadan ve bütün kuvveti ile takip etmesi kararlaştırılmıştır. Yalnız Sakarya demiryolu köprüsü tahrip edilmiştir. Tamirin birkaç haftalık zamana bağlı bulunması özellikle iaşe bakımında orduyu zorluklarla karşılaştıracığı tahmin edilmektedir. Bundan dolayı takibin bu yüzden gecikmeye uğramaması için gerek Sakarya kuzeyindeki bölgelerden ve gerek Konya menzili üzerinden ordunun düzenli iaşesi hususunda Batı Cephesi'ne çok büyük yardım yapılmasını rica ederim."⁴⁵¹ Batı Cephesi Komutanlığı'nda saat 08:15'te bütün birliklere yayımladığı emir ile tertiplenme ile vakit kaybedilmemesini ve çekilen Yunan birliklerinin şiddetle takip edilmelerini emretmişti. Batı Cephesi Komutanlığı saat 12:15'te diğer bir cephe emriyle Kavuncu Köprüsü dışında bütün Sakarya geçit ve köprülerinin düşman tarafından tahrip edildiğini bildirerek, süvari birliklerini gruplandırarak bir kısmının Beylikköprü ve çevresinden, diğer bir kısmının da Kavuncu Köprüsü ve kuzeyinden Sakarya'yı geçmesini ve Yunan birliklerinin durumunu ortaya çıkarmasını emretmişti. Ancak bütün köprü ve geçitler Yunanlılar tarafından tahrip edilmiş olduğundan birlikler Sakarya batısına geçemediler.⁴⁵² Bununla birlikte Yunan Ordusu'na ait pek çok sayıda

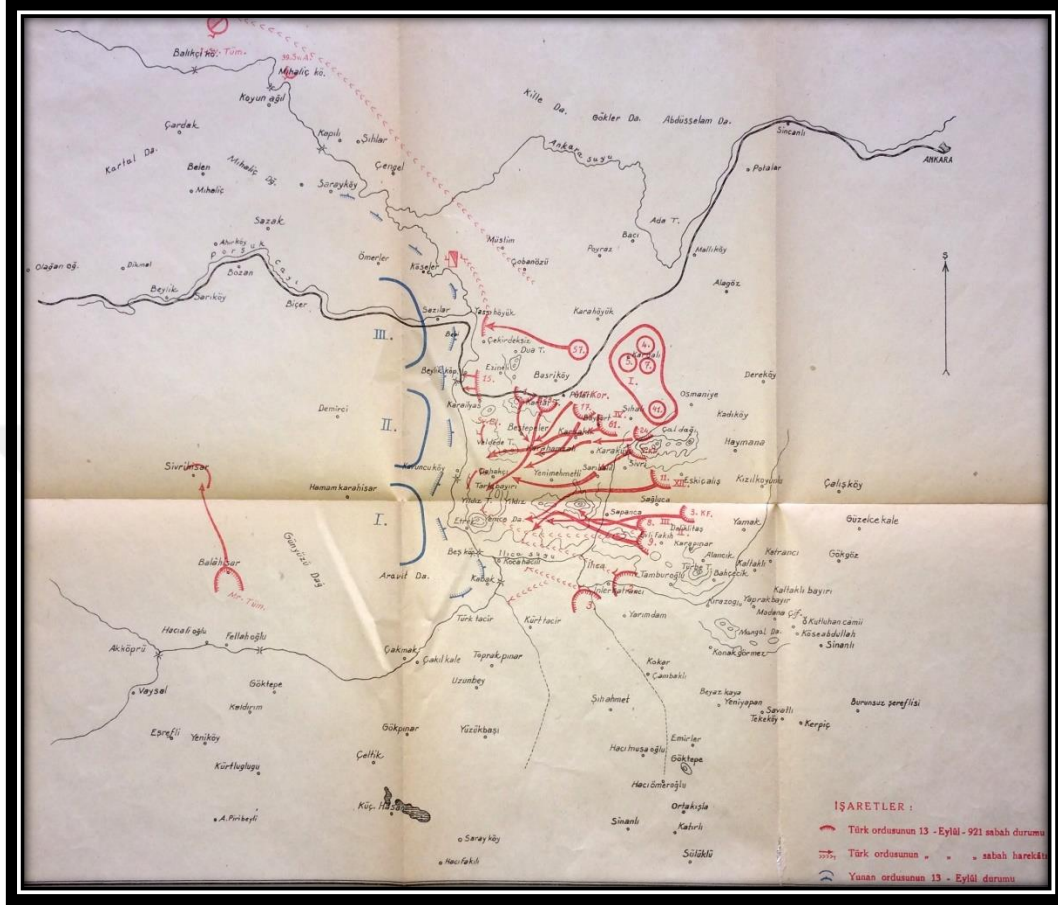
⁴⁴⁹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 260-266.

⁴⁵⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 299.

⁴⁵¹ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 1995, 264.

⁴⁵² a.g.e., 266.

silah, malzeme, cephane, otomobiller, hayvanlar ele geçirilmiş ve birçok esir alınmıştı.⁴⁵³

Şekil 5.6: Sakarya Meydan Muharebesi 13 Eylül 1921 Durumu.

Baykoç, a.g.e., kroki 30.

13 Eylül'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Başkomutanlığa askeri durum ile ilgili verdiği rapor şöyle idi:⁴⁵⁴

Başkomutanlığa

23 Ağustos'tan beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Üç günden beri devam eden genel karşı taarruzumuzun tesiri ile bugün 13 Eylül 1921 öğleden evvel bütün düşman

⁴⁵³ a.g.e., 273.

⁴⁵⁴ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler, 2. bs. (131. sayı, 2013.), Belge No. 59.

ordusu mağlup olarak ve tamamen nehir batısına atılmış bulunuyor. Düşmanı aralıksız takip ediyoruz.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet

5.7.2. Çaldağı Bölgesi'nde Durum:

Bir gün önce 12'nci Grup birlikleri tarafından yapılan taarruzla ele geçirilen Çaldağı artık Türk birlikleri hakimiyetinde idi. Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri gereğince 12'nci Grup ileri yürüyüşle Yunan artçıları ile temasa gelecek ve şiddetli taarruzları ile çekilmeye mecbur edecekti. Daha önce Çaldağı'nı işgal etmiş ve şimdi çekilmekte olan 10'uncu Yunan Tümeni Tekeköy köprü ve geçitlerinden, 2'nci Yunan Tümeni ise Beşköprü ve civarındaki geçiş yerlerinden Sakarya Nehri'ni batıya geçeceklerdi.⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, *a.g.e.*, 261-264.

6. SONUÇ:

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan Ordusu Türk Ordusu'nu kuşatmayı denediği harekâtın birinci safhasında muharebeyi kendi lehine çevirecek önemli bir başarı elde edememişti. Yunan Küçük Asya Ordusu hareketin ikinci safhasında Çaldağı bölgesinden Haymana istikametinde Türk cephesini yararak Ankara'ya giden yolu açma konusunda başarısız olunca kendini çok zor şartlar altında devam eden ve gün geçtikçe de zorlaşan muharebeler altında bulmuştu. Sürekli devam eden inatçı Türk savunması ile Yunan Ordusu'ndaki büyük zayıflığın yerine yenisinin konulamaması ve ikmal konusunda yaşanan büyük sıkıntılar Yunan Ordu karargâhında ciddi endişelere yol açmıştı. Sakarya Nehri batısındaki Sazılar'da biten Eskişehir-Ankara tren yolunun onarılmasına ve Kavuncu Köprüsü ikmal hattının düzenlenmesine rağmen ikmal problemi çözülememişti. Ordunun kamyonlarının neredeyse yarısı onarım beklemekten ya da lastik yokluğundan kullanılamaz bir durumda idi. Dahası yağmur mevsimi yaklaşıyordu ve yollar bu durumda kamyonlar için daha büyük problemler ortaya çıkaracaktı. Bu yüzden Yunan Ordusu Komutanı taarruz harekâtını sonlandırıp Sakarya batısına çekilmeyi düşünmeye başlamıştı.

23 Ağustos 1921'de Yunan Ordusu'nun taarruza geçmesi ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nde birçok muharebe yaşanmıştır. Türk Ordusu hareketin başında Yunan Ordusu'nun niyet ve maksadını doğru olarak tespit etmeyi başarmış, daha sonra Yunan Ordusu'nun taarruzi hareketlerine karşı zamanında tepki vermiştir. Birliklerini bir kanattan diğer kanada süratle kaydırarak etkili bir şekilde kullanmış ve Yunanlıların hamlelerini boşa çıkartmıştır. Harekâtın son safhasında yaptığı karşı taarruz ile Yunan Ordusu'nu Sakarya Nehri'nin batısına atmıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Nutuk'ta Sakarya Meydan Muharebesi'ni özet olarak şöyle tasvir etmiştir: "Meydan Muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye çevrildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik."⁴⁵⁶

Harekâta katılmış olan Yunan subayı Vasiopedos Andreu daha sonra yazdığı

⁴⁵⁶ Atatürk, a.g.e., 419.

anılarında Anadolu Harekâtı kararını baştan eleştirerek şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Memleketi ele geçirmenin mümkün olup olmadığını anlamak için Anadolu haritasına şöyle bir göz atmak yeter. Kaynaklarından faydalanmaya gelince memlekette ne kara ne de demiryolu vardır. Bu arada düşmanın hiçbir şey yapmadan durup beklemesine de hiçbir sebep yoktu. Bizi çete savaşları ile ciddi bir şekilde ve daima rahatsız edecekti. Sonunda ordumuz herkesin ve bizzat hükümetin umduğu gibi süratle terhis edileceği yerde belli olmayan bir süre için Bursa-Uşak hattı, gerek Sakarya gerekse Kızılırmak’ta tutmuş olduğu hayali yeni sınırları korumak için bekleyecekti. Tabiatı ile mevcut ordu yetmeyecekti. Çünkü tamamen düşman olan bir memlekette 500-600 kilometre uzunluğunda olan bir sınır yüz bin kişi ile korunamazdı. Er veya geç bir çıkmaza girecektik.”⁴⁵⁷

Harekâtı başından sonuna kadar takip eden 1’inci Yunan Kolordusu harekât şube müdürlüğünde karargâh subayı olan Kanellopulos, harekâtı değerlendirdiği eserinde Türk Ordusu’nun başarılı olmasının nedenlerini de incelemiştir. Ona göre, “Türk Ordusu’nun Yunan Ordusu’ndan üstün olduğu noktalardan biri istihbarat idi. Kendi topraklarında ve insanların yaşadığı arazide geniş bir casus şebekesi kurmayı başarmışlardı. Yunanların haber kaynakları ise daha çok Türkler’den firar eden askerler ile uçakların yaptıkları keşiflerdi ve çok yeterli değildi. Fakat rakibin en tehlikeli noktası ise sürati idi. Türkleri mağlup etmenin zorluğu onun çok süratli olmasıydı. Ayrıca Türk Komuta Heyeti kuşatma, çevirme harekâtında ve geri hareketlerde (muharebeyi kesme, geri çekilme vb.) fazlaca bilgiliydi. Bunlardan başka Türk subay kadrosunun kıymeti açıklanmalıdır. Kanlı ve devamlı harplerden elde ettikleri tecrübelerden başka yeter derecede nazari bilgilere de sahip idiler. Türk idaresi, büyük ve küçük birliklerin komutanlarını çok dikkatli bir şekilde seçti. Seçilenler genç, çalışkan ve tehlikeden korkmayan kimselerdi. Bu subayların işgal ettikleri makam rütbelerinden çok daha üstündü. Mesela tümen komutanları genelde yarbaylar, kolordu komutanları da albaylar tarafından teşkil edilmişti. General rütbesinde olanlar gayet azdı. Bazen ölümler arasında görülen tümen karargâh subaylarının rütbeleri yüzbaşı veya yarbay idi. Buna karşı Yunan Ordusu tecrübeli kurmay subaylarından mahrumdu. Hiçbir kursa tabi tutulmayan muharip sınıf subayları alınıp Yunan karargâhlarına dahil ediliyorlardı. Bir şeyler yapmak arzusunda olsalar da Türk meslektaşlarıyla mukayese edilmeleri imkansızdı. Türk subayları eğitim süresi 3 yıl olan İstanbul’daki harp okulunda eğitim alıyorlardı.”⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Vasiopedos Andreu, *Eskişehir-Sakarya 1921*, çev. Cemal Tosun (Atina: Agon Kitabevi, 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 7.

⁴⁵⁸ Kanellopulos, a.g.e., 42-43.

Sakarya Meydan Muharebesi içinde Çaldağı'nın Türkler tarafından savunulması, Yunanlar tarafından ele geçirilmesi için yoğun gayretler ve şiddetli muharebeler yapılmıştır. Özellikle 30 Ağustos-2 Eylül tarihleri arasında zirveye çıkan bu şiddetli muharebeleri Çaldağı Muharebeleri olarak adlandırmaktayız. Savaşın süre olarak takriben ortalarına denk gelen bu muharebeler Sakarya Meydan Muharebesi'nde bir dönüm noktası olmuştur. Taarruz eden Yunan Ordusu için erler arasında bile (özellikle 1'nci Yunan Kolordusu askerleri), karşılarında gördükleri heybetli dağ (Çaldağı) ele geçirilirse savaşın da sonunun geleceği düşüncesi gelişmişti. Öte yandan Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı ve üst rütbeli karargâh subayları ile kolordu komutanları bu bölgeden yapılacak bir yarma harekâtı ile Ankara'ya gidileceğini ve stratejik sonuçlar alınacağını düşünmüşlerdi. Savunan Türk Ordusu için ise Çaldağı savunmanın sırtının dayandığı önemli bir direnek noktasıydı. Çaldağı kesimin stratejik önemi ve burada ortaya çıkan tehlikeli gelişmeler nedeniyle özel bir askeri teşkilatlanmaya gidilmiş ve Çal Cephesi Komutanlığı kurulmuştu. Sakarya'da meydana gelebilecek bir yenilgiye karşı pes edilmeyip Kızılırmak'ta savunma yapılacağı gibi olasılıklar Türk Başkomutanlık karargâhında düşünülmüş ve dile getirilmiş olsa da hiç şüphe yok ki bu kolay olmayacaktı. Çaldağı'nın kaybedilip düşmanın yarmaya muvaffak olması durumunda adeta Ankara yolu açılacaktı.

Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı anı formatındaki eserinde Başkomutan Mustafa Kemal'in Çaldağı'nın düşmesine kadar geçen sürede soğukkanlı yapısından bahseden Halide Edip (ADIVAR), Çaldağı'nın düştüğü haberi üzerine karargâhta yaşanan kaygı ve endişeyi eserinde belirtmişti. Türk karargâhında bir görgü tanığı olarak anılarını yazan Onbaşı Halide Edip Çaldağı'nın düştüğü 2 Eylül günü için şöyle yazmıştı:

*"Bir hafta geçmeden Çal tepesi düştü. Korkunç bir sükût...Mustafa Kemal Paşa söylüyor, aşağı yukarı dolaşiyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, bende kapıya dayanmış dinliyordum. Mustafa Kemal konuşuyor (Fevzi Paşa ile) 'Vaziyet lehimize mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş ricat mı edecekler?' Eğer bazen tesadüfi bir hareket bir milletin kaderini değiştirebilirse işte Fevzi Paşa'nın telefonu böyle bir tesadüf oldu."*⁴⁵⁹

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Çaldağı'nın durumunu her zaman yakından takip etmişti. Bu kritik arazi kesiminin cephe merkezindeki savunmanın belkemiğini teşkil ettiğini ve savaşın kaderi üzerinde oynayabileceği rolü iyi biliyordu.

Çaldağı'ndaki durum Türk Ordusu sağ kanadında muharebelerine devam eden Mürettep Kolordu'yu da tehdit etmişti. Buradan yapılacak Yunan ilerlemesi Mürettep Kolordu'nun da imha olmasına yol açabilirdi. Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım

⁴⁵⁹ Adivar, a.g.e., 224.

(ÖZALP) hatıralarında 31 Ağustos için “Çaldağı’ndaki vaziyet bize uygun olmayan bir durum ortaya çıkarmıştı.”⁴⁶⁰ diye yazacaktı.

2 Eylül gecesine gelindiğinde Çaldağı Yunan birlikleri eline geçmişti. Yunan Generali Stratigos 2 Eylül’de Türklerin geri çekilmelerini beklemiş ama bu beklentisi boşa çıkmıştı. Raporunda 2 Eylül günü için “kritik bir zamandı” diye ifade etmişti. Bundan sonra Stratigos taarruzun devam etmediğini ve gelişmediğini yazacaktı.⁴⁶¹ Yunan tarih yazımında Yunanistan’ın Küçük Asya Seferi’ndeki Sakarya Meydan Muharebesi ve Çaldağı’nın ele geçirildiği 2 Eylül sonrası anlatımda Çaldağı Muharebeleri’nin bir dönüm noktası olduğu görülür. Bu tarihten sonra genel olarak Yunan askerinin çok yorulduğu, yiyecek, su ve mühimmat ikmalinin çok kötü duruma düştüğü “Yunan askerinin ‘superhuman’ (süper insan) olmadığı⁴⁶² vb. yazılmaya başlar.

Çaldağı’nın Yunanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Yunan taarruzu ivmesini kaybetmiş, yavaşlamış ve en sonunda durmuştur. Çaldağı’nı ele geçiren Yunan tümenleri daha fazla ilerlemeye cesaret edememişler ve çeşitli sebeplerden (bahaneler ileri sürmüşlerdir de denilebilir) ötürü yarmayı gerçekleştirerek Ankara yolunu açamamışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi’ne katılmış birçok Yunan subayının harekâtı değerlendirmiş olduğu anılarında, Çaldağı’nın ele geçirilmesinden sonra Yunan genel taarruzun devam ettirilememesinin sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Çaldağı Muharebeleri sonrası ortaya çıkan durumun, Yunan Ordusu’nun bütün ümitlerini tükettiğini anlatmışlardır. Genel olarak Yunan subayları hatıratlarında önce bugüne (3 Eylül 1921’e) kadar gerçekleşen bütün muharebeleri özet olarak anlatmış, bu muharebelerdeki Yunan askerinin kahramanlıklarından ve fedakarlıklarından bahsetmiş ve son olarak taarruzun devam etmemesinin genel sebebi olarak askerlerin yorgunluğu, zayıflığın büyüklüğü, zayıflığın yerine personel konulamaması, ikmal sisteminin sekteye uğraması, kötü hava şartları (özellikle yağmur mevsiminin gelmiş olması, soğuklar vb.) olarak açıklamıştır.

Yunan generali X. Stratigos ise harekâtın devam ettirilememesinin ana sebebi olarak baştan beri Yunan Ordusu’nun oyalanmasına ve çok vakit kaybetmesine bağlamıştır.⁴⁶³ Yunan Genelkurmay Başkanı Dusmanis de; çok kıymetli bir unsur olan zamanın heba edilmesini ana başarısızlık sebebi olarak yazmıştır.⁴⁶⁴ Ayrıca başından beri Ankara seferinin yapılmasına taraf olan Stratigos ve Dusmanis gibi Yunan

⁴⁶⁰ Özalp, a.g.e., 200.

⁴⁶¹ Şimşir, a.g.e., 173.

⁴⁶² Ayşe Gülsevin Tamer, “The Greek-Turkish War of 1919-1922 in Greek Historiography” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University Social Sciences Institute, 2011), 128.

⁴⁶³ Stratigu, a.g.e., 33.

⁴⁶⁴ Viktor Dusmanis, Küçük Asya Harbinin İç Yüzü, çev. Hristo Ertorun. (Atina: Pirsos Yayınları, 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 142.

generalleri savaştan sonra yazdıkları eserlerinde hatayı Yunan Ordu Komutanı'na yüklemişler, kötü sevk ve idare ile zaman kaybını başarısızlığın ana sebebi olarak göstermişlerdir. Yunan Ordu Komutanı Papulas ise hatıralarında; Stratigos'un gerçeği çarpıttığını kendisini Ankara seferine teşvik edenlerin başında Stratigos'un geldiğini bu yüzden sorumluluktan kaçmak için bu ifadeleri kullandığını yazmıştır.⁴⁶⁵ Stratigos'u eleştiren Papulas, kendisi hakkında yazdıklarının iftira olduğunu belirterek Stratigos'un muhakeme yeteneğinin çok zayıf olduğunu yazmıştır. Hatta Stratigos'un en basit bir askeri düşünceden bile mahrum olduğunu, bunun ispatı olarak Stratigos'un "Yunan Ordusu'nun Çaldağı'nı ele geçirmesinden sonra Sakarya batısına çekilmeyip, ordunun Sakarya doğusunda kalması ve Eski Polatlı-Çaldağı-Ardıçdağı hattını tahkim etmesi gerektiği" düşüncesini savunduğunu yazarak onu eleştirmiştir.⁴⁶⁶

Ankara harekâtına pek taraftar olmayan ya da çekimser kalmış olan Spiridonos gibi Yunan subayları ise harekâtın devam ettirilememesinin ana sebebi olarak ikmal işlerinin tamamen sekteye uğraması ve gerçekleşen büyük zayıatı göstermişlerdir. Çaldağı Muharebeleri'ni yakından takip etmiş Yunan harp muhabiri Vutieridu ise Çaldağı'nın ele geçirilmesinden sonraki Yunan ilerleyişinin durmasını şöyle açıklamıştır: "Artık ordu başka bir kritik devreye girmişti. Açlık devresi. 5 Eylül'e kadar hiç ekmek dağıtılmadı. 5 Eylül'den 9 Eylül'e kadar 1/5, 1/3 ve bazen 1/2 oranında veriliyor. 10 Eylül'de ise hiç verilmiyor. Bazı Yunan erleri aç kalacaklarını düşünerek buğday ile yetinmeye çalışıyor. Odun bulunamıyor. En büyük korkulardan biri yağmur yağması. Yağmur yağması demek irtibat ve ikmalin tamamıyla aksaması demek. Bütün askerler sanki birer meteoroloji uzmanı olmuştu."⁴⁶⁷

Yunan harp muhabiri İlia Vutieridu, Çaldağı'nın 2 Eylül gecesini Yunan birlikleri tarafından ele geçirilmesinden sonra şöyle yazacaktı: "3 Eylül günü devamlı ve kanlı muharebeler devri sona ermiştir. Tabii mahalli muharebeler eksik olmuyordu. Kan dökülmeyen, top sesi duyulmayan tek gün yoktu. Fakat geniş çaplı harekât durmuştur."⁴⁶⁸ diyerek Çaldağı'nın bir doruk noktası olduğunu, Yunan Ordusu'nun son kalan taarruz enerjisinin de burada yitirildiğini açıkça belirtmektedir.

Yunan Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dusmanis tarafından harekâta yönelik yapılan analizde Çaldağı'nın ele geçirilmesinden sonra taarruzun devam ettirilmemesi büyük bir hata olarak görülmektedir. Dusmanis bu durumdan, Yunan Küçük Asya Ordusu Komuta heyetini sorumlu tutarak şöyle demiştir: "Askeri şerefimizi bile

⁴⁶⁵ Anastasios Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı* (İstanbul: Yeni İstanbul Kültür Yayınları, 1969), s. 5.

⁴⁶⁶ a.g.e., 12.

⁴⁶⁷ Vutieridu, a.g.e., 27.

⁴⁶⁸ a.g.e., 27.

kaybettik. Buna sebep Ankara yakınlarında yapılan bir hatadır. Çünkü biz şuna eminiz ki Ankara yakınlarında yapılacak bir gayret, ufak bir gayret bizi düşman arazisinin kalbine getirecekti. Şu şartla ki Kemal'e karşı yapılan harekâtın icrasını başkaları deruhte etse idi... Askeri hatalar değil, stratejik hatalar bizi Küçük Asya Ordusu'na kumanda edenler tarafından kötü etüt edilen, fena icra edilen ve çok kötü bir şekilde nihayete eren harekâtı terke mecbur etmişti. Ankara'ya doğru bir harekât kararı hatalı değildi. Hatalı olan bu kararın icrası, harekâtın yapılma şekli ve hiçbir stratejik sebep olmadan harekâtın tehiri kararının alınması idi.”⁴⁶⁹

Aslında daha 1 Eylül'de Çaldağı Muharebeleri'nde arzu ettiği seviyede bir ilerleme sağlayamayan, her ilerlemesinde ise büyük zayıat veren ve ikmal sistemi de gün geçtikçe bozulan Yunan Ordusu karargâhında tedirginlikler başlamıştı. 2'nci Yunan Kolordu Komutanı Prens Andrea'nın genel durumu öğrenmesi için Yunan Ordu karargâhına gönderdiği Yüzbaşı Skylakakis, Yunan Genelkurmay İkinci Başkanı Albay Sarıyanis'in kendisine “oyunu kaybettik” dediğini söylemişti.⁴⁷⁰

Katmerini gazetesi harp muhabiri olarak 1'inci Yunan Kolordusu harekâtını takip eden Hristos V. Nikolopulos Çaldağı bölgesinde gerçekleşen muharebelerde ölen Türk subaylarının üstünden çıkan emirde şunların yazdığını kayda geçirecekti: “Çaldağı'nın tahkimatlı hattı dinsiz akıncılara karşı koyacağımız son müdafaadır. Hayatta olan hiçbir kimse yerini terketmemeli. Eğer bu hat kaybedilirse Türkiye'nin mezarı açılıyor. Arkanızda her korkacak olanı öldürecek olan makinalı tüfeklerin bulunduğunu nazarı itibare alın.”⁴⁷¹

Çaldağı'nın harekâta oynadığı role yönelik olarak Bulgar Askeri Mecmuası'nda çıkan Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili değerlendirmeye de bakabiliriz: “Eylül'ün birinci ve ikinci günleri Yunan Ordusu ikinci hat (Polatlı-Bayburt-Çaldağı-Ardıçdağı) üzerine taarruza başladılar. Burada muzdarip, yorgun, pek çok zayıat vermiş, aç ve harp malzemesi de bitmiş olan Yunan Ordusu ileri harekâtının sonuna varmıştı.”⁴⁷² değerlendirmesi ile Yunan Ordusu'nun harekâtının burada son bulduğu belirtilmiştir. Zaten 2 Eylül'den sonra Yunan Ordu Komutanı Papulas da genel olarak kolordularına iki günlük bir dinlenme vermişti. Bundan sonra cephede Yunan taarruzları hızını kaybedecek, Yunan Ordusu çekilmeyi düşünmeye başlayacak ve çekilme hazırlıkları dönemine girecekti. Genel olarak yapacağı taarruzları da çekilmesini kolaylaştırmak ve çekilmesini emniyete almak amacıyla yapılacaktı. Ve daha sonra Sakarya Nehri

⁴⁶⁹ Dusmanis, a.g.e., 139.

⁴⁷⁰ Andre, a.g.e., 125.

⁴⁷¹ Nikolopulos, a.g.e., 82.

⁴⁷² “1919-1922 Senelerinde Küçük Asya'da Türk-Yunan Harbi” (Bulgar Askeri Mecmuasından çeviri. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi), 8.

batısına çekilecekti.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa harekâtı anlattığı hatıralarında Çaldağı bölgesinde geçen muharebeleri ve genel durumu etkilemesini şöyle anlatacaktı: “Ağustos’un sonunda düşman Çaldağı’nı ele geçirmek için bütün kuvveti ile bu istikamete yüklenmeye başladı. Çaldağı Haymana’nın hemen batısında çok mühim bir kilit noktasıydı. Çaldağı’nı düşmana kaptırmamaya çalışıyoruz. Cephenin bu mühim noktasında bir gedik açıldı. Tehlikeyi önlemek için her taraftan kuvvet yetiştirerek bu gediği kapamaya çalışıyorum. Bu esnada Çaldağı’nı müdafaa eden kuvvetlerin solunda bulunan Selahattin Adil Paşa [2’nci Grup Komutanı] Çaldağı’nın düşeceğini hesap ederek cephesini düzeltmek, yani Haymana mevzilerini geriye almak istedi. Bana bunu teklif ediyor. Selahattin Adil Paşa’ya “düşmanla temastan evvel çekilmekten bahsedilemez. Komşu kıtalara yardımı düşünün” diye emir verdim. Muharebe böyle devam ediyor. Yine bugünlerde Çaldağı’nın sağındaki mevzileri müdafaa eden Grup Komutanı Kemalettin Sami Paşa’dan [4’üncü Grup Komutanı] bir rapor aldım. Grup Komutanı diyordu ki: “Sabahtan beri aralıksız devam eden muharebeler neticesi bütün cephe sarsılmıştır. Akşama kadar dayanabilmemiz ancak düşmanın vazgeçmesine bağlıdır. Çaldağı’nın batı eteklerini tutmakta olan alay büyük zayıat vermiş ve mevcudu yüz elli askere ve birkaç subaya inmiştir.” Kemalettin Sami Paşa bunları bildirdikten sonra cephesini geri çekeceğini yazıyordu. Bu teklifi de reddettim. Yazdığım emirde muharebe vaziyetinin grup komutanının gördüğü kadar buhranlı olmadığına işaret ederek mevzilerinizi akşama kadar muhafaza etmeye çalışacaksınız dedim. Nihayet Çaldağı’da düştü. Fakat düşmanın da takati gittikçe tükeniyordu.”⁴⁷³ Çaldağı düştükten sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa “Düşmanın karşısında grupları tespit edecek kadar kuvvet ayırdıktan sonra Çaldağı’nda kazandığı bugünkü mevziini ileriye taşımak için kuvvetlerini bu gece Çaldağı bölgesine sevk etmesinin kesin olduğunu”⁴⁷⁴ değerlendiriyordu. Ancak Türk birliklerinin Çaldağı’nın kuzeyinde yeni bir savunma hattı tesis ettiğini görmesi bitkin Yunan Ordusu’nun savaşma azim ve iradesine büyük bir darbe indirmişti. 1’inci Yunan Kolordu Komutanı General Kondulis’in Çaldağı’nın düşmesinden sonrası için yazdığı “düşman mukavemeti amansız ve sonsuzdu”⁴⁷⁵ cümlesinden Türk birliklerinin düşmanın savaşma azim ve iradesini Çaldağı bölgesinde kırdığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Çaldağı’nın düşmesinden sonra dağın kuzeyindeki mahkum arazide tutunabildiği ilk hatta savunmasına devam eden Türk Ordusu, birçok zorluk içerisinde bulunan Yunan Ordusu’nun daha fazla ileriye gitmesine ve yarmayı

⁴⁷³ İnönü, *Hatıralar*, a.g.e., 253.

⁴⁷⁴ ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 82-1 (2/9/1337)

⁴⁷⁵ Kondulis, a.g.e., 130.

gerçekleştirmesine izin vermemiştir.

Yüzbaşı Cevdet Kerim (İncedayı) hatıralarında Çaldağı'nın düşmesinden sonra Yunan Ordusu'nun Çaldağı bölgesindeki önemli başarısını devam ettirememesi ve taarruzlarını geliştirememesi Yunan Ordusu'nun büyük bir zorluk içerisine düştüğünün göstergesi olduğunu yazmıştı.⁴⁷⁶

Çaldağı Muharebeleri'nin genel cephede meydana getirdiği kritik durum hakkında Başkomutan Mustafa Kemal'in değerlendirmesi ise şöyle idi: "2-5 Eylül tarihlerinde durum iki taraf içinde çok önem kazanmıştı. Türk cephesinin orta kesimi kritik bir duruma girmiş, cephenin yarılma tehlikesi baş göstermişti. Yunan Ordusu'nun yeni bir sıklet merkezi ile bol cephane sarfıyla Çaldağı-Haymana bölgesindeki başarılarını genişleterek Türk cephesini yarma hareketine girişmesi stratejik kurallar gereği idi. Ancak Yunan Ordusu'nun içinde bulunduğu maddi ve manevi durum böyle bir yarma hareketinin yapılmasına elverişli değildi. Çünkü ordunun taarruz gücü kırılmış bulunmaktaydı. Yunan Ordusu büyük sevk ve idaredeki başarısızlığı yanı sıra Türk Ordusu'nun şiddetle karşı koyması karşısında taktik alandaki bütün çabalarına rağmen muharebeyi kaybetmiş, ümitsiz ve kararsız bir duruma düşmüştü. Türk büyük sevk ve idaresi ise Sakarya Meydan Muharebesi'nin başından itibaren önce 1'inci Grup'u, sonra da 12'nci Grup'u sol kanada kaydırmak suretiyle stratejik üstünlüğü sağlamış ve çarpışmayı bir cephe muharebesi şekline sokarak düşmanın taarruz gücünü kırmıştı. Ayrıca merkezde Çaldağı bölgesinin tehlikeli bir hal alması üzerine de sol kanattan yetiştirilmiş kuvvetlerle buradaki durumu da düzeltmişti."⁴⁷⁷

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında İngiltere Genelkurmay Başkanlığı hazırladığı raporunda "Türkler Sakarya'da savaşı kabul ettiler ve parlak bir zafer kazandılar" diye yazacaktı. Bu başarıya etki eden hususları ve mevcut durumu; "Yüksek Kumanda, İyi Asker, Yerine Konulan Zayiat, Savaş Malzemesi, Moral ve Mustafa Kemal'in Prestiji" başlıkları altında inceleyecekti.⁴⁷⁸ Çaldağı kaybedildiğinde bütün stratejik askeri kurallar çekilme yapılmasını beklerken, ilk bulduğu hatta tekrar savunma düzeni alıp savunmaya devam ettiren güç bu başlıklar altında saklıydı. Bu raporun Yüksek Kumanda başlığının açıklaması ise şu şekildedir: "Milliyetçi Genelkurmay'ın ve birlik komutanlarının etkili oldukları üzerinde artık kuşku yoktur. Kararlı bir düşman karşısında hiçbir ciddi aksaklığa meydan vermeksizin 100 milden fazla bir çekilme sırasındaki tutumları, komutanların ve yüksek kurmay heyetin

⁴⁷⁶ İncedayı, a.g.e., 142.

⁴⁷⁷ Kazım Özalp, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, 3. bs. (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995), 16

⁴⁷⁸ Şimşir, a.g.e., 178-179.

ustalığını doğrular"⁴⁷⁹

Cephenin kalbinin attığı yer olan Çaldağı Yunan Ordusu'nun çekilme safhasında da önemli bir rol oynayacaktı. 11 Eylül'de Yunan Ordu Komutanı Papulas 1'nci Yunan Kolordusu'na, ne pahasına olursa olsun Çaldağı'nı tutmasını ve ordunun sağ kanadını korumasını emredecekti.⁴⁸⁰ Çaldağ Muharebeleri Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı muharebelerinden biri idi. 2 Eylül'de Yunan birlikleri tarafından ele geçirildiğinde Türk Ordusu karargahında buhranlı bir hava meydana gelmişti. Muharebenin artık Türk Ordusu aleyhine döndüğünü düşünenler olmuştu. 12 Eylül'de Yunan artçı (emniyet) birlikleri dahil batıya doğru çekilince Çaldağ Türk birlikleri tarafından tekrar ele geçirilmişti.

Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk), Büyük Millet Meclisi'nde 19 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'ni anlattığı konuşmasında Çaldağı'ndan ve o bölgede gelişen muharebelerden şöyle bahsetmiştir:

*"Bu elimizde bulunan harita Kiepert'in tercüme olunmuş haritasıdır. Tabii bütün dünya bu harita ile harekâtı takip ediyor. Doğrusu bu haritaya bakılınca Çaldağı bütün sahaya fevkalâde hâkim bir mevzi gibi görünüyor. Görünüşe göre böyle bir mevziin düşman eline geçmesi muharebenin artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir. Fakat, efendiler! Bu, çok yanlış bir fikirdir. Daima cevherinin muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevziin bir önemi yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında derenin içinde de muharebe eder. Dolayısıyla bu kurala bağlı olarak hareket eden ordumuz Çaldağı'nın düşman eline geçmesinden de hiç endişe etmedi. Çaldağı'nın beş yüz metre, bin metre doğusunda bulunan savunma açısından daha emniyetli ve daha sağlam bir hat üzerine yerleşti."*⁴⁸¹

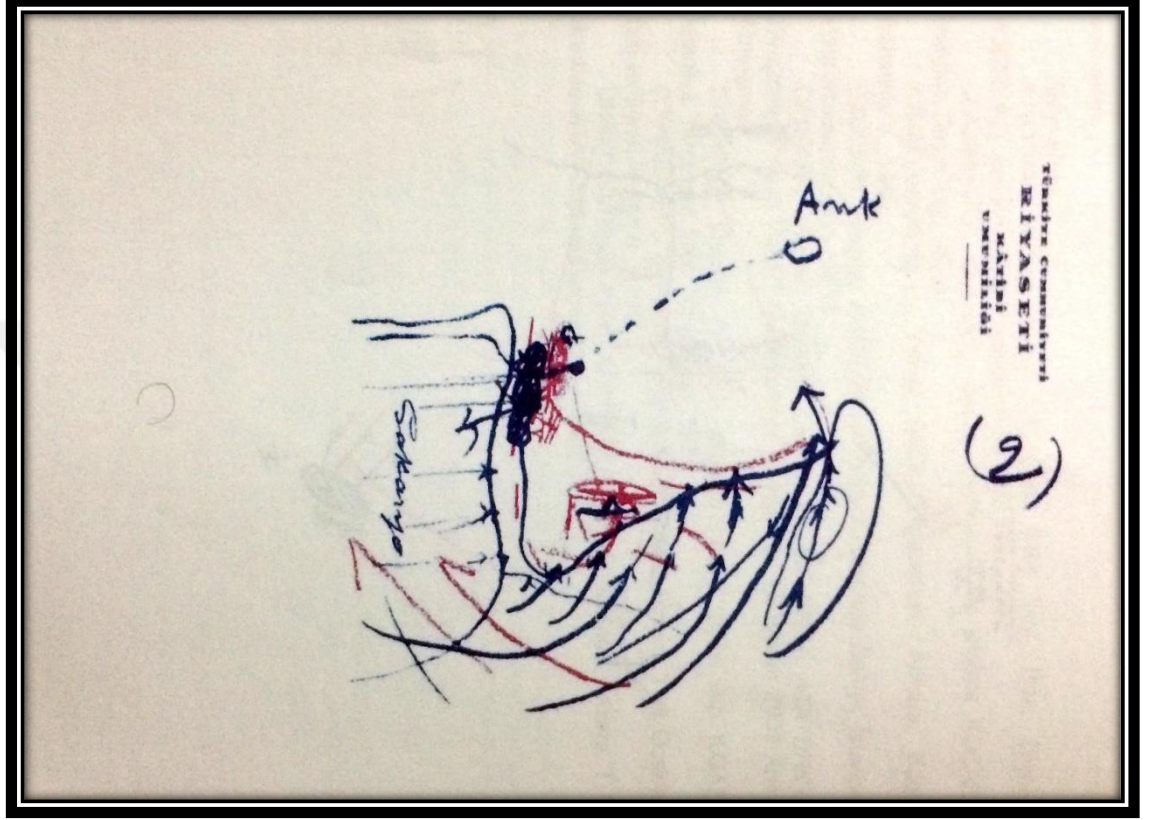
Atatürk'ün Sakarya Meydan Muharebesi'nde "Hatt-ı Müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır." diyerek küçük, büyük bütün birliklere araziye bağımlı olmadan ilk durabildikleri yerde savunmaya devam etmelerini emreden bu meşhur emrinin pek çok kez ve belki de en iyi tatbik edildiği yer Çaldağı bölgesi idi. Yunanlar, Çaldağı gibi bütün cepheye hâkim olan bir arazi parçasını kaybeden Türk birliklerinin yeni bir savunma hattı oluşturamayacağı ve dağılacağı böylece cephenin yarılacağı ve Ankara yolunun açılacağını beklemişti. Ancak Çaldağı'nı kaybeden Türk birlikleri arazinin kendilerine verdiği büyük dezavantaja rağmen çekilmelerini durdurarak yeni bir savunma hattı kurmuş ve Yunan Ordusu Komuta Heyeti'ni bile şaşırtmıştı. Çaldağı'nın düştüğü 2 Eylül gecesinden sonra 6 Eylül'e kadar savaş bambaşka bir hal almıştı. Türk birlikleri gerilemişti ancak Yunan birlikleri artık derin ilerleyişler gütmüyorlardı. Yunanlar yaptıkları hücumlarla mevcut mevzilerini kuvvetlendirmek ve

⁴⁷⁹ a.g.e., 178.

⁴⁸⁰ Hellenic Army General Staff Army History Directorate, a.g.e., 295.

⁴⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, cilt. 12 (19/9/1337), 258.

ordunun Sakarya'yı batıya geçebilmesi için Sakarya doğusundaki büyük köprü başını genişletmek için uğraşacaklardı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın (ATATÜRK), en sonunda Yunan Ordusu taarruz edecek güç ve kudretten mahrum kalacak dediği durum Çaldağı'nda ortaya çıkmıştı.

Şekil 6.1: Atatürk'ün Kendi Çizimi ile Sakarya Meydan Muharebesi Basit Krokisi.

Hikmet Özdemir, "Atatürk'ün Harp ve Askerlik Kuramına Katkıları", *Atatürk'ün Askeri Liderliği Paneli Bildiri Kitabı*, 18 Mayıs 2016 (Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2016: 37).

1932 yılında Atatürk, ABD'nin Ankara Büyükelçisi General Sherrill ile görüşmelerinde Sakarya Meydan Muharebesi'nde uyguladığı özgün harp taktiğini bizzat çizdiği krokilerle⁴⁸² anlatmıştır. Çankaya Köşkü Kütüphanesi'ndeki görüşmelerinde çizdiği bu krokilerden biri Şekil 6.1'de gösterilmiştir. Bu krokinin en solunda açık ağzı sola bakan U şeklindeki mavi hat Sakarya Nehri'dir. Krokideki mavi oklar Yunan Ordusu, kırmızı oklar Türk Ordusu için kullanılmıştır. Cephenin kabaca bir L şeklini aldığı, Yunan birliklerinin asıl kuvvetleri ile güneyden taarruzlarını yaptığı ve Yunan

⁴⁸² Hikmet Özdemir, "Atatürk'ün Harp ve Askerlik Kuramına Katkıları", *Atatürk'ün Askeri Liderliği Paneli Bildiri Kitabı*, 18 Mayıs 2016 (Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2016), 34.

Ordusu'nun Türk Ordusu'nu sol kanattan kuşatma teşebbüsü açıkça görülmektedir. Yunan birliklerinin merkezden taarruz ettiği kırmızı olarak daire içine alınmış bölge ise Çaldağı bölgesidir. En üstteki mavi ve kırmızı bölge ise Türk Ordusu'nun sol kanadından aldığı birlikleri ile Yunan Ordusu sağ kanadına yaptığı taarruzları göstermektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ve değerlendirmeler ışığında varılan sonuç şudur: 2 Eylül'de Çaldağı'nın ele geçirilmesinden sonra Yunan Ordusu'ndan beklenen, taarruzlarını hızlandırarak yaptığı girmeyi yarmaya dönüştürmesi ve Ankara'ya giden yolu açması idi. Türk birlikleri, savunmanın belkemiğini oluşturan bu hâkim araziye kaybedince, dağın kuzeyinde tutunabildikleri ilk hatta savunma düzeni almışlar ancak mahkûm arazide dezavantajlı bir durumda kalmışlardı. Bu durumda Türk Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki en buhranlı zamanını yaşıyordu. Cephenin kabaca tam ortası olan bu bölgeden cephe yarıldığı takdirde kuzeybatıdaki Mürettep Kolordu ve 4'üncü Grup'un geri çekilme olanakları kalmayacak ve belki de imha olacaktı. Ve böylece yarmayı başaran Yunan Ordusu Ankara yolunu açacak, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hedefine, nihai olarak da Anadolu Harekatı'ndaki (Küçük Asya Seferi) genel hedefine ulaşmış olacaktı. Ancak deneyimli Türk Komuta Heyeti'nin muharebeyi doğru analiz ederek aldığı kararlar ile yeni askeri teşkilatlar kurarak (Çal Cephesi Komutanlığı) birlikleri süratle kaydırması ve Türk Ordusu'nun inatçı ve fedakâr savunması Yunan Ordusu'nun bu hamleyi yapmasına izin vermemişti. Yunan Ordusu Komutanı Papulas'ın ve diğer Yunan subaylarının yazdığı gibi ağır kayıplar, dinlenme ihtiyacı, azalan cephane ve ikmal vb sıkıntılar sebep olarak gösterilmiş ve 2 Eylül akşamı Papulas tarafından Yunan kolordularına 3 Eylül 1921 için bulundukları hatlarda dinlenme ve tertiplenme emri verilmişti. Papulas, savaşın kaderini belirleyen dönüm noktasını görememiş, görse de artık hamle yapacak güç ve kudreti kendisinde bulamamıştı. Yorgun ve bezgin ordusunu ileriye sevk edememiş, yarmayı sağlayacak derin ilerleyişler gerçekleştirememişti. Bu bakımdan muharebenin yönü ve kaderinin değiştiği yer Çaldağı bölgesi olmuştur. Çaldağı Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nde bir doruk noktası olmuş, iki tarafın mücadelesi bu bölgede zirveye çıkmıştır. Bu bölgede gerçekleşen muharebelerden sonra Yunan Ordusu taarruzuna devam edecek güç ve kudreti kendisinde bulamamış, savaşma azim ve iradesini kaybetmiştir.

Bu kapsamda I. Dünya Savaşı'nda uygulanan hat savunması doktrini yerine ilk defa uygulanan satih (alan) savunması doktrini çerçevesinde, bir birlik geri çekilse dahi tutunabildiği ilk mevzide savunmaya devam etmiş ve karşı taarruzla kaybettiği bölgeyi yeniden ele geçirmiştir. Çekilen birliklerin sağ ve solunda yer alan birliklerin derhal

kanat kırarak savunmaya devam etmesi prensibi bu yeni doktrinin en önemli unsurudur. Bu yeni savunma biçimi sayesinde cephe hattını yaklaşık 90 km uzatıp ana muharebe hattından yaklaşık 30 km içeri girmesine rağmen Yunan Ordusu gerçekleştirdiği hiçbir girmeyi yarmaya dönüştürememiştir. Kuvvetli bir ihtiyattan yoksun Türk Ordusu, manevra prensibine uygun bir biçimde içhat durumundan faydalanarak çatışmaların daha az yoğun olduğu bölgelerden tasarruf edebildiği kuvvetle muharebenin şiddetlendiği bölgelere kuvvet kaydırmayı başarmıştır. Bu bağlamda muharebe süresince kuvvet tasarrufu ve sıklet merkezi bölgeleri sürekli değişmiş ve zaman içerisinde Çaldağı bu bakımdan kilit konuma yükselmiştir. Savunma muharebesi icra edilse de birliklerin sürekli hareket halinde olması Çaldağı'nda emniyetin sağlanmasına hizmet etmiştir. Bu yeni savunma biçimi aynı zamanda toprak kazanmakla bir muharebenin kazanılamayacağını, asıl olanın Clausewitz'in de belirttiği gibi hasımın savaşıma azim ve kararlılığının yok edilmesi olduğunu göstermiştir.

Çaldağı'ndaki kırılma noktasından sonra savaşın Yunan Ordusu aleyhine döndüğünü gören Yunan Ordusu Komutanı Papulas, ordusunun Ankara hedefine ulaşacak derin ilerlemeleri yapamayacağını anlamıştır. Bundan sonra bulunduğu hatta durmanın da mümkün olmadığını, bu şekilde geçen zamanın Türk Ordusu lehine olacağını ve sonunda Yunan Ordusu'nun bir felakete uğrayacağını görmüştür. Çünkü taarruz gücünü yitiren bir ordunun bu hatta kalması pek mümkün olamazdı. Gittikçe zayıflayan Yunan Ordusu'nun yan ve gerileri, gün geçtikçe güçlenecek olan Türk Ordusu'nun taarruzlarına hassas bir hale gelecek ve sonuç olarak Yunan Ordusu çekilmeyi başaramadan imha olacaktı. Bu senaryonun gerçekleşmemesi için hala zaman var iken Yunan Ordusu Komutanı Papulas tarafından verilen emirle, Yunan Ordusu çekilme hazırlıklarına başlamış ve sonrasında da Sakarya Nehri batısına çekilerek imhadan kurtulmuş ve zaman kazanmıştır. İşte Yunan Ordu Komutanı'nı Ankara'ya gitmekten vazgeçiren ve ordusunu imha olmaktan kurtarmak için Sakarya Nehri batısına çekilme kararı verdiren kırılma noktası Çaldağı'nda yaşanmıştır. Çaldağı ve Çaldağı Muharebeleri'nin Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yeri ve önemi budur. Bundan sonra Sakarya Meydan Muharebesi'nin yönü değiştiği gibi, Yunan Küçük Asya Seferi'nin (Anadolu Harekâtı) yönü de değişmiştir. Bu kırılma noktasından sonra Yunan Ordusu en az zayıyla çekilmeyi gerçekleştirmekle meşgul olacak, Sakarya Nehri batısına çekildikten sonra da Anadolu'da genel olarak savunma durumuna geçecektir. Türk Ordusu ise Çaldağı'nda savaşın kırılma noktasındaki başarısından sonra sol kanadından sağ kanadına, Mürettep Kolordu bölgesine kaydırıldığı birlikleri ile karşı taarruz yapacak ve Yunan Ordusu'nu Sakarya

Nehri batısına atacaktır. Bundan sonra da genel olarak Türk Ordusu İstiklal Harbi'nde (Kurtuluş Savaşı, Millî Mücadele) taarruz durumuna geçecektir. Böylece roller değişecek, Türk Ordusu taarruz etmesi beklenen, Yunan Ordusu ise bulunduğu hattı savunması beklenen ordu olacaktır. Nitekim Sakarya Meydan Muharebesi'nden yaklaşık bir yıl kadar sonra 26 Ağustos 1922'de başlayıp 9 Eylül'de 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi ile sonuçlanan Büyük Taarruz ile de Türk İstiklal Harbi başarıya ulaşacaktır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Sakarya Meydan Muharebesi Türk İstiklal Harbi'nde büyük bir dönüm noktasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Çaldağı ve çevresinde gerçekleşen muharebelerde son takatini yitiren Yunan birlikleri, stratejik kurallar gereği başarısını genişletip yarmayı derinleştirmesi gerekirken bunu yapamamıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır" prensibi gereğince durabildiği ilk yerde durarak inatçı savunmasına devam eden Türk birlikleri Yunan harekâtının ilerlemesine izin vermemiştir. Türk Ordusu, Yunan Ordusu'nun savaşma azim ve iradesini Çaldağı bölgesinde kırmış ve aslında Türk Ordusu tarafından zafer burada kazanılmıştır. Bu anlamda bakıldığında da Çaldağı ve Çaldağı Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nde hareketin dönüm noktası olmuştur.

KAYNAKÇA

I. YAYIMLANMAMIŞ KAYNAKLAR

A. ATASE Arşivi

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 1208, Belge (Gömlek) No: 139-1 (22/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-1 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-2 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-3 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No:1211, Belge No: 123-9 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-5 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-6 (29/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-3 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-8 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 95-2 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-1 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 125-1 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-2 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-9 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-5 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-6 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-7 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 123-4 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 124-1 (30/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 134-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 188-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-13 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-14 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 193-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 195 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 188-2 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 197-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 199-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-15 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 67-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No:190-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 171-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No:123-3 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-16 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-17 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 164-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-3 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 145-2 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 162-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 162-3 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 194-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-1 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-2 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-3 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-4 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-5 (31/8/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-6 (31/8/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 185-7 (31/8/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 186-1 (31/8/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-2 (31/8/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1211, Belge No: 187-3 (31/8/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 5-1 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-20 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-22 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-21 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 11-1 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-3 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 29-1 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-12 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-2 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-3 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-1 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 2-2 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-1 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-2 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-7 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-14 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-15 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-9 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-10 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-11 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-3 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-4 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-5 (1/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 30-6 (1/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-25 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-3 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 52-4 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 48-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 90-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-26 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 4-5 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 36-4 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 54-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 76-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1140, Belge No: 93-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-2 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 71-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 74-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1148, Belge No: 4-28 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 65-2 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 80-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 49-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 92-3 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 78-3 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 79-2 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 82-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1143, Belge No: 47-1 (2/9/1337)
ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 110-1 (3/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 103-1 (3/9/1337)

ATASE Arşivi, Kutu No: 1212, Belge No: 103-2 (3/9/1337)

B. ATASE Kütüphanesi

Andre. Felakete Doğru. çev. Hüseyin Rahmi. İstanbul: Askeri Matbaa, 1932. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Andreu, Vasiopedos. *Eskişehir-Sakarya 1921*. çev. Cemal Tosun. Atina: Agon Kitabevi, 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Büjak. *Yunan Ordusunun Seferleri 1918-1922*. çev. İbrahim Kemal. İstanbul: Askeri Matbaa, 1939. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Dusmanis, Viktor. *Küçük Asya Harbinin İç Yüzü*. çev. Hristo Ertorun. Atina: Pirsos Yayınları, 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Fessopulos G.Th. *Subaylarımız Arasındaki Anlaşmazlık ve Küçük Asyada Ordumuzun Dağılması*. çev. Ziya Güney. Atina: 1934. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Hrisohoos, Tanaş İ. *Yunan Süvarisi Küçük Asya Harekâtında 1919-1922*. çev. Niko Grigoriadis. Atina: 1934. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Istratikos, Eksenefon. "*Yunanlılara Göre*" *Sakarya Muharebeleri Sakarya Muharebatı*. çev. Necdet Toros. Bursa: 1921. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Işık, Hüseyin. *Türk İstiklal Harbi I. Gnkur Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları*. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Kanellopulos, K. D. *Küçük Asya Mağlubiyeti*. çev. Yorgo Kosko. Atina: 1936. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Kondulis, Aleksandros. "Küçük Asya Seferi II. Devre". *Yunan Askeri ve Bahri Ansiklopedisi*. çev. Yorgo Eksarhopulos. Atina: 1928. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Macario, Baj. *Türk Yunan Harbine Ait Notlar*. çev. Raşit Galip. Toledo : 1936. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi

Nikolopulos, Hristos V. *1921'in Onbinleriyle Beraber*. çev. Bizanidi Sitri. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Passaris, Mih.N. *Küçük Asya Ordusunun Parçalanması Dağılması Esareti*. çev. Y. Kundakçioğlu. Atina: Askeri Dünya Havadisleri Gazetesi Yayınları, 1934. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Roda, L. Mihal. *Yunanistan Küçük Asya'da 1918-1922*. çev. Yorgi Kundakçioğlu. Atina, 1950. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi

Spridonos, Yorgos L. *Harp ve Hürriyetler, Şahsi Müşahedeme Göre Küçük Asya Seferi*. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Stratigu, X. *Yunanistan Küçük Asya'da*. çev. Cemal Tosun. Atina: 1925. Gnkur.

ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Vutieridu, İlia. *Sakarya Ötesi Harekât*. çev. Niko Grigoriadis. Atina: Deli Matbaası, 1922. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

Yunan Askeri Ansiklopedisi. Ankara: E.U.Rs.Harp Tarihi Dairesi, 1957. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

1919-1922 *Senelerinde Küçük Asya'da Türk-Yunan Harbi*. Bulgar Askeri Mecmuasından Çeviri. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

1919-1922 *Türk Yunan Harbi*. İtalyan Piyade Mecmuasından Çeviri. Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Kütüphanesi.

II. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

A. Hatıratlar

Adivar, H. Edib. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Çan Yayını, 1962.

Altay, Fahrettin. *10 Yıl Savaş 1919-1922 Ve Sonrası*. İstanbul: İnsel Yayınları, 1970.

Apak, Rahmi. *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*. bs.30. bugünkü dille yay.haz. Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2012.

Aykut, Fahri. *İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

Çalışlar, İzzettin. *İstiklal Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1 nci Grup*. Ankara: Gnkur. ATASE Yayınları, 2006.

Gündüz, Asım. *Hatıralarım*. dinleyen ve yazan: ihsan Ilgar. İstanbul: Kervan Kitabevi Yayınları,1973.

İncedayı, C. Kerim. *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*. haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006.

Özalp, Kazım. *Milli Mücadele 1919-1922*. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Özalp Kazım, Teoman Özalp, Atatürk'ten Anılar, 3. bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1995

Papulas, Anastasios. *General Papulas'ın Hatıratı*. İstanbul: Yeni İstanbul Kültür Yayınları, 1969.

Papulas. General Papulas'ın Hatıratı. Yeni İstanbul Matbaası, 1969.

Şevket, A. *İstiklal Harbinde 38. Alayla Samsundan İzmir*. İstanbul: Askeri Matbaa,

1941.

Uğurlu, Nurer. *Sakarya Savaşınlar Anlatıyor*. ed. Ö. Andaç Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007.

Vandemir, Baki. *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

B. Yayımlanmış Belgeler

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi'ne Ait Belgeler. 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 1

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 1

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 1-1

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-1

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-2

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-3

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-4

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-5

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-6

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-7

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 2-8

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi 2. bs. 131. sayı, 2013. Belge No: 59

C. Meclis Tutanakları

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima 2, cilt. 12 (19 Eylül 1337)

III. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Artuç, İbrahim. *Büyük Dönemeç*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985.

Baykoç, Hulusi. *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi*. İstanbul: Askeri Matbaa, 1944.

Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekât ı (1919-1923)*. 3. bs. İstanbul: Derlem Yayınları, 2017.

Erikan, Celal. *Kurtuluş Savaşı Tarihi*. 3. bs. haz. Rıdvan Akın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. 2. bs. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanların Biyografileri* cilt II. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2010.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât* cilt 2. kısım 5. kitap 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı. *Harp Tarihi Gezileri-I*. Ankara, 2009.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi* cilt 2. kısım 4. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974.

Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Harita Genel Müdürlüğü, 1/25000 Ankara J28b1, J28b2 (1957) paftaları.

Hellenic Army General Staff Army History Directorate. *A Concise History Of The Campaign In Asia Minor 1919-1922*. 2. bs. Athens, 2003.

Kansu, Ceyhun Atuf. *Sakarya Meydan Savaşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1970.

Koç, Kadim. *Sakarya Meydan Muharebesi Muharebe Alanları Gezi Rehberi*. Ankara: Ayme Ajans Yayınevi, 2012.

Kurat, Yuluğ Tekin. *Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası*. Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1986.

Millî Savunma Bakanlığı. *Sakarya Meydan Muharebesi*. Ankara: Hrt.Gn.K.lığı Basımevi, 1999.

Müderrişoğlu, Alptekin. *Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004.

Özdemir, Hikmet. "Atatürk'ün Harp ve Askerlik Kuramına Katkıları". *Atatürk'ün Askeri Liderliği Paneli Bildiri Kitabı, 18 Mayıs 2016*. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, 2016: ss. 31-38

Öztürk, Kazım. *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları I*. 3. bs. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, 1992.

Smith, L. Michael. *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*. çev. Nilgün Engin. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2017.

Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*. 3. bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016.

Tamer, Ayşe Gülsevin. "The Greek-Turkish War of 1919-1922 in Greek Historiography" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University Social Sciences Institute, 2011

EKLER

Ek 1: Makinalı Tüfek Şube Müdürü Tevfik Bey'in Çaldağı Arazi Değerlendirmesi
(ATASE Arşivi, Kutu No:1208, Belge No:139-1 Tarih:22/8/1337)

4/4428
 70
 15
 جال طاغوت عزب قسطنطنیہ
 اتحاد ایتم - یونان کا کافر دھندہ
 نگارنی وارڈ - موزہ دوغری مکتی خالیہ
 مہربانی - ادنیٰ فقیرہ - صابونیہ - صابو
 کوہار و جوا - ارضی کوہو - ایلیہ
 کزل صبا - کیراز اوغلی - ایلی کوہار
 بدکھ مرلہ کرینہ اولدین ایلی کوہو
 حلاہ لکای استقامت محمدی کوہو
 اوزار اولدین ایلی کوہو
 کوہو - کوہو - کوہو
 بو آق - کوہو - کوہو
 نایب کوہو - کوہو - کوہو
 محمدی ایلی کوہو - کوہو - کوہو
 مالکی تقیہ کوہو
 کوہو

Ek 4: 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na Raporu: 1'inci Süvari Tümeni ve 190'ıncı Piyade Alayı'nın Çaldağı'nın Batı Tepesi'ni Savunmakla Görevlendirildikleri (ATASE Arşivi, Kutu No:1211, Belge No:197-1 Tarih:31/8/1337)

ATASE
RSIV
4478
75
226
141

۲۷/۸/۳۱

۱- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۲- اوله باشیه اوله برابور اوله
۳- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۴- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۵- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۶- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۷- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۸- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۹- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۰- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۱- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۲- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۳- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۴- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۵- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۶- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۷- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۸- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۱۹- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی
۲۰- ۸۸ تپه ده کی ۱۹۰۹ فرانسوی

Ek 6: Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile 3'üncü Grup Komutanı Yusuf İzzet Paşa Arasında Yapılan Telefon Görüşmesi (ATASE Arşivi, Kutu No:1211, Belge No:185-6 Tarih:31/8/1337)

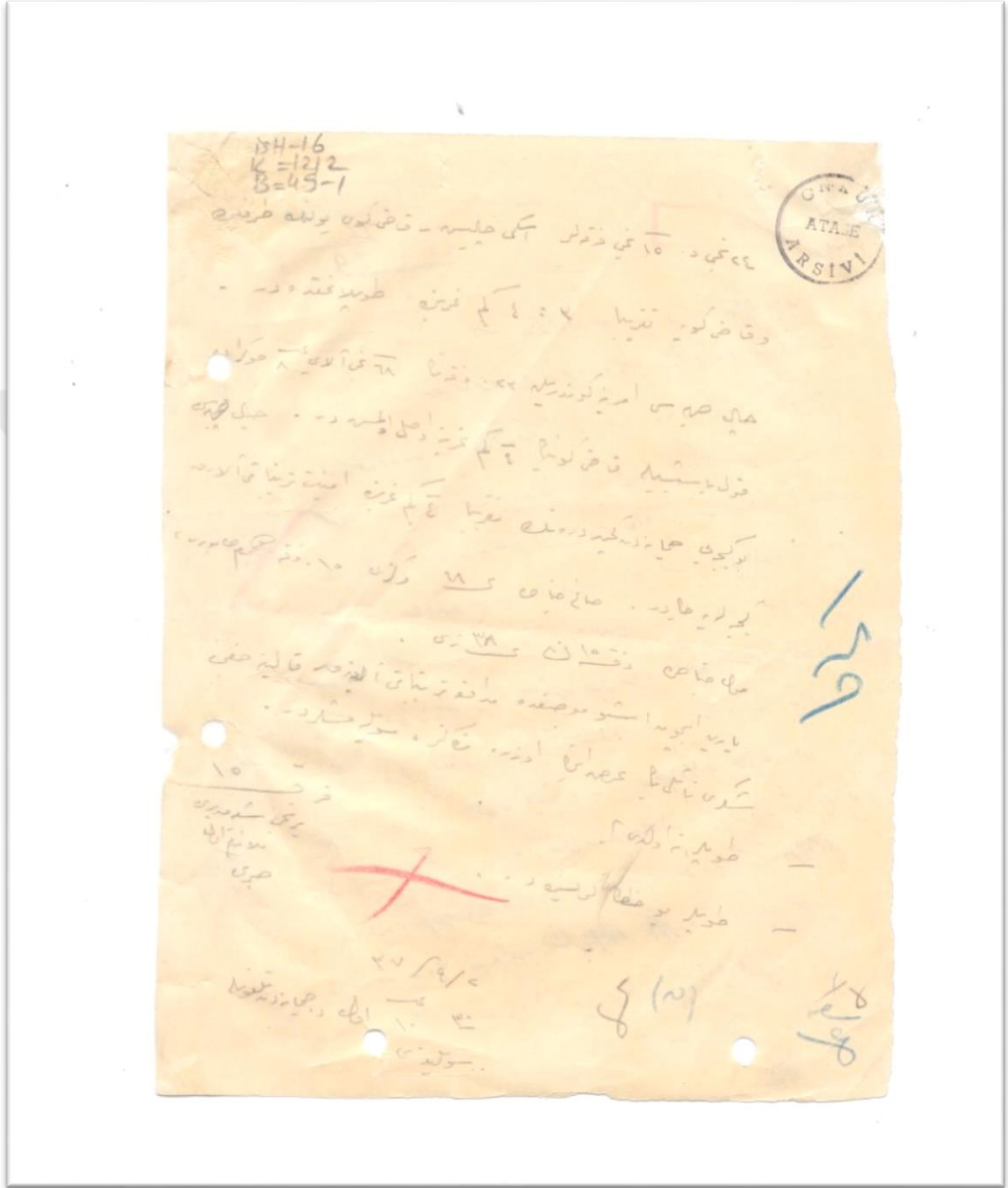
ISH-16
K:1211
B:185-6

— ۹ —

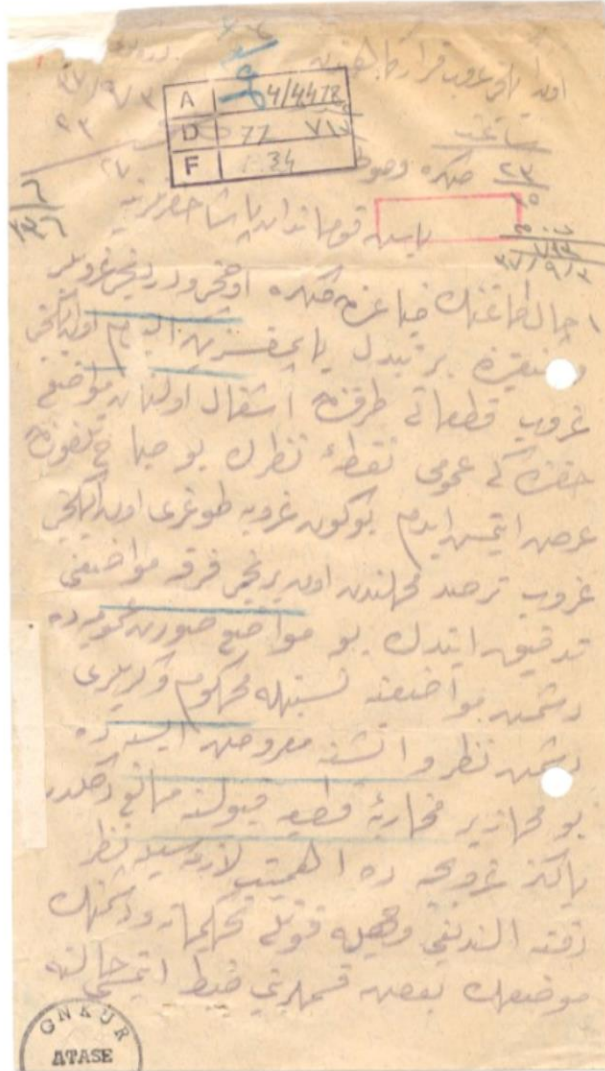
— نه دقتا ایستاده؟ —

— ادره شمع دمه حق نه ادره
مازده راجه راجه راجه
په ره راجه راجه راجه
تعبیه ایتا جنه ناسی لدرم
طاعتن تعبیه تعبیه ایدرم
هفته دهه ایدرم که ایدی
خودم و راجه ایدرم که ایدی
تعبیه راجه ایدرم که ایدی
خودم و راجه ایدرم که ایدی

Ek 11: Çal Cephesi Komutanlığı (15'inci Tümen) Birinci Şube Müdürü Mülazım-ı evvel Sabri Bey'in Batı Cephesi Karargahı'na Gönderdiği, Çaldağı'nın Düşman Eline Geçtiğini Belirten Raporu-Devamı (ATASE Arşivi, Kutu No:1212, Belge No:49 Tarih:2/9/1337)

Ek 12: Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu (ATASE Arşivi, Kutu No:1212, Belge No:103-1 Tarih:3/9/1337)

Ek 13: Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu-Devamı (ATASE Arşivi, Kutu No:1212, Belge No:103-1 Tarih:3/9/1337)

قاتل و رجال قتلان نصد استرادیجونه
 قوت و محفوظ احتیاطه احتیاج دارد
 اراضی قریباً طایفه اولیه برابری صورته
 عمومی و محلی اند ما عدد صول جناح اول
 قره یاوشانده بولناکه در بخش غرب اول
 غروب قره قیاجور که صانع جناح
 نظر اولاد خیمه که ایستاده بولنده
 وضعیت عمومی خرد و میدانهای
 اصل شمس
 اولاد اولی بخش صول جناح اولی بخش
 فرق اولی از اولی باره غروب قوشانده
 بلخ افندی ایستاده بولنده
 ابرو و برنده مدینه اندجه
 اولی بخش فرق مواضع ها غریبی بوزلری
 خط مدفعه نیک حایمانه و ادیسی شرف
 انحصاراً موجود اولی بخش
 اشاره بیو- دیار بول باره بر کره

134-16
 K=12/2
 B=103-1

Ek 14: Çaldağı'nın Düşmesinden Sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa (ATATÜRK) Tarafından Bölgeyi İncelemesi İçin Görevlendirilen Genelkurmay Harekat Şube Müdürü Binbaşı Salih (OMURTAK)'ın Raporu-Devamı (ATASE Arşivi, Kutu No:1212, Belge No:103-1 Tarih:3/9/1337)

دکتر کورده فقط یا نه حایمانه قیستی
بولندی یی پلا تو موضع اصلی اوله رده الله
طوتلکو صوتیله حایمانه واریلک شوق
تغایت مساعد بر موضع موجود اولدی
بو کونک مشاهداتلرله اقله اتمکده
یا رتکی سینه نه یخت ابرو موفمان
بولنه جفت
۲۷/۹/۳۷
ایطاره حیدر عویش
مانیس صناع
قامتقام
ناجی
خوبه حیدر عویش
۲۷/۹/۳۷
A 4/4/28
D 72
F 34-1
ATASE
ARSIVI

Ek 15: Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den (Güncel Haritalarda Çaldağ Tepe), Ahırlıkuyu Köyü ve Kuzeyindeki Arazinin Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 16: Ahırlıkuyu Köyü'nden Çaldağı Batı Tepeleri'nin Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 17: Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Çaldağı Batı Zirvesi Çardak Tepe'nin (Güncel Haritalarda Çırakçı Tepe) Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 18: Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Doğu Uzanımındaki Arazi ve Haymana'nın Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 19: Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Güney Uzanımındaki Arazi ve Eskiçalış Köyü Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 20: Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'den Sakarya Meydan Muharebesi'nin Geçtiği Güney Uzanımındaki Arazi (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 21: Çaldağı'nın Merkez Kesiminden, Çaldağı Doğu Zirvesi 1140 Rakımlı Tepe'nin Görünümü (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

Ek 22: Çaldağı'nın Merkez Kesiminden Güney Uzanımındaki Arazi ve 2'nci Yunan Tümeni Yaklaşma İstikametleri (Fotoğraf: Sezgin CEBECİOĞLU, çekim tarihi: Haziran 2019)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Cebecioğlu, Sezgin
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 29.12.1982, Beyoğlu
Telefon : 5062954692
e-mail : sezgincebecioglu@gmail.com

Eğitim Derece

Üniversite ve Bölüm

Mezuniyet tarihi

Lisans

Kara Harp Okulu

2006

Yabancı Dil

İngilizce